

MÚZEUMI KURÍR

1975. SZEPTEMBER

18. SZÁM (II. kötet 8. szám)

MÚZEUMI KURÍR

18.

(II. KÖTET, 8. SZÁM.)

MÚZEUMI KURÍR

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbarátok Köre körlevele.

Megjelenik évente három számban.

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül a számozás folyamatos.

Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalomjegyzék, valamint mutatók járulnak.

Szerkesztő: Dankó Imre.

Szerkesztőség: 4001 Debrecen. Pf.: 61. Déri Múzeum. Déri tér 1.

Debrecen, 1975.

Kuthy Lajos és Angyal Bandi

DÖMÖTÖR SÁNDOR

Bodgál Ferenc emlékének,
aki megtalálta
Angyal Bandi furulyáját

HAJDÚDOROGI SZÁM.

Felelős kiadó: Dr. Dankó Imre

Készült a Somogy megyei Nyomdaipari Vállalat kaposvári üzemében:

— 75. 6., 2992 — 1000 példányban.

Kiadói Főig. eng. sz. 48211/1975.

Felelős vezető: Farkas Béla igazgató

A XIX. század első felének híres betyárjai a valóságban nem voltak olyan ideális alakok, amilyen Eötvös József Violája, vagy Petőfi Zöld Marcija, de nem lehettek szabadsághősök sem. Az elzüllött, hontalanná vált végvári vitézek, a kuruckori szegénylegények mégsem voltak közönséges gazfickók, sötétlelkű haramiák, aljas tolvajok: a társadalommal való szembenállásuk nem jellemükből, hanem a feudális társadalom mindinkább kibontakozó tökéletlenségeiből eredt. Az örök szolgaságra kárhozott nép ösztönszerűen érezte meg ezekben a merész emberekben az emberiség titkos vágyainak megvalósítóját, a korabeli irodalom pedig a forradalmi gondolatok előharcosait. A XIX. század második felében a köztudat Angyal Bandit tartja a legrégebb magyar betyárnak, a szabadságharcosok elődjének, bár személyéről és tetteiről nagyon keveset őrzött meg a szóhagyomány.

Az Angyal Bandiről szóló ballada csupán póriás ruházatának részletezésével érzékelteti az úri világgal való szembenállását és a megaláztatást jelentő súlyos börtön, a nehéz rablánc utal arra, hogy szomorú sors vár rá. A kortársak közül is csak néhányan tudják róla, hogy Onody András volt az igazi neve, melyet vulgóneve teljesen elfeledtetett. Angyal Bandi előkelő földbirtokos familia iskolázott tagjaként adta fejét a lótlóval való huzamos együttműködésre. A fiatal földbirtokos betegesen kedvelte a szép lovakat, valósággal remegett értük, ezért levette főúri ruháját, csikós gúnyában segített pusztai cimboráinak az általa megkívánt lovak mesteri módon való eltulajdonításában. Valóságos virtust csinált az erősen őrzött, fejedelmi udvarok számára nevelt mének ellopásából, s orgazda hálózata segítségével évtizedeken keresztül kijátszotta a nyomolvások éberségét. Mindezek népszerűvé tették az alföldi csikósok körében hetke viselkedését, merész tetteit és az úri világgal való szembeszállását.

Csupán az utóbbi években derült fény arra, hogy 1759-ben született a Borsod megyei Sajószentpéteren. Atyja nemes-nemzetes és vitéz Onody András volt, több falu és nemesi birtok tulajdonosa. A bükki Szentmárton községből származó elei a Rákóczi-birtokokon voltak fontos gazdasági állásokban és idővel úgy meggazdagodtak előkelő házasságaikkal, hogy II. Rákóczi Ferencnek is nagyobb summákat kölcsönöztek. Onody Gáspár, a család egyik jelentős személyisége Borsod megye alispánja, többszörösen követ és közbenjáró volt, aki 1684-ben Onodon a lázongó hajdúk levágtak, amikor rendcsinálás végett közéjük ment. Az idősebbik Onody Andrást fiának az előkelő családi hagyományokhoz méltatlan, éretlen viselkedése annyira megviselte, hogy fia gönci elfogatása után rövidesen meghalt. Nem annyira fia lebukása, inkább az a körülmény viselte meg, hogy közönséges parasztok verték össze. Az úrfit már előbb, 1785 nyarán figyelni kezdték a pusztázók a Hortobágyon és így bontakozott ki

a hajdúböszörményi bírák előtt széles körű kapcsolata a hatalmas pusztá gyanús elemeivel. Az öreg Onody András táblabírói jótállására fiát ideiglenesen szabadlábra helyezték, s ezalatt kapták el in flagranti a lopott lovakkal.

Onody András hajdúböszörményi fogsága idején Borsod megye első alispánja Almásy József, második alispánja Ragályi József volt. Az aljegyzői tisztelet Melczér László és Bük György, a jegyzői tisztséget Okolicsányi János és Eötvös Miklós látta el Fáy Barnabás főjegyző mellett. A tiszti főjegyzői állást Palatics József töltötte be, mellett működött alügyvédként Ováry Miklós. Mindnyájan közeli rokonságban voltak a népes Onody családdal, ezért nagy megrökönyödést keltett az úrfi elfogadása és közönséges bűnözőkkel együtt börtönbe vetése. Onody András hajdúböszörményi törvényszéki íratai között (HBMLT) maradt egy levél, amelyet 1786-ban a raboskodó Onody Andrásnak írt a vele közel egykorú, nem sokkal idősebb Ováry Miklós. A levelet írja Sajószentpéterről küldte: sajószentpéteri és boldvai nemeseket említ, akik a fiatal Onody cimborái voltak a hortobágyi esethez hasonló borsodi bűncselekmények elkövetésében. A levélíró személyéről nem sokat tudunk. Később, 1817-ben Borsod megye ordinarius alispánja lett. Kazinczy Ferenc is jól ismerte: sokat buzgólkodott a miskolci színház építésében.

A nevezetes levél francia nyelvű címzése is előkelőségre vall:

A Monsieur
Monsieur André de
Onody arretée
a Bözörmény

A lap belső oldalán így következik a levél szövege. Az akkori rövidítések feloldásával közöljük:

BIZODALMAS KEDVES ÖTSÉM URAM!

Sajnálom az Ötsém Uram sorsát, annyival is inkább, mivel tudom bizonyosan, hogy kedves szülei, az Ötsém Uram eseti miatt többet szenvednek, mint talám maga is Ötsém Uram.

A ki mint vet úgy arat: régi példabeszéd a Magyaroknál, és ezt a példabeszédet az Ötsém Uram példája is erősíti. Meg mondtam jó ideje Ötsém Uramnak, hogy így jár, ha azt az utat követi, mellyen el indult volt; tett ezt akkor meg nevetni mondasomat, tessék már most tapasztalni azt is, hogy ha az ember úgy nem viseli magát, a miképpen kellenék, utollyára is bajba jön. Egyéb arant újságul egyszersmind az Ötsém Uram consoliatiojára (megnyugtatóására) írhatom azt, hogy Darvas Gedeon és Mihály is azon szomorú sorsot tapasztalják, mellyet Ötsém Uram tapasztal. Jó Gyöngyössy Uram is reményelem hogy kevés idő múlva be kerül a kalitkába.

Ezzel magamat ajánlom és maradok

S. Péter 6a January 786.
ÖTSÉM URAMNAK

Kötelmes szolgálja
Ováry Miklós

A levél tiszteletteljes — bár kissé gúnyos — hangneméből arra következtethetünk, hogy Onody András a levél írója annak ellenére, hogy Onody a börtönbe került, származásánál fogva nagyra tartotta. Ebből a körülményből arra is következtethetünk, hogy ha a fiatal Onody és Darvas Gedeon üzelmel Borsodban is napvilágra kerülnek, tehát Borsod me-

gye főrvényszékénél, ahová ügyének tárgyalása kerül, további elnézésekre nem nagyon számíthat.

A bözörményi jegyzőkönyvekben megmaradt vallomások érdekes adalékokat őriznek a csikósok és gulyások által Úrfi néven emlegetett Onody Andrásról. (Megjegyzendő, hogy a sajószentpéteri református egyház anyakönyvében 1783-ban, majd 1786-ban szerepel Onody András Úrfi — a földesúr fia — mint keresztapa. Az úrfi szóval ekkor általában a földesúr legidősebb fiát illették. 1784-ban, hortobágyi kalandjára idején nőtlen volt és 25 éves fiatalember. A hortobágyiak tehát rangjához illően emlekeztek meg róla, amikor Úrfi-ként emlegették. (Az Úrfi szívesen időzött szabadságban levő katonák társaságában, több ízben magát is gyönyösi strázsamesternek mondotta [Vö. „Jó Gyöngyössy Uram“], ha nagyon firtatták kiletét.) A bizonytalan vallomások azt mutatják, hogy a vallatot személyek nem voltak egészen tisztában az Úrfi kiletével. Csak azt tudták róla, hogy szívesen mulat és táncol velük, s még a pénzt sem sajnálja tőlük. Tudták, hogy otthon úri társasága van, közéjük csak úri kedvtelésből elegendik, ha résztvesz egy-egy nagyobb értékű állat a gulyából vagy ménesből való kiszakasztásában. Ha az Úrfi után kutattak, ígygezeket semmit sem tudni róla és tetteiről.

A fiatalabbik Onody András 1806-ban Sajószentpéteren halt meg: ott is temették el. Idővel senkisének tudta, hogy ez a cifra nemesi név a díszesen faragott sarkkőn Angyal Bandinak, a híres betyárnak a hamvait jelöli. Ha tudták volna, talán nem törték volna össze a felszabadulás után, mint az átkos feudális rend egyik épen fennmaradt címeres jelét. Onody Andrásnak, az eltévelyedett főurnak az emléke is elenyészett, de Angyal Bandi elpusztíthatatlan hírében megmaradt a szilaj úrfi érthetetlen tettenek emléke. A francia forradalom körüli években oly szokatlan jelenség volt egy művelt középmes részéről a parasztot közé való keveredés, munkájukban, kedvtelésükben való részvétel, hogy a népi emlékeket sokáig megőrizte ennek a kivételnek mindinkább halványuló emlékét. Idővel az emlékezeket vegyültek a betyároknak (napzsámosok, idény-munkások, munkanélküliek), az agrárproletárok őseinek a feudális renddel való ellenszűgéseinek szálló gondemondóival. A népi emlékezet és a folklorizáció segítségével így vonult be a betyárok élén egy virtuskodó magyar úr a mindjobban kibontakozó és élesedő osztályharc nemzeti panteonjába.

Nemcsak a népköltészet és a népi emlékeket őrizte meg Angyal Bandi legendás személyiségében Onody András szokatlan tettenek emlékét, hanem a műköltészet is megtódtította a betyáros tettenek — nem sokkal halála után. A pesti színtársulat 1812-ben egyik legújítottabb darabja a róla írott erkölcsi játék volt. Balog István, a hazai vándorszíneszt nagy embe felismerte a történetben rejülő tanító elemeket, s megtoldva Rinaldo Rinaldini kalandjaival, valóságos gatyás banditát formált belőle, akinek változatos élete azt példázza, hogy bármilyen rokonszenves és szerencsés tolvaj a magyar betyár, el kell buknia, mert a monarchista állam hatalmánál a nemesi demokratizmus, a parasztot megvető úrhatnamság, a megye is erősebb. Balog István emlékezőseiben leírja, hogy a darab írása előtt érdekes kalandja volt a hortobágyi csárdában a pusztán ügyködő szegénylegényekkel és így feltehető, hogy az ott látott-hallott-tapasztalt empirikus mozzanatok adták, az alapötletet nagyszerű erkölcsi játéka megírásához, mely fél évszázadon át a vándortársulatok kedvelt kasszarabaja lett.

Balogh István idejében, nem sokkal Angyal Bandi halála után bizonyára éltek még olyan idősebb személyek, akik ismerték a gavallérkodó

úrfi, s szívesen emlékeztek vissza reá. A hortobágyi emberek körében érdekes módon nem Angyal Bandi, a híres betyár emléke maradt fenn, hanem a szilaj-hetyke úrfi, aki gavallériájával, erejével és szépségével meghódította a híres pusztát könnyenélő népet. Eltek még olyan emberek, akiket megréfták, akiket megajándékozott, akiket leitatott. Eltek még olyan őregasszonyok, akik szívesen emlékeztek vissza nyalka táncosukra. Balog István ezt a pusztai élményanyagot ötvözte az osztrák író, Hensler daljátéka meséjével, megmagyarította azokkal az eseményekkel, dalokkal, táncokkal, amelyek az úrfi nevéhez tapadtak és megteremtette a nép-színűm kezdetleges-magyaros-formáját. A régi daloskönyvekben kinyomatott dalokat, — erkölcsi játékaiknak betéiteit — ismerjük, de maga három estét betöltő énekes-táncos szindarab nem maradt reánk, csak egy kis töredéke. Reméljük, hogy több is előkerül majd belőle.

Napjainkban csupán a néprajztudósoknak izló csemege a Debrecenben nevelkedett Kuthy Lajos (1813—1864) 1846-ban megjelent Hazai rejtelmek című regényének első kilenc fejezete. A bonyolult kanyargó regény a Hortobágyon kezdődik és magáról a hatalmas pusztáról, egzotikus népe mindennapi életéről, a hidi csárdáról, a vásárra igyekvő parasztok típusairól, a csárdásról, feleségéről, a debreceni civákról (kofákról), talligáskorokról, a tisztafüredi nyergesről és portékáiról, meg sok másról ízes népnyelven megírt leírását fontos dokumentumoknak tekintik, amelyek részben a Hortobágyról és népéről, részben e kor népies tájszemléletéről vallanak a hozzáértő előtt. Előtte senki sem őrökitette meg oly szemléletesen a Hortobágy természeti jelenségeit, a vízenyős terület ártalmát és állattartási tényezőit, a lápszigetre szorult farkasok rettenetes ténykedéseit, a pusztai vihárt és a derűs délibábót, mint ő. Megörökíti a fuvarosok emberfeletti harcát a viharral szállítványaik megmaradásáért, a vásáros időben hangos csárda jellegzetes alakjait. Bemutatja Peregi Marcit, a vén csikóst, aki harmadéve a csikós-tanyán megpatkoltatott egy debreceni legatust, mint ahogyan megénekeltették Balog Istvánt 1810-ben a debreceni csárdában mulató szegénylegények. Kuthy Lajos bátran rámutat a kisebb lopások természeti-társadalmi kényszerére, a pásztornép állásfoglalására a kisebb lopásokkal kapcsolatban. Peregi Marcit így elmélkedik:

»Aztán mi az, amit én lopok? Egy-két südöt, úrut, vagy legfeljebb borjút ha ragasztok, tinóra már kezem sohse tesztem... Nekem nem kell arany, ezüst, sem sallangos bunda. Ha városban laknám, okvetlenül többet kéne lopnom... De a magyar Kanahánban, mint Hortobágyot a legatus hívja, ne kívánja tőlem a pap sem, hogy koplaljak...« Nem csoda, hogy ebben a társaságban megjelenik Kopogó is, a híres betyár, aki remek furfanggal »veszi kölcsön« a lókupectől magas áron felértékelt paripát. Kétségbeesetten kérdegetti az utasoktól:

— Nem látta, taligás uralom, sárga lovamon Zöld Marcit?

— Hol az eszed?... Meg se voltál, mikor azt Fegyverneken szállóztetni feltették!...

— Zöld Marcit vagy Kopogó, nekem mindegy! De a lovam!...

Érdekes tünet, hogy Kuthy Lajos tudatában nem Angyal Bandi neve jelenik meg, hanem Zöld Marcie, akinek neve és alakja a csárda falára is be van véve, nemcsak az emberek emlékezetébe. A kopott vályogfalon »csintalan tárgyak, betűk, s néhány hős betyárok Zöld Marcit korából, mélyen a vakolatba karcolva láthatók.« Zöld Marcit jóval később tevékenykedett a Hortobágyon, mint előde, Angyal Bandi. Zöld Marcit 1816-ban került az akasztófára, közel egyévi betyárkodás után. Angyal Bandi neve nem idézte fel a hortobágyi pásztornép tudatában a parasztnéppel

cimboráló úrfi emlékét, bár bizonyára tudtak arról, hogy a két név egy személyt takar. A hortobágyi úrfit nem azonosították a Balog István szindarabjában szereplő kalandos életű haramiával. Az úrfiról így beszélgetnek Kuthy Lajos pusztai hősei:

— Nem ismerik kentek Lajos úrfit? Kérdjék csak meg bent a korszáróst, hogy dobaz pugyillárist hordozz mindig magával Lajos úrfi... Mondja is gyakorta, hogy a népet szereti. Változtatni kell a nép sanyarú állapotján. Debrecenben lakik, kardosan jár, mint a táblás urak. Szereti az asszonyféléket. Neki mindegy, alacsony, magas, szőke, köpcös, barna, csak takaros legyen... Ki másokat szeret és a szegényen segít, ha hibázik is, nem lehet rossz ember.«

Ez a primitív veledkezés Balog István szindarabjában is megjelenik Angyal Bandiről. Jelzi azt, hogy mind Balog István, mind Kuthy Lajos a debreceni emberek pusztai szóhagyományait használták fel alakjuk megformálásához. Kuthy Lajos jobban ismerhette a hortobágyi hagyományokat, mint Balog István. Kuthy 1821-től, kora gyermekesétől kezdve Debrecenben tanult és csak 1833-ban, húsz éves korában hagyta el a kollégiumot. Mint szegény diák többször is megfordulhatott a pusztán, talán maga is élt át hasonló eseményeket, mint amilyeneket regényében leír. Novelláiban már előbb is megjelennek elsősorban debreceni és hortobágyi élményei, amelyeket mesteri kézzel épít be élete főművébe, regénye hatalmas társadalmi körképébe, melynek első fejezeteit már 1844-ben közzéteszi.

Kuthy Lajos a regény folytatásában messze elrugaszkodik a társadalmi valóságtól: a francia romantika mintái rémképpé torzítják a Hortobágyról kiinduló fordulatot események borzongató mozzanatait. Mikszáth Kálmán véleménye szerint Kuthy Lajos nem közönséges mesemondó: őszintén természetességgel hűmpölyög nála a cselekmény, de mondanivalóját nem tudja megszerkeszteni. Kuthy regényéből a továbbiakban hiányoznak azok a szépen megírt, a kritikai realizmus mellett majdnem elérő fejezetek, amelyek műve elejét maradandó értékévé emelik. A regény folytatásából hiányzik az az élményanyag, amely kezdetét forrásértékű leírásá nemeseíti: a túlságosan meggyőző történetet Kuthy nem tudja a valóság képeivel érzékeltetni, képzeletének nincs elegendő tápláléka és a mű mindinkább esekélelyesedik. Napjainkban szinte élvezhetetlen, de a kezdő fejezeteket megfelelő magyarázatokkal és tudományos jegyzetekkel érdemes lenne kiadni. Jókai Mór színes és érdekes hortobágyi leírásainál hitelesebbnek látszanak, — mint pl. az Egérvívó asszonyszív c. regényének (1902) leírásai a lábón járó vagyon, a hatalmas állattársadalmi értékesítési alkalmairól, a hidi vásárokról (szabadságokról).

A nagyközönség számára is hozzáférhetővé kellene tenni Kuthy Lajos regényének nagyszerű hortobágyi részleteit. Elsősorban a Hortobágy jó hírét növelnénk vele!

CÍMLAPKÉPÜNK

Címlapképünk a múlt évben Hajdúdorogon földmunkák közben talált XVI. századvégi, eddig még publikálatlan mázas korszót mutatja be.

ELKÉSZÜLT A BALATONFÜREDI JÓKAI-HÁZ

Elkészült a balatonfüredi Jókai-emlékház külső- és belső felújítása. Jókai születésének 150. évfordulójára új kiállítás is készül.

Adatok a Békás-szorososi oltárkőről

BOSNYÁK SÁNDOR

A magyar mitológiai kutatások klasszikusai ósvallásunk szent helyeiről többek között helyneveink alapján következtettek. Ipolyi Arnold¹, Kandra Kabos², Orbán Balázs³ mitológiai munkáikban összegyűjtötték azokat a helyneveket, amelyekben ósvallási emlékeket sejtettek. A Békás-szorososi Oltárkőről Orbán Balázs így ír: »Oltárkőnek hívják, mert a hagyomány szerint tatár dúlások alkalmával az ide menekült nép itten tartott istentiszteletet s ennél szebb és nagyszerűbb áldozó oltárt bizonyítván nem is választhatott volna.«⁴

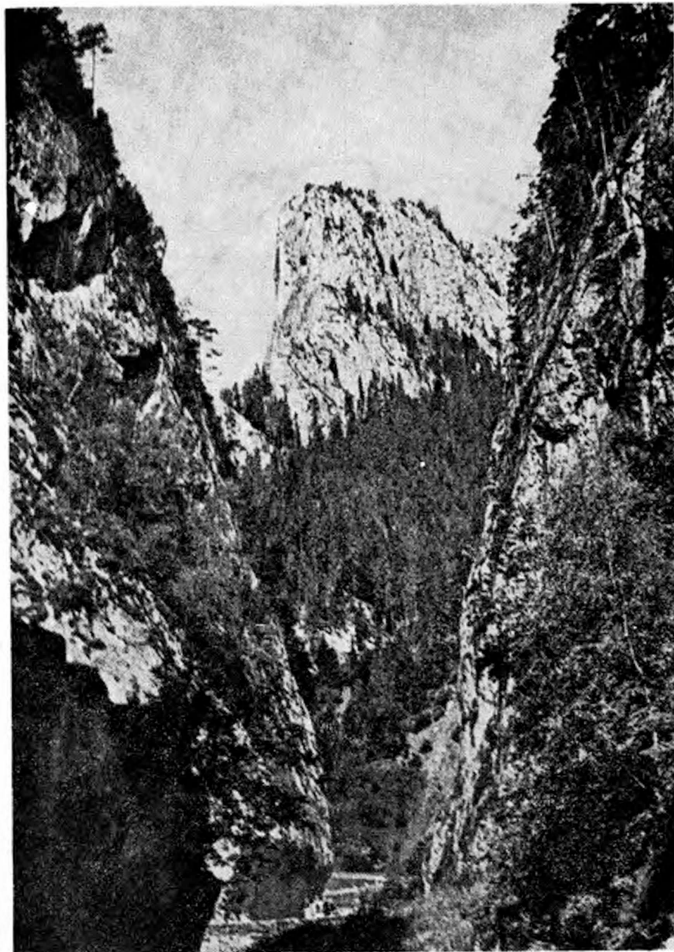
1972-ben csiki gyűjtőútam során egy érdekes és értékes adatot jegyeztem fel az Oltárkőről, amely kiegészíti Orbán Balázs adatát, s lehetőséget ad további következtetések levonásáról is. A 81 éves Márton József Ditrón így beszélt: »Azt mondják, hogy az Oltárkő, az a világnak a közepe. Hogyha a Nap odaér, ott megáll egy pillanatig, s amikor megáll, árnyék nincsen sehol.« A ditrói hiedelmet Angyalossy György dési festőművész⁵ is ismeri, Ő úgy tudja, hogy egyetlen nap van, amikor délben úgy süt a Nap az Oltárkőre, hogy nincsen árnyéka. Orbán Balázs, Márton József s Angyalossy György adataiból kitűnik, hogy: 1. 1241—1242-ben a tatárok elől elmenekült székelyek istentiszteleteiket a hegyen tartották, 2. az Oltárkő a világ közepén áll⁶, 3. felette délben megáll a Nap, s végül: 4. az esztendőnek egy napján délben a Napnak nincsen árnyéka.

Az Oltárkő Dél—Észak irányban húzódik, a déli része a magasabb, északra lejt, az elején alig észrevehetően, majd minden átmenet nélkül szakadékszerűen. A keleti irányból exponált fényképen látható a hegy Dél—Északi vonulata. Az északi oldal a talajszinttel 47°-os szöveget zár be. Az Oltárkő a 47. szélességi fok közelében van, így az adatok birtokában kiszámítható, hogy a nyári napforduló napja június 23-a az a nap, amikor a Nap délben úgy süt a hegycsúcsra, hogy nem vet árnyékot. (Június 23-án a Nap sugarai a Ráktérítőre merőlegesen esnek: 12 óraker a 47. szélességi fok közelében álló 47°-os szögben emelkedő Oltárkő északi lejtőjét is éri.)

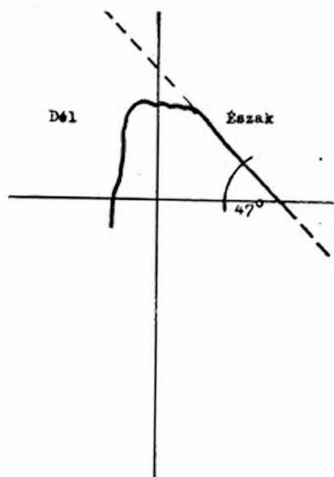
Az égbetörő hegycsúcs lélekemelő szépségén kívül különleges földrajzi adottságai révén vált szakrális helyvé: a világ közepén álló oltárra, ahol délben a Nap megáll, éppúgy, mint ahogy népünk aite szerint a szent város, Jeruzsálem fellett is megáll.⁷

JEGYZETEK

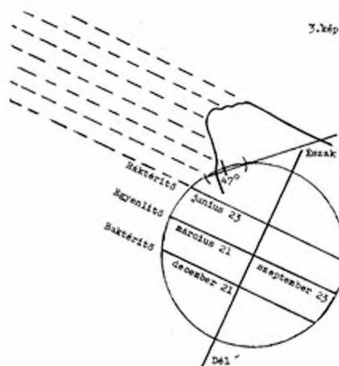
1. I. A.: Magyar Mythológia. Bp. 1929. II. 249—282 l.
2. K. K.: Magyar Mythológia. Eger. 1879. 254—263 l.
3. Orbán Balázs monográfiája (A Székelyföld leírása történelmi régészeti, természettudományi népszerűségi szempontból. I—VI. Pest, (1890—1873) a mitológiai kutatásoknak is gazdag forrása.
4. Orbán Balázs, i. m. I. 76 l.
5. A. Gy. (Def. Ion Creanga 35) szóbeli közlése, 1972-ben.
6. Berze Nagy János: Egigérő fa. Pécs, 1958. A világ közepe képzetével gazdag összehasonlító művelődéstörténeti anyag alapján foglalkozik.
7. Berze Nagy: Baranyai magyar néphagyományok. II. Pécs, 1940. 179 l., Berze Nagy, i. m. 107 l.

Az Oltárkő keletről nézve

Az Oltárkő vázlatos rajza

Az Oltárkő jún. 23-án 12 óraker

A Két királygyermek balladája

ISTVANOVITS MÁRTON

Népi költészetünk egyik ritka gyöngye a Két királygyermek, bensőséges elnevezésű ballada: Szerelmeseket tenger választ el, a leány gyertyát gyújt, hogy kedvese átúszhasson, de a legény ott vész a vízben.¹ Mi csupán három változatot ismerünk, mégse lenne nehéz bizonyítani, hogy szerves része annak a költői világnak, amelyet „székely népballada”-ként tartunk számon.

Ezúttal azonban más a célunk. Arra szeretnénk egy pillantást vetni, hogy a népköltészet egy-egy alkotása mennyi népet, nyelvet, hagyományt kapcsol össze velünk térben és időben egyaránt.

Igaz, még ebben is korlátoznunk kell körültekintésünket, hiszen balladánk témája az európai kultúrát az antikvitástól legalább megragadva tartja; a népköltészet mellett Ovidius, Muszaios, Klopstock, akinek versét Kazinczy fordításában bírjuk, Schiller és mások alkotásain keresztül.

A folklór és irodalom kutatója régen megszokta már, hogy az ilyen szívósan ható, mindegyre visszatérő művészi gondolatokban, némiképp kompromittált kifejezéssel élve, „archetipusokat” keressen. Így tesszünk most mi is, noha nem leszűrt eredményt nyújtunk, hanem csak nyomot keresünk; vele némiképp bepillantást engedve a folklórlista műhelyébe is.

A Két királygyermek, klasszikus címével Hero és Leander balladájának mítoszi gyökerére közvetlen utalással rendelkezünk; az antik párhuzamok vallásos-kultikus kapcsolata nyilvánvaló. Itt persze már fejlett mitológia rendszerében találjuk. Az „eredeti” alak annál, az emberi gondolkodás történetének sokkal korábbi fokán keresendő.

Az antikvitással mármost szoros kapcsolatban fejlődött kaukázusi világ csakugyan további eligazítást kínál. Az onnan való adatok már csak azért is jelentősek, mert noha az európai tudomány alaposan tanulmányozta balladánk filiációját, leszármazása rendjét, a kaukázusi anyag mégis szemhatárán kívül rekedt.

A grúz és örmény változatok² csupán árnyalatnyi eltérést mutatnak az európaiakkal szemben, de már mitológiai és hősdal tartományába lendíti az elemzést a kaukázusi hegyi népek folklórja, amelyben Hero és Leander balladájának egyik legősibb megformálását pillanthatjuk meg.

Be kell érünk egyetlen példával.³ Ak-Bileg, magyarul Fehér kezecské, mély szakadékok szélén, folyó fölött toronyban él. A szemközti parton szent fához lélekvesztő szörköttél van kifeszítve, ezt a közeledő számára Ak-Bileg kinyújtott karja világítja meg. Ak-Bileg minden éjszaka magához csalogat egy halandót, szeretkezik vele, reggel azonban letaszítja a sziklameredélyről az örvénylő patakba. Az elpusztult szeretők csontja már nagy halomba gyűlt.

Ak-Bileg és a hasonló kaukázusi hősök sora alapjában vadászat és vadállatok istennője, haladó partnerrel vadászok. A testből fényt bocsátó, éjszakát megvilágító hősnőben azonban nem nehéz fölismerünk az azt-

rális mitológia kifejlődésekor formálódott holdistennőt; egész mitikus biográfiája mögött egy még ősbibb alakot: a Magna Meterét. Ugyanazt, amelyiket Aphrodité személyében a Hero és Leander-ballada szerepeltet.

Mitosz és ballada világa azonban évezredek távolsága, a köztük feszülő íven a téma különféle megformálásainak sorozata nyomozható. Itt csak a két szélső pontot vallathattuk. A balladában az egykori istennőnek csupán egyetlen kedveséről van szó, de így van ez már a hősdalban is, s e váltásban társadalmi formációk váltása munkál; s egy újabb formáció ismét, amelyik mindkét szerelmes pusztulását ábrázoltatja. A tragikum forrása itt a társadalmi egyenlőtlenség; a mitoszban a Magna Mater ősi természetű: ő minden nép mitológiájában férfialó. Döntő, a ballada műfaji genézisére világít a mitikus történetnek individuális szerelmi drámába fordulása. A ballada-poétika remekelését érvényesítő egy új szereplő fölléptetésében. A gonosz öregasszonyban, aki a szerelmes legény útját világító lámpát kioltja. Ez az öregasszony a hősnő hiposztázisa, az egykori istennő tulajdonságának megszemélyesítése.

Vajon következtethetünk-e arra, hogy a „székely kápónavirág” a Két királygyermek balladája az imént vázolt fejlődése megszakítatlan folyamának gyümölcse? — Erre semmiféle bizonyítékunk nincs. Csak azt mondhatjuk: alig valószínű. Balladánk óriási múltjához képest nálunk is, Európában mindenütt késői jövevény. A népköltészet kutatásában az eredetkérdés ugyanis másodrendű a teljes elemzésnek épp csak kezdete. Alapfeladatunk az, hogy a népi alkotásokat egységünkben, minden másnével szembeni eredetiségében ragadjunk meg, s mint ilyen, a mi társadalmunk föltételeiből és elsősorban abból értelmezzük.

JEGYZETEK

1. Csanádi I.—Vargyas L., Röpülj páva, röpülj. Bp., 1954. 144—145. és 466—467. o., 47. sz.; Orutay Gy.—Kriszta I., Magyar népdalok. Bp., 1968. 410—414. és 733. o., 95. sz.

2. M. Csikovani, Kartuli halhuri sztikvieriebisz isztorija (A grúz népköltészet története). Tbiliszi, 1956. 332—334. o.

3. N. M. Drjagin, Ljubovnie motivi nartovszkogo eposza Szevernogo Kavkaza. (Szerelmi motívumok az észak-kaukázusi nárt eposzban.) In: Trudi insztituta jazika i mislenija II. Trisztan i Iszolda. Leningrad, 1932. 183—189. o.

A csalán szerepe a háziállatok takarmányozásában Hajduböszörményben

BENCsik János

A város keleti határrészén húzódó nagy kiterjedésű erdőben ember emlékezet óta temérdek csalánt (HRICA DIOICA) lelhetni. Vannak ma is olyan akácós erdőségek, amelyek tele vannak csalánnal. De a temető-árkok környékén és az utak mentén is megterem ez a csipős, kellemetlen növény, amelyet az állatok általában elkerülnék. Igaz, csak azok az emberek vélik hasznosnak, akik nem ismerik, illetve akik soha nem alkalmazták. Akik viszont rendszeresen gyűjtötték, azok a tavaszi szedés kezdetekor pusztá kézzel leszedik anélkül, hogy összeszűrnék, összemárnák őket. Időközben ugyanis hozzácsöközik az ember bőre a csipéséhez.

Adatközlőim szerint a csalánt (csalán) mind állati takarmánynak, mind gyógynövényként gyűjtötték és gyűjtik ma is. Mi a csalánnak

gyógynövényként való gyűjtésével nem foglalkozunk, csupán megemlítjük, hogy a háború alatt (1941—44) és azóta kisebb-nagyobb kihagyásokkal gyűjtik és felvásárolják a csalán levelét. Ma is intenzív gyűjtés folyik Bodán. Ilyenkor csak a levelét szedik le, az ember magasságára megnőtt növényeknek. Hogy jobban lezuhassák a leveleket, vékony drótot tekernek ujjaikra, ezzel végigránthatják a száron gazdagon nőtt levelet. Bennünket azonban a csalán, mint a háziállatok takarmánya érdekelt. Adatközlőim szerint a csalánt elsősorban a szegényebb családok alkalmazták állataik takarmányozására. Ma is felkapott a Vénkertben. A Vénkertben, a Középkertben, ahol kelendő zöldségek híján, rendszeresen etették a sertésekkel, a baromfiakkal (rucával, libával). A vénkertesiek, a közép-kertesiek a közvélemény szerint általában föld nélküli agrárproletárok, napszamosok, máról-holnapra élő gyengeemberek voltak, akik rászorultak arra, hogy olcsón tartsák, neveljék állataikat. Természetesen városban lakó családok is hordták, illetve hordták ma is a csalánt. Általában tehát megállapíthatjuk, hogy a csalánt elsősorban azok a családok szedték és szedik takarmánynak, akik nem rendelkeznek olyan, akár saját, akár bérelt földterülettel, amelyen zöld takarmányt termeszthetnek, illetve nem tsz-tagok, s így zöld takarmányhoz nem juthatnak.

Az állattartó családok tavasszal, április közepén kimennek az erdőre, megnézik, hogy kellő nagyságúra nőtte-e már a csalán. Ha *hat levelében van a növény*, akkor már szedhetik. Eleinte a gyenge növényt kézzel tépik le, később az erősebb száratkát sarlóval vágják le. A háborút megelőző és az azt követő *szegényebb világban* a növényt zsákokban hordták haza. Egy-egy zsákot madzaggal erősítettek (hosszant fektetve) a hátukra. Ma azonban elterjedt gyalog teherhordó eszköz a kerékpár. A hosszú, sarlózott növényből kétvet kötnék és csomagtartón hozzák haza. A leszedett csalán kedvező időjárásban szépen *kisarjadzik*. A *sarnyú* is éppen olyan kapós, mint a tavaszi növény. Ha azonban szárazság van, akkor a sarnyú csalán is gyenge. Nyár közepére az anyanövény *felmagvadzik* és csökken a tápértéke.

A felszabadulás előtt az erdőjárás általában tiltották, mert féltették az erdőt, a vadat (fácántojást pl.). Ma már szabadon hordhatják a csalánt. Adatközlőim szerint csak az erdei csalánt szeretik az állatok, a sertések, mert az gyengébb. Az árokparton nőtt növény *mérgesebb*, csipősebb. Az *ajjas*, árnyékos erdőszenen nő a legjobb, az állatok takarmányozására legalkalmasabb csalán. Ezért az erdőben egymástól is titkolják a járásokat. Ott aztán szinte gazdálkodnak a csalán szedése közben. Sorban vágják, szedik le, majd a sarjúra számítva újra felkeresik a területet.

Az erdőről hazaszállított csalánt elsősorban *elevenen*, friss zöldként adják az állatoknak. A kiscrucának bárdal, kissejzével felaprózzák, arra korpat, árpa vagy tengeri darát tesznek. A libának és a sertésnek aprózás nélkül odadobják. Eleinte a sertések száját csipi, de aztán hozzáállnak, megszokják és eszik, mint a zöld lucernát. Akik más takarmánnyal nem rendelkeznek, azok a délután megszedett csalánt felaprózzák, majd *darával* leszórják, s együtt forróvízzel leöntik, *leforrázzák*, majd az edényt letakarják, lefedik, hogy a gőz ne szabaduljon el. Így áll reggelig, akkor adják oda a sertéseknek. A felmagvadzott csalánt is szedhetik kényszerűségből, noha kevés táperővel rendelkezik, mégis a forrázott csalánnal a sertések *moslékját sűrítik*.

Meg kell jegyeznünk, hogy az egyik idős parasztságos adatközlőim szerint a régi sertés fajtaikkal nem etethették a csalánt (az ordas, a fekete magyar és a fehér szőkefajta). A kezesállatok tengerin, korpan nevelkedtek, ősszel meg tököt és krumplit főztek részükre.

Mégegyszer két debreceni lepreollóról

PETHEŐ KÁROLY

A KURÍR 1973. decemberi, 13. számában igyekeztem leírni két Debrecenről kiadott lepreollót.

Ez az igyekezet nemcsak a tehetség és képesség gyarló volta miatt maradt valóban csupán igyekezet, hanem más okból is adósa maradtam azoknak, akik ezt a kis írást elolvasták.

Először is nem beszéltem csak az egyik lepreollóról, tehát illik szólni a másikról is valamit, ha már a címben kettőről írtam, ezenkívül pedig szükségesnek tartok egy-két helyesbitést is.

Ez utóbbival kezdem.

Ismeretemben (45. oldal 4. bek.) ezeket írom: »Ha némi fenntartásal is, tornyai miatt, de szívesen gyönyörködniék az alsó, nagyobb mezőben látható kétemeletes épületben is, ha az Debrecen valamelyik téré vagy utcáját díszítené, de hát ilyen a városban sehol nincs, és tudtommal nem is volt soha. A felirat szerint: Új Városháza — Neues Rathaus lenne, de vajon hol? Talán valamelyik német vagy osztrák városban? Stílusa mintha erre utalna. Mindenestre érdekes lenne megtudni, hogy a nyomda, vagy még inkább a képzőművészes ördöge vajon honnan lopta át ide, melyik városról megrendelt és ugyanebben az időben készült lepreolló, vagy más kiadvány képanyagából.«

A nyomda ördögétől az alaptalan gyanúsítgatásért ezúton kell bocsánatot kérnem, mert ebben az esetben teljesen ártatlan, ami ördögöknel meglehetősen ritkaság...

Az »Új Városháza« feliratú kép lepreollónkba történt bekerülésének egészen más a magyarázata, amint ezt azóta sikerült — nagyjából — kinyomoznom.

Sápi Lajos és Tamási Zsigmond, mindketten nagyon jó ismerői Debrecen múltjának és jelenének, hívták fel a figyelmemet arra, hogy tervezték valamikor egy új városháza megépítését Debrecenben, és van is egy ilyen tornyos épületről egy festmény valahol a városi tanácsnál. Ezen a nyomom elindulva jutottam el Zoltai Lajos alább ismertetett tanulmányához és a valóban ma is meglévő képhez.

Az 1932. évi DEBRECENI KÉPES KALENDÁRIUM-ban jelent meg Zoltai tanulmánya A debreceni városháza négy százéves története címmel. Ezt elolvastva, számtalan, nagyrészt már feledésbe merült adattal ismerkedhetünk meg, s talán ma is érdeklődésre tarthat számot, ha ennek az alapos kis munkának egy-két fontosabb részletét felelevenítjük.

Az I. részben az ismert legrégebb városháza megszerzésének, majd terjeszkedésének, vagyis a szomszédos házak megvásárlásának a hiteles eseményeit írja meg a szerző, 1531-től 1696-ig.

Megtudjuk ebből, hogy a többször főbíróiságot is viselt Tar András 1527. december 29-én a Piac utcában lévő emeletes kőházát a Szent Jöghon lakó Szent Pál rendje remetéinek hagyományozta, aiktól aztán a

város polgárai négy év múlva megveszik »avégből, hogy ezentúl onnan kormányoztassék a város és onnan osztassék a törvény és az igazság. Ez a negyszáz év előtti városháza a mostaninak északi szárnya helyét foglalta el. Kapuja és két kis boltja körülbelül ugyanott volt, ahol most Kántor Ernő sarokboltja fekszik.« (Most az Idegenforgalmi Hivatal van ezen a helyen.)

A továbbiakban felsorolja a szerző, hogy mikor, kitől és mennyiért vásárolták meg a szomszédos házakat. Elsőnek pl. a Herpay-féle házat, melynek helyén később a mostani Rózsa utcát nyitották, majd a Cegléd u. felé haladva a Keczely, Fekete, Tolnai portákat, illetve a Maleczky, Kis Orbán, Zeininger (később Kaszanyiczky) és az özv. Csonkáné-féle házakat. Így állt össze lassacskán a mostani városháza elődje, mely tehát nem egyetlen összefüggő épület volt, hanem több egymás mellé épített házból ragasztódott egybe. Földszintjén, a Piac és Cegléd utcai fronton végig, boltok voltak, az udvari részen pedig a dutyik (sic!) és a tömlőcök kamrai, a jégverem, a házi-és a hadipénztár, míg az emeleten voltak a tanácskozótermek, a városgazdák és utca kapitányok szobái, a levéltár, nyomda, konyhák stb.

Idézzük ismét Zoltait:

»Ebben az ódon épületben háromszáz esztendeig működött a város agra, dobogott a szive. Benne és általa élt a debreceni keresztyén respublikának önkormányzata, nőtt a tekintélye, hatalma és jóléte. Kevés kényelmet nyújtó, mostani fogalmak szerint szegény, sőt szegény, szük és sötét tanácstermében főtt a város nagyszakállú véneinek feje kegyetlen ellenségtől szorongatott, nagy elemi csapásoktól sújtott polgártársainak megszabadításáért, sorsuk jobbrafordításáért. Innen tettek törvényt mindenféle polgári és büntető perben, megesküdvén, hogy az igazat nem hamisítják, a hamisat nem igazítják, sem kedvet, sem barátságot, félelmet, sem adományt, atyafiságot nem néznek. Innen művelték a város anyagi jólétét, gondoskodtak szellemi és lelki szükségleteiről. Vigyáztak, éles pallost tartva kezükben, a családi élet tisztaságára és a polgári tisztességre. Olyan volt, mint a görög városokban az agora és az areopág, mint Rómában a fórum és a Capitolium. És mennyi örömeik, gyásznak részese, mennyi históriái eseménynek tanúja zivatarokkal teli háromszáz év alatt ez öreg városháza!

Együtt szorongtak benne a gyakran diktátori hatalmat gyakorló főbíró, az alsó-felsőjárás képviselő, ezüstvégű botal járó tizenkét eskütt, később ugyanannyi utcabeli szenátor, a notáriusok, a prokurátorok, a különböző közügyek és javadalmak inspektora, vagy bírái, kúrátorok, aedilek, isptálymesterek, perceptorok, cancellisták, provisorok, expeditörök, kapitányok és tizedesek, vagy tizházzgazdák.«

Igen, háromszáz esztendő... Kimondani is sok. Hány nemzedék kevése kis örömét és özönnyi nyomorult keserévet nézték ezek a roskadozó falak, sokszor szótlan közönnyel és ridegen, csak egyet akarva, szinte már fanatikus konoksággal: megtartani mindent, még a várost elborító feneketlen sarat is, de a Napot is a város felett... Mindent úgy, ahogy van, ahogy eleiktől adatott...

Az a kor persze nem is követelt többet, »csak« megmaradni, »csak« megtartani és megtartani. De ehhez is egész emberek kellettek, és ebben a városban mindig voltak ilyenek az ódon falakon belül és kívül egyaránt.

S ahogy a lassú idő méhéből előrajzottak az újabb és újabb ifjú nemzedékek, úgy rága meg csendben ennek a mindig múlt és mindig újat

szülő, kérlelhetetlen időnek a vasfoga az öreg városházát. Ismét csak Zoltait idézem:

»Százados falai, boltozatai megrepedeztek. A rozoga épületek sem terjedelme, sem beosztása nem elégítette ki már az ország egyik legnépesebb városának igényeit; disztelensége, ütött-kopott állapotja sem illett Debrecen szab. királyi város rangjához. — A városi tanács 1780-tól fogva több ízben panaszkodott felterjesztéseiben az udvari kamara előtt a városházának mindinkább hasznavehetetlenné válásáról és eszedeztet, hogy engedtség meg új székház építése. Tervek, költségszámítások készültek is. Így Hoffman János városi 1783-ban 44,189, Rachbauer József debreceni építőmester 1793-ban 70,941 rh. forintot építkezés tervét mutatta be.»

A gyakori pénztelenség és az akadékoskodó udvari kamara gyámokodása miatt ki tudja meddig topogott volna egy helyben az építkezés ügye, ha a tervet nem teszi magáévá Bek Pál királyi biztos, akinek »elűlése mellett« 1823. május 14-én a közgyűlés végre — megállapította a praetoriális ház építésének főirányelveit, amelyek szerint később — három részletben — fel is épült az új városháza.»

Még néhány adat Zoltai érdekes munkájából:

»Fundamentumát Pavolní mester rakta a régi épület tégláiból. A fel-ső kőművmunkát újonnan égetett téglából Rachbauer Péter végezte. ... 1842. aug. 17-én az új városháza Piac felőli bejáratában a főlepcsőhöz közelebb eső dór-oszlop talpköve mellé, 4 lábnyi mélységben, az oszlop-zatot összekötő falba kőládásként s abban üvegcsöbe bújtatott emlékiratot helyeztek el. Az emlékirat felsorolja az uralkodó, a nádor, a város egy-házi, világi előljárói nevét. Elmondja, hogy az új városháza helyén állott réginek homlokzatán az 1560. évszám volt olvasható. Az emlékirat azzal az ismerős kivánsággal végződik, hogy a város virágozzék, falai között lakozzék békesség, polgárai közt szeretet, egyetértés az idők végéig! Bet-tették a kőládába az akkor forgalomban volt arany-, ezüstpénzeknek egy-egy példányát is emlékül.»

Zoltai Lajos ezt a fejezetet, melyben a mostani városháza felépítését beszéli el a közgyűlési jegyzőkönyvek és más hiteles, eredeti források alap-ján, 1780-tól 1844-ig, ezekkel a mondatokkal zárja: Így épült fel a debreceni új városháza, sok akadályal és a legfelsőbb hatóságok akadékosko-dásával folytatott küzdelmek között, terhes adókból, kölcsön pénzekből, amint az alapkőbe zárt emlékirat mondja: szentelje az igazság kiszolgál-tatása és a közügyek elintézése helyéül.»

A III. és IV. fejezetben azokat az eseményeket és körülményeket is-merteti, melyekből megtudhatjuk, hogy ez a még ma is fennálló városháza — mely immár 130 éves és a fűtca városképét a nagytemplommal és még jó néhány épülettel, az itt lakók és az idegenek számára egyaránt oly jellegzetesen meghatározza — hogy vált hamarosan szűkké olyan-nyira, hogy jó negyven év elteltével, 1888. febr. 20-án, már ismét napi-rendre került egy új tanácsháza építése.

Ahogy Zoltai is megjegyzi, valóban különös és ma már elképzel-hetetlen körülmények is bekerültek okként az 1860/1888. számot viselő tanácsai határozatba: »... több városi tisztviselő (t. főorvos, ügyész, erdő-mester, tanácsnokok, árvaszéki ülnökök) a városháza szűk volta miatt saját költségén bérelt magánlakását kénytelen hivatali helyiségül hasz-nálni.« — Kell-e ehhez kommentár...?

Ennek ellenére csak öt év múlva, 1893 szeptemberében határozták el, hogy a meglévő épületre még egy emeletet húznak. Az 1894. május 16-án meghirdetett tervpályázatra beérkezett művek közül a bíráló bizottság Gerster Kálmán, illetve Havranek Ferenc és Adriányi Géza tervét ítélte

legjobbnek, majd — újabb huza-vona után — a közgyűlés 1895-ben Hav-ranek—Adriányi közös tervét fogadta el kivételre.

Ez a terv, Zoltai szerint, élénk benyomást keltő, »reneszánsz-stílusú alkotást mutat«, míg Gerster Kálmáné »várkastélyszerű, komor, nyugodt vonalú, méltóságos.«

Ezt a summázó, rövid értékelést nem vagyok hivatva vitatni, sem helytállónak elfogadni. Ma már nem is lenne időszerű az akkor dúló, több-kevesebb hozzáértéssel, de sokszor — ilyen vagy olyan okból — an-nál nagyobb elfogultsággal vívott harcot e téma körül felújítani, hiszen ezekből a tervek közül éppen úgy nem lett semmi, mint Györgyi Dénes (töb-bek között a Déri Múzeum tervezője) 1931-ben elfogadott, az 1930-ban kiírt újabb pályázatra beküldött tervéből, mely — szerintem — megfelelő tételhezesszel ma is megállná a helyét, és méltóképpen sorakozna a város régebbi és újabb, szép középületei mellé. (A Zoltai által ugyancsak leközlött képből ítélve talán egy kicsit Bauhaus-stílusban fogant, célszerű-ségre törekvő, de igen tetszetős, finomságában is tömör, modern, monu-mentális.)

De térjünk vissza kiindulási témánkhoz, az 1. sz. leprellő féltreértett képehez.

Ez az általam — amint látni fogjuk nem egészen alaptalanul — vala-melyik német városból importáltnak vélt városházakép ugyanis nem más, mint Havranek és Adriányi 1895-ben elfogadott terve, melyet akkori ellen-zői bérház külsejének mondtak és körül tornácok tornyát is kigú-nyolták, amint ezt Zoltai írja. Sőt. Azután, hogy homlokzati képét, mely teljesen azonos a leprellőben láthatóval, A DEBRECZENI ELLENŐR 1895. dec. 24-i száma le is közölte, szenvedélyes vita indult meg az akkori debreceni sajtóban a terv ellenzői és pártolói között. Az előbbieket egyik legfőbb érve éppen az volt, hogy a tervezett épület nem illik Debrecen városképébe. A D. E. 1895. dec. 16-án helyt ad egy cikknek, melyet a közgyűlési határozat egyik ellenzője és a benyújtott fellebbezés aláírója küldött be. A városatyja többek között ezeket írja: »Hát azt nem tartja furcsának..., hogy Magyarország ezredéves ünnepének évében éppen a legmagyarabb városban egy ó-német renaissance stílyben tervezett vá-rosháza építését kezdje meg...« (Kivonatol idézet a lapból, általam kiemelve.)

Majd a dec. 31-i számban, egy ugyancsak névtelen vitázó, a 24-i lap-ban közzétett homlokzati rajzra utalva így hadakozik: »Nem rajongunk a Gerster-féle tervért se, de hogy egy német stíly lovag vadászkastélyát beültessék a millennium dicsőségére Debreczen város közepébe, hát már igazán nem tarthatjuk Debreczenhez illőnek.« (Ugyancsak általam ki-emelt idézet a kollégium könyvtárában őrzött eredeti lapból.)

A terv viszontagságos történetének és a homlokzati kép megjelente-tésének egybevetéséből a leprellő kiadásának időpontja is majdnem pontosan meghatározható. A közgyűlés elfogadott határozatát ugyanis a belügyminiszter 1896. ápr. 23-án, míg a tanács újabb határozatát, mellyel az építkezés tervét — különböző okokból — mégis levetették a napirend-ről, 1896. nov. 7-én hagyta jóvá. Bizonyosra vehető tehát, hogy a kiadás e két időpont közé esett, annál is inkább, minthogy magának a leprellő-nak az összeállítását is a millennium tiszteltetére történt, ahogy az új vá-rosháza terve is »házának ezredéves fennállásának évfordulója emlékére« (id. ismét Zoltaitól) iktatott határozatba.

Ezzel tehát az 1. sz. leprellőben az 1. sz. leprellőben megjelent képe tisztázódott, a »rejtély« megoldódott. És bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz, mégis ejtsünk még néhány szót Gerster Kálmán tervéről is,

melyet a bíráló bizottsággal szemben a városatyák degradáltak a második helyre, s amelyről annak a Mirkovszky Gézának őrzik ma is a városházán (igaz, hogy csak egy raktárban...) egy nagyalakú vízfestményét, aki — többek között — a régi Bika, Felsőkereskedelmi iskola és a Zenede dísztermét is díszítette freskóival. (Miután a régi Bikát lebontották, a kereskedelmi iskolában lévő freskók pedig súlyos háborús sérüléseket szenvedtek, ma már csak a Zenede mennyezetképében gyönyörködhetünk.) A tervezett városházáról őrzött képet »MG '94« kézzelgyel látta el.

Megérdemelni Mirkovszky Géza, hogy munkásságáról, a városban még felfalálható műveiről többet is megtudjunk.

***

Jószándékú elképzelések, akarások és javaslatok, különböző megoldásokat ajánló tervek, gáncsoskodó udvari kamara meg nem értése, szenvedélyes közgyűlési szócáták és újságcikkek, a millennium magyar-dicsőséges lázában égő városatyák és polgárok, gazdasági bajok és ezer más gond és nehézség hullámai csaptak össze a mai öreg tanácsháza körül az elmúlt százharminc év alatt. E gondok egy része azóta sem szűnt meg, az építkezés ügye tulajdonképpen ma is megoldásra vár. A modern nagyvárossá fejlődött Debrecen meg inkább túlnötte ősi hajlékát, de pusztulni hagyta, elvetni — reméljük — azért nem fogja.

***

Végül egy rövid ismertetést szeretnék adni a másik (ezt nevezzük 2. számúnak) debreceni leporollóról, hogy ezt a tartozásomat is lerójjam.

Ez, szerencsére, épségben került elő néhány évvel ezelőtt egy újpesti ház padlásáról. Kiadási évét ennek is csak hozzávetőlegesen lehet meghatározni: kb. a századforduló éveiben jelenhetett meg, de bizonyosan 1896 után. Kiállítása, ami a képtáblákat illeti, nem olyan díszes, de az egyes képek talán finomabbak, és halvány almazöld ég teszi azokat hangulatossabbá, szinte azt mondhatnám színessé.

A kiadó a költségeket egyébként — feltehetően — reklámból biztosította. A szecessziós stílusú borítólapon első oldalának bal felső sarkában ott pompázik ugyan a város címere egy szimbolikus, ülő nőalak fejé fölé, és a címertől jobbra ott a cím is: DEBRECZEN, de ezen túlmenően, a fedőlapon mintegy harmadán, »KUNZ JÓZSEF ÉS TÁRSA cs. és kir. udvari szállítók, m. k. szab. nagykereskedők és fémhernémű gyárosok« hirdetik magukat, kiknek árutelepe »a kistemplom bazárban« volt található.

A borító belső oldalán Löfkovits Arthur óras és ékszerész főpiaczi üzletének széles portáljáról láthatunk fényképet, s ugyancsak ő hirdeti a hátsó borító belső oldalán is, míg a külsőn a város 1:26 000 méretarányú térképe van.

Ezen a térképen (mely már kétségtelenül figyelembe vette a belső idegenturizmus igényeit is, éppen úgy, mint a Sinka Sándor ev. ref. főgymn. igazgató szerkesztésében 1898-ban kiadott DEBRECZEN RÖVID ISMERTETÉSE c. könyvecske) a város legszélső utcái még a Késes, a Külső vásár tér, Vendég, Kar, Serház, Nagy Péterfia, Két malom, Homok, Köteles és Bárány utca. Persze valószínű, hogy a felhasznált térkép nem éppen a leporolló kiadása idején lévő helyzetet tükrözte, hiszen a Sinka-féle városismertető térképmelléklete már több utcát ismer és az elnevezések is frissebbek. Ez utóbbin pl. a Szarvas Piacz már Arpád tér, a Cser u. Vigkedvű Mihály, a Szél u. Baross, a Kis Szappanos Kölcsey, illetve Kazinczy, a Kis Mester Bethlen, a Kis Hatvan Jókai, a Nagy Új József kir. herceg, a Kis Új Simonffy, a Kádás Arany János, a Sirály Boldogfalva, az Ispótyai sor Erzsébet u. stb.

A leporolló térképén a következő középületeket találjuk: Városháza, Pénzügyigazgatóság, Ev. ref. új templom, R. kat. templom, R. kat. árva-ház, Vármegyeház, Ag. ev. templom, Posta és táviró hivatal, (még a régi Piacz utcai) Kir. ítélőtábla (a mai Megyei Bíróság), Ev. ref. Nagytemplom, Ev. ref. főiskola (Kollégium), Állami főreáliskola, Színház, Nőegyleti áruháza (Bem tér 10.), Zenede, Honvéd gyalog laktanya, István malom, Margit fürdő, Közkórház, Parrag gőzmalom (= Hortobágyi malom), Vásártéri indóház, Honvéd lovas laktanya, régi kórház, Salétrom kaszárnya, Ref. Ispótyai, Pályaudvar, Katona kórház, Ghilányi kaszárnya, Közraktárak, Légészgyár, Gebauer érczokporsó gyára, Simon gőzmalom, Dohány raktár, Gyalogság laktanya, Kefegyár. (Dimitrov—Nemzetőr u. sarkán.)

És most tekintsük át az egyes oldalakat, mit ábrázolnak. Csak felsorolás szerűen: Kossuth utcai ref. templom, Királyi Tábla, építette Berger J., Zenede, Törvényszéki palota, M. kir. Állami Főreáliskola, Izraelita imaház, tervezte Gartner J., Piacz nyugoti részlet, Tisza palota, Fűvészkert torkolat, Rom. kath. templom, Margit-fürdő, Csokonai-szobor, Piacz keleti részlet, Ev. ref. Collegium, Ev. ref. Nagytemplom, »Bika« szálloda, Ref. Collegium udvara, Kereskedelmi Akadémia, Színház, Városház, Iparbank-palota, Kossuth-utca.

Összesen tehát 22 kép húsz oldalon. E képek részben teljesen azonosak az előző ismertetésben tárgyalt 1. sz. leporolló képeivel, részben csupán jelentéktelen eltérést mutatnak, nagyrésztük ezek szerint ugyanazon fényképfelvételek alapján került be a képanyagba.

(Egyébként a Megyei Levéltárban »Képek« 59—72. sz. alatt található, sajnos az enyémmel is hiányosabb példány tanúsága szerint ebből az általam 1-es számúnak nevezett leporollóból megjelent egy olyan változat is, amelynek minden lapján, a hátoldalon természetesen, egy-egy reklám van, mégpedig a Főpiacz 31. sz. alatti Mihalovits gyógyszeráré. Elképzeltető, hogy ezt a kiadást teljesen ez a cég finanszírozta.)

Végül a teljesség és az érdekesség kedvéért lássuk, hogy milyen hirdetések találhatók a 2-es sz., sértetlenül fennmaradt szép kis albumban, a borítón lévő, már említett reklámon kívül. Kik is voltak akkor Debrecen iparának és kereskedelmének reprezentánsai?

Nánassy Lajos vaskereskedő volt, aki emellett bel- és külföldi kőszén nagyban eladásával is foglalkozott. Neumann M. egy félszázada fennálló, Magyarország legnagyobb és legrégibb férfi-, fiú- és gyermekruháüzletének tulajdonosa a Fötéren, a m. kir. postával szemben, kintítve több »világ és ipar kiállításán«. Szliuka István ismert szikvizgyáros a Bárány u. 2218. sz. alatt, gyümölcspszésgőt, dolomitot és angol-savat is kínált. Eisler Izidornak divat-áruháza, női divat-terme és rajzműintézete volt. Áron Miksa különböző szeszesitalokkal kereskedett a Piacz-u. 1714. és a Széchenyi-u. 1767. sz. alatt, és reklámjából azt is megtudjuk, hogy akkoriban nem a szatmári, hanem a szilágysági, az erdélyi és a szerémi szilvapálinka volt a legkedveltebb. »Kuczik Gábornak a Gyár-utca (= a mai Beloianisz utcával!) 2195/5. sz. alatt szalonna, zsiradék és füstölt húsnumű nagykereskedése volt, sőt gyára! Lám Sándor többek között carlsbadi porcelánt ajánlott. A Julow Lajos-féle Debreczeni Vasöntőde a Péterfia-külvárosban volt, a Hadházi-utcában. Ez egy fontos adat: »ezen album« képei lovag Chylinski György Piacz utcai fényképezési és festészeti műterme »által vették fel«. Heiman és Halmágyi feltűnő olcsó áron kínálja a női és gyermek felöltőket. Kunz József és társa ismét jelentkezik két oldalon is, az udvari szállítókat megillető koronás, egyesített országcímernel hivatkozott hirdetéssel. Geréby Fülöp a »Három czu-

korsüveghez» címezve hirdette csemegekereskedését. Özv. Geréby Fülöp-nének viszont a Nagyvárad-utcában volt eczet-gyára, de «a helybeli pályaudvarban» 23 év óta tűzifa-raktárral is rendelkezett. Dr. Nagel Zsigmond tudora az összes gyógytudományoknak és az egészségügy tanára. A millenniumi kiállításon Killer Edét is kitüntették szép bútoraiért. László Albert könyv-, zenemű- és papírkereskedése a következő hirdetés, majd az 1772-ben alapított «Arany egyszarvú» akkori tulajdonosa, dr. Rótschnek V Emil ajánl 50 krajcárért egy üveg sóborszeszt, Tannin olajat hajhullás ellen 80 kr-ért, 20 kr-ért egy doboz Kárpáti melltheát, a Peponos Vasmanganoldat-ból egy üveg ára 1 forint. Clayton és Shutt-leworth gazdasági gépgyárának képviselője, Bauer és Társa, a Nagy Péterfia-utca 871 alatt kűtfúrás vállalatot állított fel. És végül a Margit-fürdő a Péterfián: páratlan fényvel és kényelemmel, fedett és fűtött uszodákkal, tükörfürdővel, mesterséges jégpályákkal.

Amint meg is jegyeztem, a felsorolt nevek csak reprezentánsai, képviselői, az erősen kapitalizáló város gazdasági életének, és felsorolásukkal csak a leprellő ismertetését, leírását kívántam teljesse tenni. Tartozom azzal is az igazságnak, hogy a »reprezentáns« szóhasználat ebben az esetben csupán a számszerűsége kíván utalni és nem jelent minősítést is, hiszen olyan nevek hiányoznak a sorból, mint pl. az 1805-ben alapított Csáthy Ferenc »bel- és küliródmali könyv-, zenemű- és papírkereskedése«, Komlóssy Lajos »fűszer-, festék-, csemege-, bor- és ásványvizek nagy raktára«, Szendrő Sándor zongorakészítő és hangoló, vagy az 1792-ben alapított Rickl József Zelmos »fűszer, anyag, festék, gyarmat és ágy-toll kereskedése Debreczen, főpiacz sajjához« cég, mely — elnézést a tréfáért — minden bizonyon nemcsak Debreczenben, de az egész világon elsőnek foglalkozott »gyarmatok« árusításával... De folytathatnám még több közismert névvel: Kaszanyitzky Endre üveg-, porcellán, Dávidházy Kálmán könyvkötészet, Szabó Mihály »kivitel hentesület«, Blattner

Gyula 1801-ben alapított üveg-, porcellán-, tükör- és lámparaktrár, Füvesy Bertalan ércöntőde és kűtfúró vállalat, »alapítottak 1828-ban«, Piros Béla mű- és épületlakatos műhelye, Zelinger Ede »czimer- és cím-festő« ó csász. és kir. Fensége József főherczeg udvari szállítója, kitüntette több aranyéremmel, oklevéllel és dicsérettel, és így tovább. (Debreczeni Képes Kalendáriom 1901.)

De engedjünk a csábításnak és menjünk még tovább a torló gondolatok útján. Vajon hányan foglalkoztak ebben az időben Debreczenben, melyet a köztudat makacsul mezőgazdasági jellegű városnak ismert és mondott, iparral és kereskedéssel? Az előbb már hivatkozott forrás (DKK 1901.) címirta 1842 iparost és 428 kereskedőt sorol fel az akkor mintegy hetvenötezer lakosú városban, és ha ehhez hozzávesszük azokat, akik mint segédek, inasok, alkalmi munkások és eltartott családtagok szintén itt találták meg megélhetésüket, akkor ez a szám hozzávetőlegesen 25—30 ezret tesz ki, az összlakosságunk mintegy 30—40%-át, és ha összevetjük ezt más alföldi városokkal, akkor azt is mindjárt láthatjuk, hogy ott ez az arány mindössze 20—30%. (Csobán—Herpay: Debreczen sz. kir. város és Hajdú vármegye, Bp. 1941.)

Úgy tűnhet, hogy mindennek vajmi kevés köze van a címben jelzett tárgyhöz, a debreczeni leprellőkhöz. Pedig van. A városképek és a reklámok érdekességén túl, a szórakozás mellett, amit ezek elnézetése, a bennük való gyönyörködés, vagy a reklámszövegek ma már sokszor ismeretlen, érthetetlen fogalmai és szavai jelentenek, érdemes elgondolkozni az akkori világon, benne az akkori Debreczenen, 70—80 év előtti életén a városnak, a benne élők — nagyszüleink, dédszüleink — szokásain, társadalmi, gazdasági, művelődési viszonyain, hogy jobban értsük és értékeljük a má, amiben most élünk, s amire egyszer a mi unokáink és dédunokáink fognak kicsit rácsodálkozni, és — reméljük — szeretettel és érte tisztelettel emlékezni, ahogy tesszük mi is, valahányszor városunk közelebbi vagy távolabbi múltját kutatjuk.

A HONISMERETI MOZGALOM HÍREIBŐL

A Baranya megyei TIT kiadta *Novics János* történelmi összefoglalását a megyei szövözetkezetekről. Jún. 24-én Mihályiban, a Rábaközi napok keretében *honismereti találkozó* volt. Ekkor avatták fel a község nagy fia, *Zsiri Miklós* szobrát. Májusban a Népi Iparművészeti Tanács, a HISZÖV és a TIT a Kossuth Klubban *Népművészeti akadémia* címmel előadásorozatot rendezett. A magyar néprajzos múzeológusok máj. 6—7-én Szegeden tanácskoztak a folyamatban levő munkákról. Máj. 9-én érdekes találkozó volt Püspökladányban. A járási néprontbizottság találkozására hívtá meg mindazokat, akik a püspökladányi járás területén 1944. október 8. és 1945. május 9. között születtek. Július második felében *Országos honismereti akadémia* volt Pécsen a Hazafias Népfront Országos Tanácsa rendezésében.

HAJDÚDOROGI MŰZEUMI HÍREK

Megkezdődött a *Hajdúdorogi Helytörténeti Gyűjtemény* helyiségeinek felújítása. Nyomdába került *Molnár József* Görög Demeter monográfiája, ami a Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei c. sorozatban a Hajdúdorogi Tanács költségén jelenik meg. Hajdúdorogon az idej Múzeumi Hónap keretében honismereti napot tartanak.

Káplár Miklós (1887–1935) emlékezete

SZ. KÜRTI KATALIN

1935. áprilisában halt meg Káplár Miklós, a Hortobágy festője. Legendák, jó- és rosszindulatú híresztelések vették körül rövid élete utolsó évtizedében és korai, tragikus halála újabb legendák forrása lett. A róla szóló néklógok jórésze már 1935–36-ban méltó helyére tette életművét, mégis csak most, pár éve kerültek művei ismét kiállításra (Déri Múzeum 1965-ös emlékkiállítása, Nemzeti Galéria bel- és külföldi »naív festők kiállítása« részeként). Káplár Miklós nem naív festő. Hortobágyi pásztorok után Budapesten dolgozott pincéreként. Kapcsolatba került Iványi-Grünwald-dal, Rippl-Rónai-val, ösztönzésükre iratkozott be a Képzőművészeti Főiskolára. 1916–1920 között Zemplényi és Réti tanítványaként végezte az I–IV. évfolyamot. A 20-as években gyakran megfordult Kaposvárott, Rippl vendégeként, szép ceruzarajza őrizi a Déri Múzeumban a »Villa Roma« emléket. Itt barátkozott össze Medgyessyvel, akivel közös tárlatot rendezett Kaposvárott 1928 májusában. E barátság emlékére készítette Medgyessy 1936-os ceruzarajzát Káplárról, valamint sir-emlék portré-reliefjét a hajdúböszörményi temetőbe.

1928–30 között a Hortobágyon dolgozott Boromisza Tibor és Magi Zoltán társaságában. 1928-ban, a Nemzeti Szalon csoportkiállításán már hortobágyi műveket is bemutatott. Ezt követte az 1931-es Nemzeti Szalon-beli tárlat, amely már igazi, széleskörű szakmai sikert jelentett. Fülel Lajos, Czifány Dezső, Petrovics Elek, Vaszary János biztatására írja barátjának Budapestről, a kiállításról: »*Debrecent és a Hortobágyot a képzőművészeti kultúra terén én képviselem. En ismertetem meg a Hortobágyot. Móríc Zsigmond azt mondja, hogy a Hortobágyot én fedeztem fel.*« Debrecentben a haladó művészeket tömörítő Ady Társaság képzőművészeti osztálya elnökének választotta Káplárt 1932-ben. Haláláig részt vett a csoport kiállításain, 1932-ben önálló kiállítása volt a Déri Múzeumban. Legjelentősebb sikereit 1934-ben aratta az első »Magyar Őstehetsegek« kiállításán. Hagyatéki kiállítását is az Erzsébet-téri új helyiségben rendezte meg Bálint Jenő, s a későbbiek során, külföldi kiállításra is vitte műveit.

Káplár sikereirez tagadhatatlanul hozzájárult a 30-as években kibontakozó őstehetség-kultusz. Művészete nem volt mentes a fajiság túlzott hangsúlyozásától. Pásztorportréi egy részén a paraszti öserő, a keletiség hangsúlyozása a minőség, a tiszta megjelenítés rovására megy. Művészetének azonban maradandó része van, amely nemcsak a helyi, de az országos művészetben is számottevő. Legszebbek hortobágyi tájképei alacsony horizontukkal, levegőségükkel, apró ember- és állatalakjaikkal, mesészerű, libegő atmoszférájukkal, ugyanakkor néprajzi hitelességükkel. Ő belülről nézte a pusztát és a pusztai embert, ismerte lélegzést, lelkét. Meghatók, naívak, a »Vásárra a hajnalon« c. nagyméretű olajképe keletkezését leíró sorai: »*Most kezdem bele egy képbe, ami nagyon nehéz*

lesz, de egy nagyon érdekes és festői téma, és magyar. Gyülekezés a hidi vásárra, mikor kezd hajnalodni és látszik a hajnali csillag. Szeretném, ha meg tudnám jól csinálni. Ez aztán leköt most, még éjszaka is azon töröm a fejemet. Mikor a vásár lesz, akkor már szeretném az alakokat elhelyezni, hogy már jól megfigyelhessem, hogy néz ki a valóságba a felvonulás.« — A festmény, egyik remeke, ma is a Déri Múzeum képtárban látható. Rajta — mint egy mesészerű színpadon — a néző elé tárul a Hortobágy panorámája hatalmas égbolttal, s annak legmagasabb pontján a hajnal csillaggal. A nagy pusztán átvonulnak a szekerek, lovak, rajtuk a vásárra igyekvő emberek. A kép zöldes-kékes foszforeszkálása a hajnal hangulatának érzékeltetésén túl mesés fátolba burkolja az egész jelenetet. A pásztorok öltözködésének, a szekereknek megfestése ugyanakkor szinte naturalisztikusan, néprajzi hitelességgel történik. Ez a kettősség adja Káplár e művének, de többi figurális tájképének is az érdekességét.

Káplár Miklós hortobágyi képei a ma már megváltozott pusztá olyan ősi, romlatlan állapotát mutatják be, — amely hagyományörző szerepével is — értéket jelent. Káplár művészetének legfőbb erénye azonban a tájhoz az emberhez fűződő viszonya, ennek elemi erejű érzékeltetése.

NAGY FELLENDÜLÉS AZ NDK MÚZEUMAIBAN

1974-ben majdnem megduplázódott az NDK múzeumi látogatói létszáma: 28 400 000 fő volt. A példátlan fellendülést a múzeumok mindinkább kifejlődő közművelődési tevékenységének köszönhetik.

KODÁLY-NAPOK GALÁNTÁN

A szlovákiai Galántán jún. 21—22-én rendezték meg az immár hagyományossá vált *Kodály-napokat*. Az ünnepségen 15 énekar mutatkozott be és több magyarországi együttes is szerepelt. Kodály Zoltán életéről és munkásságáról *Sárosi Bálint* tartott előadást.

AZ ELSŐ OROSZ ÁBÉCÉ JUBILEUMA

Lvovban, 1574-ben, négyszáz évvel ezelőtt adták ki az első orosz ábécét. A jubileum alkalmából a Szovjetunió több városában megemlékeztek a neves évfordulóról.

AZ AMERIKAI SPANYOL SZÖVETSÉG TEVÉKENYSÉGE

A New Yorkban székelő szövetség (*The Hispanic Society of America*) egyre növekvő érdeklődés mellett széles körű és sokoldalú kulturális tevékenységet fejt ki: hatalmas könyvtárat, nagyszerű múzeumot tart fenn, folyóiratot, könyveket ad ki, tudományos kutatásokat kezdeményez és pártfogol. Időnként a Szövetség munkáját ismertető bibliográfiákat, tájékoztatókat is jelentetnek meg.

Szikszi Benjámint debreceni tógátus diák kunyhójának leltára

CSOHÁNY JÁNOS

A Debreceni Református Kollégium mai hátsó udvarán és hátsó épületeinek, a református gimnáziuma 1972-re átalakított volt főiskolai internátusnak, valamint az ugyanakkor felépült tornateremnek a helyén diák kunyhók, s tüzoltó szertár álltak. A kunyhók a kollégiumi voltak és egy-egy tógátus diák kapta meg egyiket-egyiket lakás cájára. A szerény bútorzatú kunyhókban elfért a nagydiák holmija, ruházata, irgósága, könyvei. A következőkben egy 1798. július 7-én leégett kunyhó teljes leltárát közlöm, amely magába foglalja a bútorzatot, a diák ruházati és egyéb személyes használati tárgyainak jegyzékét, de ami igen értékes teszi a leltárt, a diák könyveinek jegyzékét is. Kárlistáról lévén szó az egyes tételek becseréte is szerepel, kivéve a kollégiumi könyvtárnak a diáknál kikölcsönzött és elpusztult könyveit, amelyek nincsenek árazva. A listából megtudjuk, hogy 1798-ban mi mindene lehetett egy tógátusnak, s azt is, hogy mit olvasott, milyen könyveket gyűjtött.

Szikszi Benjámint 26 éves teológus, kollégiumi jurátus (esküdt) volt a kárvallott. A Keresztényi tanítások és imádságok c. népszerű könyv írójának, Szikszi György református lelkésznek volt a fia. Szikszi Benjámint 1772. január 19-én született Makón, a Debreceni Kollégiumban 16 éves korában, 1788-ban subscribált. Az ominózus tüzeset előtt köztanítóságot, publicus praeceptorát viselt, majd 1798-ban éppen a kollégium legfőbb ifjúsági tisztviselői, a jurátusok közé került, egyszersmind külföldi tanulmányút előtt állott Szikszi Benjámint.

1798. július 7-én este az esküdtek közül többen Már Péter szeniornál vacsoráztak, egy erdélyi diák volt a vendégük. Szikszi Benjámint is társaságukban volt. Egy főzöasszonnyal száraztészta (így van a szövegben!) főztek, közben megvacsoráztak és elmentek praecésre (esti könyörgés). Praecés után 4 icce bor mellett beszélgettek tovább éjfél tájig. Hazatérőben érte őket a vigilek (éjjeliőr diákok) tűz-riasztása. Szikszi Benjámint kunyhója leégett és még hét kunyhó súlyosan megrongálódott.

A részletes vizsgálat azt állapította meg, hogy este sötétedés után Szikszi otthon járt és égvé felejtette a gyertyát, amitől kunyhója belső berendezése kigyulladt, s a vigilek azért vették észre későn a tüzet, mert a kunyhó berendezése égett. Szikszi ugyan tagadta a gyertya égvé felejtését, de a vizsgálat igazolta ezt a tényt. Az ítélet elmarasztalta Szikszi Benjámint és a következő ítéletet hozta:

1. Szikszi kétszer kéthét alatt köteles megfizetni mind a köznek, mind a magán személyeknek okozott kárt, saját kárát pedig viselje.

2. Az ifjúság előtt rektor-professzori nyilvános megrovásban részesül.

3. Az ifjúság előtt köteles világos szókkal vétkét megvallani és megbánni, mert neki mint esküdtnak a rendre kellett volna vigyáznia és ő maga szegte meg azt.

4. 8 grádussal hátrább tétetik (ti. a legációs választási rangsorban).

5. Kunyhóját örökre elveszti.

1798—99-ben külföldi egyetemeket látogatott Szikszi Benjámint, majd 1799-ben egy időre újra a Debreceni Kollégium köztanítója lett, ahonnan még abban az évben kabai lelkispásztorrá választották. Kabáról 1803-ban Makóra hívták meg lelkésznek, ott szolgált haláláig, 1828. március 5-ig. Négy könyvet jelentetett meg. Munkái közül kettő a római katolikus és a protestáns újraegyesülést szorgalmazta a protestáns racionalista teológia érvelése felhasználásával. A racionalista teológia a felvilágosodás hatására kialakult protestáns teológiai irányzat volt. Így aligha járunk messze az igazságtól, ha Szikszi Benjámint elégett könyveinek jegyzéke végén Montesquieu és Tillotson után azt olvasva, miszerint más francia és latin könyvei is létetek, de azokra nem emlékszik, feltételezzük, hogy emlékezett azokra a francia könyvekre is, de azokra nem akart emlékezni forradalmi tartalmuk miatt. Ne felejtjük el, hogy a jakobinus mozgalom után két évvel állt meg a debreceni diák emlékezete Montesquieuánál, amit még szabad volt olvasni akkor is Magyarországon. Csonkai pere is intő volt Sziksziainak, hogy ne emlékezzen minden elégett könyvről, hiszen ő sokkal többet tudott nálunk Csonkai jakobinus kapcsolatairól.

Szikszi Benjámint kárlistája után a kárvallott diákok kárlistáit is közlöm, mert azokban is többféle adalék található.

„A TŰZ ÁLTAL ESETT KÁRNAK SPECIFICATIÓJA SZIKSZAI BENJÁMIN URAM KÁRA”

	Rf.	Xr.
Késpézn	40.	
Kunyhó	54.	1.
Ora	36.	
Hosszú mente, melyet tavaj tsináltatott	22.	
Fekete rövid mente	18.	
Toga	8.	
3 Materia leibli	14.	
2. Nadráb egyik Ujdonat ujj	7.	Xr.
1. pár tsizma	2.	
3 bőr szék	10.	
Kanape	12.	
Asztal fiókos	14.	
Másik Asztal	4.	
Kotsi Láda meg vasazva	5.	
2 félszejem Kalap	3.	
Perspectiva	4.	
7. Keszkenő	4.	
Sejem Nyakra való	1.	30.
16 Ontányér	8.	
7. Metzett pohár	2.	
5 Párkés	5.	25.
Külömbb külömbbféle festett Képek ramába	5.	
Rosenmüller Vet és NTt.	25.	
Schleisner	12.	
Döderlein	7.	
Virgilius Cum Interpretatione Heym	12.	
L'Advocat	12.	
Marionnet	7.	
Quintilianus editio Bipontina Tom: IV.	5.	
Ciceronis Orationes Vol: III.	2.	30.
Ciceronis Opera fysica I Tom.	1.	30.
Ciceronis Clavis Ern.	2.	30.
2 Biblia	8.	30.
Ernesti Opuscula Oratoria, Theologica, et Orationes	6.	
Schiller pientor	3.	

Parizpapai az Ujj éditőből
 Horatius Cum notis Despres
 Faciolati Orationes
 Institutiones ad Eloquentiam
 Horváth elementa Arithmeticae et Math:
 Ulrich Metaphysica
 Bibliotheca Comitatus Telegi
 Michaeler Collectio Poeta. Vol. IV.
 Cundi Orationes
 Paulini Orationes
 Krüger fysica plenior
 Novum Test. Graecum Curcell.
 Müschenbroeck fysica
 Harles Introductio in Literaturam Romanam plenior
 Biblia Latina
 Terentii Comoediae ex ed. Debrechini Vol: III.
 Terentius Cum Notis Minelli
 Valerius Maximus
 Virgilius Farnabii
 Magyar Grammatica
 Monteskieu, Tillotson, et alii Libri Gallici et
 latini, quorum non meminit

Summa tota

Julius Caesar Oudendorprij	3.	40.
D'Anvill Introductio in Geographiam	3.	
Juvenalis, Martialis	1.	
Ovidij Metamorfosis	1.	
Summa tota	417.	40.

A BIBLIOTHECA KÖNYVEI

Gesneri Thesaurus. Tomus IV. — DD III. 1. 2. 3. 4.
 Fabri Thesaurus D. III. 20.
 Terentii Comoediae et editio Vestehoru. S.
 Hofmanni Lexicon Thesaurale Cum Supplementis F. VI. 1. 2. (2)
 Nolteni Lexicon Antibarbarum D. IX. 31. 32.
 Montfaucou Antiquitates Graecae et Romanae D. VI. 20.
 Harles Historia L. Graecae. DD. XII. 2.
 Xenophontis Opera. ex editione Ernesti Tomus 2-us D. X. 4.
 Cattieri Gazos? ophiactium Graeco. D. XIV. 48.
 Pomponius Mela de Situ Orbis ex editione Abr. Gronovii. D. XI. 6.
 Ketelij Scriptores Varii L. Latinae. DD. IX. 26.
 Schreveij Lexikon Graecum. D. XII. 28.
 Juncelius de Stylo Latino. DD. XVII.
 Erasmi Adagia. DD. III. 20.
 Nicolij Observationes in Ciceronem. D. V. B.
 Ciceronis Orationes ex editione Verburg. Tomus Ver. D. XIII. 13.
 Koeler Atlas Antiquuum ex Appendice D.
 Udvari Ember. V. VI.
 Beckli Institutiones Matheseos N. XX.
 Terentius. D. XVII. 1.
 Terentius. D. XV. 3.
 Isostratis Orationes. D. XVI. 22.
 Hierocles in Aures Carmina. DD. XII. 13.
 Vervey Grammatica Graeca. D. XII. 32.
 Velleri Grammatica Graeca. D. XIV. 47. Editio Fischeri
 Brunings Antiquitates Graecae. D. XIV. 39.
 Isocrates. D. XVIII. 4.
 Epicteti Enchiridion. D. XVIII. 23.
 Erasmi Adagia. D. XVIII. 43.
 Eclogae ex Optimis Auctoribus Graecis. DD. XVI. 13.
 Diogenes Laertius. DD. XII. 12.
 Epicteti Sententiae et Tabul. Cibetis D. XII. 4.
 Hederici Lexicon. ex editione Ernesti D. XI. 35.
 Vossius"

Rf.	Xr.
4.	30.
3.	
1.	30.
2.	
1.	42.
3.	
2.	20.
5.	
1.	
—	40.
2.	
—	51.
1.	
3.	
1.	
2.	
—	51.
—	40.
1.	
1.	40.

A TOZKART SZENVEDETT DIÁKOK KÁRJELENTÉSE:

„A TŰZ MIÁ EZEKET A KÁROKAT VALLOTTAM:

1. A kunyhonnak a Teteje egészen le égett.
 2. A kunyhom Padlása, és a fala összevpedezett.
 Zilahy Sámuel msk

1. A kunyhómnak a teteje egészen leégett, a fala is kevésbé megpedezett
 Rf. Xr.
 2. A köpönyegem ellopták 8. —
 3. A kunyhonnak ablakát mind a kettőt betörték — 30.
 4. Az ablakon levő egyik tábla is kettő tört — 15.
 5. A külső ajtón levő zár, hogy betörték, leszakadt —
 (Az 5. számú tétel kihúzza! Cs. J.)
 Szondi István mk.

A tűz alkalmosságával esett kárait ezek

1. A kunyhóm teteje Rf. Xr.
 2. Ablak és táblája — 51.
 3. Martialis Epigrammata. — 27.
 Hajós András mpr.

1. A kunyhóm teteje le égett Rf. Xr.
 2. A külső ajtófélfé összevpedezett —
 3. A Vélumos ajtó összevpedezett —
 4. A nagy üveg ablak összevpedezett —
 5. A fala a Kunyhonnak meg hasadozott 2. 30.
 6. Cicero oratioja — 24.
 7. Görög Ujj Testamentom 1. 8.
 8. Egy pár új Fejlesztés Csizma Csáki Mihály mk.

1. A kunyhóm teteje padlásával együtt Rf. Xr.
 2. Egy hosszú szék — 20.
 3. A külső ajtó fél —
 4. A fala meg hasadozott

Békési Sándor mpr.

A kunyhóm teteje el égett
 Az ajtó fél fák
 A falról kivülről le hullott a tapassza
 Székely Péter

A kunyhó teteje
 A belső ajtó piéne összevpedezett
 A külső ajtó ütőköze és egy sarka
 A faláról a mályter le hullott
 Nadrág 1 4 Rft.
 Cicero 1 Tom. 1 Rft. 40 Xr.
 Fodor Gábor"

FORRÁSOK

A Szikszai Benjámint tüzesetének egész iratanyaga a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában a Kollégiumi Igazgatási Iratok között van (Debrecen, Kálvin tér 16.).
 Szikszai Benjámintól életrajzot közöl:
 Új magyar Athenas.
 Szinyei József: Magyar írók élete és munkássága 13. köt. Bp. 1909.
 Zoványi Jenő: Cikkei a »Theologiai Lexikon« számára. Bp. 1940.
 Lexikonokon kívüli életrajz, ill. adatok:
 Szentkúti Károly: A Szikszaiak. III. Szikszai Benjámint. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1881. augusztus 7. 1026—1027.
 Ifj. dr. Szabó Aladár: Szikszai György élete és munkássága. Theologiai Szemle 1927. 290. lapján.
 Dávidházy János: A kabai ev. reform. egyház vázlatos története. Debreceni Protestáns Lap 1898. november 19. 691—693.

Veres Péter levele az agrárproletár költészetről

NAGY DEZSÓ

A levél megírásának története: 1968-ban jelent meg az Akadémiai Kiadó gondozásában »A parasztdaltól a munkásdalig« c. tanulmánykötet, amely összefoglalta a felszabadulás utáni évtizedek munkásfolklor kutatásait. E tanulmányok egyike volt »A századforduló parasztozgmalmainak szellemi hagyományai« című írásom, amelyben az általam gyűjtött agrárproletár költészet szövegeit mutattam be és értelmeztem születésük körülményeit, s továbbélésüket a szegényparasztság hagyományaiiban. Úgy véltem — a szakmai közvélemény megítélésén kívül —, hogy Veres Péter, aki maga is az agrárproletár mozgalmak neveltje volt, illetékes fórum lesz ebben a kérdésben is, a maga emlékeivel, tapasztalataival, s talán eligazít a »hogyan tovább« problémakörében. Elküldtem tanulmányom különnyomatát, s nem csalódtam: rövidesen válaszolt és elmondta véleményét, amit a további kutatásimban hasznosítottam.

KEDVES BARÁTAIM!

Köszönöm a kiskönyvet. De olyan sok a dolgom, és annyira nincs semmi segítségem, hogy nem merem azt ígérni, miszerint majd részletesen foglalkozhatnék az ügygel. Sajnos, amikor én a Falusi Krónikát és a Számadást írtam, annyira a szociografikus szempontok buzogtak bennem, hogy eszembe se jutottak a néprajzi, pláne népi-irodalmi vonatkozások.

Most már ezt hibába sajnálom. Az Új Írás ez évP augusztusi számában lesz egy kis jegyzetem a Csongrádi szegényasszonyok című kiskönyvről, ajánlom a figyelmekbe.

Mondom, nem tudok vele foglalkozni, de ahogy belelapoztam a 264 oldalon mindjárt megakadt a szemem a „Piros zászlónk” itt közölt szövegén.³ És érdekes, hogy az 5 strófából mi csak kettőt daloltunk, az első és a negyediket. De például az elsőt én így daloltuk: „Jer alája, jer alája Te jótalann szenvedő” A negyedikben pedig a Kaszát, kapát után vasvillát mondtunk. A borona értelmetlen ostobaság, a borona nem kéziszerszám.

Megérzitek ebben a népköltői — ösztönös esztétikai érzéket? A demagógiai, a fázis nem nótába való.

Szinte soronként, vagy inkább strófánként ki lehetne mutatni melyiket írták a rossz újságírók és az anti-lirikus agitátorok.

Például kimagaslóan hiteles jó paraszti vers a 269. oldalon a „Fa tetején csörög a szarka” kezdetű vers⁴ és még néhány vásárhelyi strófa. Az a fajta keserű akasztóafahumor, amelyet én a gypsori történetekben, legjobban az Egy földmunkás napló-jában megidéztem ugyan, de — sajnos — „nem lovagoltam ki”, mint Móricz Zsigmond vagy Szabó Pál is tette volna.

Abba kell hagynom. Nincsen nekem se titkárom, se gépiróm a közelben, pedig a mai postával is három ilyen küldemény (kézirat) érkezett, a negyediket meg telefonon jelentették be.

Bpest 1968. VII. 17.

Üdvözlettel
VERES PÉTER

Kedves barátaim

Köszönöm a kiskönyvet. De olyan sok a dolgom, és annyira nincs segítségem, hogy nem merem azt ígérni, miszerint majd részletesen foglalkozhatnék az ügygel. Sajnos, amikor én a Falusi Krónikát és a Számadást írtam, annyira a szociografikus szempontok buzogtak bennem, hogy eszembe se jutottak a néprajzi, pláne népi-irodalmi vonatkozások.

Most már ezt hibába sajnálom. Az Új Írás ez év augusztusi számában lesz egy kis jegyzetem a Csongrádi szegényasszonyok című kiskönyvről, ajánlom a figyelmekbe.

Mondom, nem tudok vele foglalkozni, de ahogy belelapoztam a 264 oldalon mindjárt megakadt a szemem a „Piros zászlónk” itt közölt szövegén.³ És érdekes, hogy az 5 strófából mi csak kettőt daloltunk, az első és a negyediket. De például az első én így daloltuk: „Jer alája, jer alája Te jótalann szenvedő” A negyedikben pedig a Kaszát, kapát után vasvillát mondtunk. A borona értelmetlen ostobaság, a borona nem kéziszerszám.

Megérzitek ebben a népköltői — ösztönös esztétikai érzéket? A demagógiai, a fázis nem nótába való.

Szinte soronként, vagy inkább strófánként ki lehetne mutatni melyiket írták a rossz újságírók és az anti-lirikus agitátorok.

Például kimagaslóan hiteles jó paraszti vers a 269. oldalon a „Fa tetején csörög a szarka” kezdetű vers és még néhány vásárhelyi strófa. Az a fajta keserű akasztóafahumor, amelyet én a gypsori történetekben, legjobban az Egy földmunkás napló-jában megidéztem ugyan, de — sajnos — „nem lovagoltam ki”, mint Móricz Zsigmond vagy Szabó Pál is tette volna.

Abba kell hagynom. Nincsen nekem se titkárom, se gépiróm a közelben, pedig a mai postával is három ilyen küldemény (kézirat) érkezett, a negyediket meg telefonon jelentették be.

Bpest 1968
VII. 17

Rudovits László
Veres Péter

Veres Péter levele

1. A megszólítás azért többszám, mert belevette a kötet szerkesztőit is: Katona Imrét, Maróthy Jánost, Szatmári Antalt.
2. 1968.
3. *Mónus József*: TOBORZÓ

Piros zászlónk, vörös zászlónk
Lobogtatja a szellő,
Jer alája, te joggatlan
Rég elnyomott szenvedő.
Testvérünk vagy, mért ne tartanál velünk,
Ha munkás vagy, nem lehetsz te ellenünk!

Nézd a hitvány, a népnnyúzó
Rettenetes hajszeját.
Itt vérszipó, ott jogtipró,
Öblögeti rüt száját.
Emiatt csuhás zsákmányol a kereszttel,
Ott meg Káin, ki megnyúzva ereszt el.

Ébredj, ébredj mély álmodból,
Dolgozó embertársunk!
Talpra, sorba, itt az idő!
Hadd jöjjön megváltásunk.
Ide közenk, kik jármukat megúnták:
Jogot nekünk, jog illeti a munkát!

Nem ismertünk henye rangot,
Ágas-bogas koronát:
Szerszámot a naplopókna,
Kaszát, kapát, boronát.
Legyen kérges annak is a tenyere,
Aki miatt nincs a népnek kenyere.

Elő, elő, sorba, harcba,
Föl, joggatlan munkáshad!
Zsarnokidat, hóhéridat
Táborunkból jól láthatad.
Dörög velünk: nincs számukra grácia!
Eljen a szociáldemokrácia!

(Mónus József: Proletár álmod c. verskötetéből, Szatmár, 1903. 94. lap. (A Jaj, de magas ez a vendégfogadó dallamára.)

4. Hírvers a hódmezővásárhelyi véres zendülésről:

Fa tetején csörög a szarka,
Korgó gyomrát, hogy elaltassa,
Vásárhelyi városháza urai,
Szegény ember fogát rájuk fenheti...

Csendörgolyó és huszárkard van elég,
Szántó Kovács béremelés kell e még?
Ha kell mondjad, adunk neked eleget,
Csendörgolyó oltja életed!

Az életmód- és szókinccsváltozás néhány összefüggése a konyári általános iskolai tanulók szókinccsében

KURUCZ ALBERT

Napjaink egyik igen gyakran használt kifejezése az életmód- életformaváltozás. Filozófusok, szociológusok, néprajzosok, s majdnem minden tudományág képviselői foglalkoznak az életmódváltozás különböző kérdéseivel.

Az életmód átalakulásával a kultúrában is gyors változás következik be. Ez a kultúra minden területén kiterjedő változás a nyelvet is érinti, mely hordozója a fogalmaknak, s törvényszerűen követi az életmódban, a kultúra különböző területein, s a gondolkodásban végbemenő módosulásokat.

Izgalmas kérdés hogyan, milyen formában, a nyelv mely területein, s milyen gyorsasággal megy végbe ez a változás. A nyelvtudomány régen megállapította, hogy a leggyorsabban a szókinccs alakul, változik. Az új foglalkozási ágak, munkaeszközök, társadalmi, politikai változások stb. számos új fogalommal bővítik szókinccsünket.

Az is kétségtelen, hogy nyelvünk változását, ezen belül szókinccsünket nemcsak a bővülés, gazdagodás jellemzi, hanem ezzel együtt a szegényedés, egyes szavak elhomályosulása, kihalása is. Letűnt foglalkozási ágak, munkaeszközök, szokások szókinccslete, vagy ezek egy része előbb csak ritkábban forduló élő szókinccsletünkben, majd a szavakból egyre többet elfelejtünk, s végül a beszélt nyelvből teljesen kihálnak ezek a szavak. Legfeljebb a szaktudományok tartják számon azokat.

Nyelvtudományunk mindezeideig nem foglalkozott eleget ezekkel a kérdésekkel. Pedig az egyes generációk, foglalkozás szerinti csoportok szókinccsének vizsgálata közelebb hozhatná a folyamat részleteit, okait, s a szavak feledésbe-merülésének lassításában is fontos szerepet tölthetne be.

Ez a szerény kísérlet — az életmódváltozás szélesebb kutatásából — egy paraszti környezet életében, életmódjában, szókinccsében végbemenő változásokat vizsgálja. Azt próbálja keresni, hogy a fiatal generációk milyen mértékben képesek átvenni, megőrizni olyan szavakat, amelyek egy előző életforma természetes velejárói voltak.

A konyári állami általános iskola 8. osztályos tanulóival végeztem a vizsgálatot. E mai 14 éves fiatalok 1961—62-ben születtek. Ezek az évek a falusi életforma rohamos átalakulásának éveit (1961 a nagyarányú tsz-szervezés éve). Mire a generáció szókinccse kialakult, akkorra egy sor fogalom az átalakulás következtében elhomályosult, később teljesen feledésbe merült. Érdekessége a vizsgálatot, hogy a fiatalok még szorosan tartoznak a család kötelékébe, s naponként hallják e kifejezések, szavak egy részét a szülők, sok esetben nagyszülők beszédében.

Jogosan abból a feltevésből indultam tehát ki, hogy az általam kért szavak jelentését nagyrészt ismerniük kellene, ha nem is használják azokat beszédükben. E feltevésnek csak részben igazolódtott be.

A kért szavak a hagyományos paraszti életformával, lakással, lakásberendezéssel, foglalkozási ágakkal, táplálkozással kapcsolatos szavak voltak. Nagyjából három csoportra bonthatók. Első rétegét a felszabadulás és életformaváltás előtt elhomályosult, kihalt szavak, másikat a ma is használatos, de ritkábban előforduló szavak, harmadik csoportját a ma is általánosan használt szavak, fogalmak képezték.

I. csoport: *toló* (fekvőhely), *kisefa*, *lógókoma*, *dörzsölő*, *dikó*, *kanfar*(os), *véka*, *kántor-pap* (búzaereszt alkotó elemei), *motolla*, *lám-péka* (gyertyával világító) stb.

II. csoport: *hombár*, *kapujkó*, *előte*, *szivanó*, *löcs*, *padmaly*, *gerendely*, *aszatol*, *bige*(ézés), *borkorcsolya*, *rudás-nyerges*, *cselő-ide*, *tüled-gyeride* stb.

III. csoport: *vasmacska*, *péva*, *vendégoldal*, *rudas*, *csóva*, *puttony*, *gyalogrokka*, *bocskor*, *gyújtó*, *pótrás*, *komaszilke*, *Pincéstelek*, *Mihályfürdő*, *Igettrít*, (határrezsek nevei), *mestergerenda* stb.

A szavak összességét száz százaléknak véve, a tanulóknak 2%-a tudott 50%-ban helyes szómagyarázatot adni. 30%-uk megközelítően, 40%-o helyességben válaszolt. A megkérdezett tanulók fele csak a szavak 20%-ának jelentését ismerte. A tanulók 18%-a megközelítően 10%-os választ adott.

Ha ennek a statisztikának az átlagát vesszük, alig éri el a 30%-os teljesítményt. Mindez számszerűen is mutatja, milyen gyorsan elhomályosulnak szókészletünk egyes szavai, s merülnek feledésbe a letűnt, elmúlt életforma kifejezői.

A felmérés néhány más fontos tanulságot is szolgáltatott. A szavak jelentését egészen csekély figyelemfelhívással, ismertetéssel, funkciómegjelöléssel, vagy táblai vázlatlással vissza lehetett idézni a tanulók emlékezetéből. Több tanuló valósággal felkiáltott: »hisz ott van az ölben«, »látam a ház viginél«, »vót is a kezembe«! stb.

Ez esetben a tanulók figyelmének ráirányítása e szavakra már elégségesnek bizonyult, hogy emlékezetükbe idézzük a szavakhoz fűződő tárgyakat, cselekményeket, fogalmakat.

Gyakran ennire lenne szükség, hogy a feledésből e szavakat, fogalmakat visszatartsuk.

A tanuló a felmérés izgalmaiban fogadkoztak, hogyha még egyszer ilyen szavakat kérdeznék tőlük, nem tudom őket »megfogni.« Közölték velük, hogy még egyszer megpróbálhatjuk a kísérletet, amit két hónap múlva el is végeztem. Hasonló számú és az elhomályosulás hasonló fokán álló szavakat kérdeztem meg. Az eredmény számomra is meglepő volt, mert a tanulók közel fele megközelítően 80%-os választ adott. Kérdéseimre elmondták, hogy az előző kísérlet és a várható új kérdésekre való felkészülés előtt a legtöbb tanuló sok olyan tárgy, eszköz nevét, s az idősebbek beszédében előforduló kifejezést megkérdezett, megmagyaráztatt a szülőikkel vagy nagyszülőikkel, amivel ez idő alatt találkoztak.

Ez az egyszerű példa igazolja, milyen lehetőségek lennének szavaink megőrzésére, az elhomályosulás lassítására, a szavak jelentésének felelevenítésére. S milyen lehetőségek adottak egy-egy helytörténeti szakkör egy iskolatüzeum, egy helytörténeti gyűjtemény, nem utolsósorban a magyar szakos tanárok és minden pedagógus munkájában.

A vizsgálatban arra is választ kerestem, hány generációváltás telik el, míg ez a folyamat végbemegy. (A generációváltást 30 évnek szá-

mítva.) A kért 14 éveseket első generációnak tekintve, megkérdeztem a 40–60 év közöttiek egyik csoportját, a pávakör tagjait. (A kérdés előtt megállapítottam, hogy semmiféle helytörténeti-néprajzi előkészítést nem kaptak, még a tanult dalokban szereplő szavakhoz sem fűzött a kör vezetője szómagyarázatot.)

A vizsgálattal e generációnál meg is állhattam, ugyanis a tanulóktól kért szavak mindegyikét ismerték, az eszközök leírását, funkcióját is. Annál megdöbbenőbb, hogy a velük együttélő gyerekek fogalomkészletéből, szókincséből már csak nehezen idézhetőek elő ezek. Rohamos elhomályosulási és feledési időszakok kell tehát számolnunk.

A kért szavak egyrésze több jelentésű szó (pl. csóva, toló, kántor, rudas stb.). Ezek közül általában egy jelentésmagyarázatot kaptam. Ezek alapján jól megfigyelhetővé váltak az elhomályosulás fokozatai. Pl.: a csóva szavunkat a legtöbben azzal a jelentéssel ismerik, ahogyan a földművelők, földdarabokat csóvával megjelölik, elválasztják. Ez érthető, mert a közös gazdaságban is ilyen csóvával jelölik ki az egyes tsz-tagoknak művelésre adott területeket. Többen ismerik a tűzgyújtáshoz használt szalmacsóvát is. De már sokkal kevesebben, mint az előző jelentést. Ez is érthető, mert egyre kevesebben használják a falusi háztartásban a csóvát a tűzgyújtáshoz. A legtöbb háztartásban gáztűzhelyen főznek, s alig néhány kemence van ma már a faluban. Egyetlen egy tanuló sem említette tűzcsóva összetett szavunkban szereplő egyik tagot, pedig irodalomórán ezzel találkozniuk kell. Azt már természetesnek tartottam, hogy a szérűben (*lógerben*) az asztagok végéhez állított, a tűz eloltására használt csóvára egyáltalán nem emlékeztek. (Az aratás és cséplés egész menete teljesen átalakult.)

A toló szavunknak egyik jelentésére sem emlékeztek. A fekvőhelyül, nappal asztalul szolgáló bútort pedig néhány éve még több házban megtalálhattuk. Igaz, ezek ma már rendszerint az istállóba, kamrába kidobva találhatóak. A nádvágásra használt eszközt (tolót) magyarázat és rajz alapján is csak néhányan ismerték fel. Néhány udvarban pedig még ez is megtalálható, s télen az elég nagy kiterjedésű nádasokban használják is ezeket a befagyott nádas tavakon.

A kért szavak egy másik csoportjára szintén nagyon kevesen emlékeztek. Kérdésük közből kiderült, hogy e szavak ismerősen hangzanak számukra, nagyjából el is tudták azokat helyezni környezetükben, de alakjukra egyáltalán nem, funkciójukra is csak homályosan emlékeztek. Ezek a szavak viszont jelentésmagyarázatra teljesen tisztán állottak a hallgatók előtt (*szivanó*, *előte*, *löcs*, *padmaly*, *pótrás*, *bocskor*, *aszatol* stb.). Azonnali felidézésüket és magyarázatukat az hátráltatta, hogy e szerszámok, eszközök elvesztették mindennapos funkciójukat, s egyedül névről nem tudták azok jelentését pontosan felidézni.

Legjobban elhomályosultak azok a szavak, amelyek a hagyományos foglalkozásokkal, ezek eszközeivel kapcsolatosak. Pl.: az igavonás, az állattartás, az állatterelés, s a népi szokásokhoz fűződő szavak (*dörzsölő*, *csobolya*, *bugázás*, *gerendely motolla* stb.). A terelőszavak egy részét ismerik, de felcserélik azokat. A lovak terelésére használt szavakat a szarvasmarhák terelésére használt szavakkal cserélték fel. Ez is természetes, mert a családok birtokában néhány kivételtől eltekintve igavonó állat alig van. Inkább tejelésre, s hús-haszonállatként tartják azokat.

Egyetlen helyes választ sem kaptam a *rudas*, *nyerges* szavakra sem. Pedig az egyéni gazdálkodás idején még nem volt ritka, hogy a fogatban a nyergeslovat valóban megnyergelték, különösen a négyesfogat esetében. Erre elsősorban súlyos teherhordásnál (*hordás*, *salmahordás*, *répahordás*

stb.) került sor, amikor két gazda »összefogta« a lovait. Az irányítás sokkal könnyebb volt, ha a nyergest valóban megnyergelték. Az egyetlen sejtéses válasz, ami itt megközelítően elfogadható így hangzott: »az a ló, amit nem igavonásra használtak«.

Előfordult, hogy emlékeztek a szóra, a fogalomra, eszközre, körülírással megközelítő választ adtak, de sem az alakjára, sem a funkciójára pontos választ adni nem tudtak. Pl.: a lócsre többen azt válaszolták, hogy a szekér kerekének egy része. Ebből nyilván az az elhomályosult emlékkép igaz, hogy a lócs valóban a kerekagynál csatlakozik a kerékhez, illetve a tengelyhez. Funkciója azonban egészen más, mint amire a tanulók gondoltak. Ez azért is tanulságos volt, mert szinte minden második udvarban található még szekér, de kevesen használják azokat, a legtöbbet pedig szétszedték, s a szinben, udvaron szinte romokban találhatók meg a szekerek.

Erdekes jelenséggel találkoztam, amikor a kérdezett szót nem ismerték, s hasonló alakú szó jelentésével hozták összefüggésbe. Pl.: a *véka* szót a *vékással*. Pedig a kettő jelentése azonos, akik mindkettőt ismerik, sohasem téveszthető össze. A termény csak egy-két véka vagy yékával lehetett, a földterület pedig csak egy-két stb. vékás. Ugyanez ismétlődött meg az *ászk* szavunk esetében is. (Felhívtam a figyelmet, hogy ez a kérdezett szó egyes számú alakja.) Mivel azonban ezt a szót nem ismerték, az *ász* kártya többszámát írták be jelentésnek. Egyetlen tanuló sem emlékezett a kamrában a terményszák, vagy a hordó alá rakott, vályogból vagy fából készült *ászk*ra.

A vizsgálódó számára legmeghökentőbb, hogy 10 felsorolt határész nevéből a tanulók már egyet sem ismertek. Két tanuló közelítette meg a helyes választ, így: »erdők, mezők, szántók nevei«. Rávezetés után sem tudták megmondani, hogy ezek a határrészek hol, a falutól milyen irányban helyezkedtek el. Helyette — nagyon természetesen — ilyen magyarázatokat kaptam: tanyaközpont, földterület, ami közös stb. Nyilván a nagyszemű gazdálkodás mai elnevezései, amit gyakran hallanak, kiszorították ezeket a határrészneveket. A kettő között még éreztek valami összefüggést, ezért helyettesítették a határrészek neveit általuk ismert fogalmakkal. Az is előfordult, hogy helyesen szómagyarázatból, szóértelmezésből indultak ki, az *Igettrít* esetében: rétes terület, legelő, a *Mihályfürüt* esetében: kaszáló, a *Pincéstelek* esetében tanyahely, a *Pályiút* (határész) esetében: dülőút magyarázatot adtak.

Egy rövid vizsgálat tehát ennyi rész kérdésre felhívta figyelmemet, amelyeknek mindegyikével külön-külön érdemes lenne részletesebben foglalkozni.

Közismert dolog: a falusi életmód gyökeres, robbanásszerű változásainak éveit éljük. A vizsgált községben, Konyáron alig van kemence, szinte ismeretlen a régi *vaskonyha*, (ami tulajdonképpen vályogból készült, mindig a kemencéhez csatlakozott, s csak a tetején volt vasplatt és és vaskarikák), a lakások zömében gáztűzhelyen főznek, cserépkályhával melegítenek, még a disznót is gázzal perzselik, s nemcsak az olajmécses, a gyertyával világító lámpás, a viharlámpa, hanem a petróleumlámpa is igen ritka. A helynevek kihálnak a falu szókincséből, anélkül, hogy összegyűjtöttük volna azokat. A népszokások és ahhoz fűződő kifejezések, fogalmak szintén kihálóban vannak.

Mindez természetes velejárója az életmód megváltozásának, de nem hiszem, hogy egyszerű tudomásulvételével megelőghetünk. Új, igazabb, emberibb társadalmunk eredményei, új életformánk magasabbrendűsége még jobban érthetővé válnék, s méginkább értelmet kaphatna, ha össze-

hasonlításul jobban ismernénk az előzményt, a régi életmódot is. Ezek hordozója ma már lassan csak a múzeumok, a helytörténeti kiállítások, az idősebbek emlékezete, s a mindenki számára elérhető, megismerhető nyelv lenne. Szavaink, melyek értelmet kaphatnak, a feledésből előhozhatók, fiataloknál és idősebbeknél egyaránt.

KIÁLLÍTÁSRÓL-KIÁLLÍTÁSRA

Apr. 28-án *Egészségügy a bélyegen* címmel filatelista kiállítás nyílt a debreceni Művész Moziban. 30-án a kecskeméti Művelődési Központban mutatták be *Tóth Árpád* festőművész tárlatát. Májusban került bemutatásra a bakonszegi klubkönyvtárban, a *Bényi Árpád* vezette bihari rajztanári stúdió rajzpedagógiai kiállítása. 3-án, *Fery Antal* grafikus kiállításánári Jászberényben művészeti hónap kezdődött. *Redő Ferenc* gobelin kiállítását ugyancsak 3-án nyitották meg a Csilliben. 5-én nyílt meg a TIT Csokónai Klubjában, Debrecenben, *Nyakas Miklósné* szövő-népművész és *Szabó Kinga* kerámikus kiállítása. Ugyanezen a napon nyílt meg a Józsefvárosi Galériában *Miklosovits László* grafikus művész tárlata. Ezen a napon került sor a Madách Színházban a Színházművészeti Szövetség *diszlet- és jelmeztervek* kiállítása megnyitására is. 6-án nagy érdeklődés mellett nyílt meg a *Magyar Tudományos Akadémia* másfél százados történetét bemutató kiállítása. A kiállítás *Erdey-Gruz Tibor* nyitotta meg. 8-án nyílt meg Moszkvában a *szocialista országok filatelistáinak ötödik kiállítása*. Debrecenben, a Medgyessy Teremben pedig iparművészek — *Buczko György* üveg-, *Császár Ferenc* ötvös-, *Fekete László* porcelán-, *Lovas Ilona* szövöttanyag-, *Piszer Eva* Mária nyomottanyag- és *Somogyi Zsuzsa* ötvös művész tárlata nyílt meg. A tárlatot *Szenes Zsuzsa* nyitotta meg. Június 18-án, a szervezés alatt álló Szatmári Múzeumban (Mátészalka) a *faluvillamosítás történetéről* nyílt kiállítás. 19-én, Debrecenben, az Alföldi Nyomdában nyílt meg *Blaskó János* festőművész tárlata. Ugyanezen a napon a váci Vak Bottyán Múzeumban nyílt meg az *Ifjúság a szocializmusban* c. pályázat anyagának kiállítása. Balassagyarmaton pedig a Balassi Bálint Gimnáziumban *iskolátörténeti kiállítás*, a Horváth Endre Galériában pedig *Farkas András* és *Réti Zoltán* festőművészek tárlata. 21-én az esztergomi Balassi Bálint Múzeumban a 80 éves *Nyergesi János* festőművész kiállítása nyílt meg. A zalaegerszegi városi képtárban nyitotta meg *Németh József* múzeumi igazgató *Brenner György* karikatúrista tárlatát. 22-én Szekszárdon nyílt meg a IX. *országos amatőr képzőművészeti kiállítás*. Nagymaroson pedig *Zombori Éva* grafikus- és *Király Sándor* festőművész kiállítását mutatták be. A Nemzeti Galériában *Biai Föglein István* emlékkiállításra nyílt meg. A nagytétényi Kastélymúzeumban viszont *Herend új útja* címmel nyílt kiállítás. 27-én, igen nagy érdeklődés mellett avatta fel *S. Hegedüs László* a szentendrei Czoboly Múzeumot. A miskolci Galériában pedig *Imreh Zsigmond* emlékkiállítás nyílt. 29-én a szentendrei Művésztelepi Galériában került sor *Balogh László* festőművész kiállításának megnyitására. Balatonbogláron, a kápolna-múzeumban *Kemény György* grafikáiból, a kápolna körül pedig a *Fiatal Képzőművészek Stúdiója* szobrász tagjainak munkáiból nyílt kiállítás. Az immár hagyományossá vált debreceni *nemzetközi gyermekrajzkiállítás* is ezen a napon nyílt meg, a Gamberinus-közből. A kiállításához több más tárlat is társult: *Gyermekjátékok*, *Hajdúnánási gyermek-batik* kiállítás.

Maróthi György szerepe a debreceni nyomda fejlesztésében

TÓTH BÉLA

Maróthi György (1715—1744) 1738 januárjában tért vissza Debrecenbe hat és fél éves külföldi tanulmányútjáról, melyet Zürich, Bazel, Bern és Groningen egyetemén töltött, s még az év áprilisában megválasztották a kollégium tanárává. Rövid, hat évi tanári működése alatt, melynek korai halála vetett véget, megújította az iskolában a történelem, a földrajz, a klasszika-filológia tanítását, bevezette a matematika európai szintű oktatását (ez nem tankönyvére, az Arithmeticiára vonatkozik, bár ez is máig egyike a legjobb matematika-könyveinknek), a kísérleti fizikát, asztronómiát, megtanította tanítványait a harmonikus éneklésre, négyzólamú zsolnárkönyvet adott ki, rendezte, bővítette a kollégium könyvtárát, s a városi tanács, elsősorban Domokos Márton segítségével, erőteljes intézkedéseket tett a kollégiumi tanítás egészének újjáalakítására, a kor igények megfelelő átszervezésére...

Emellett volt ideje és ereje ugyancsak a város vezetőinek támogatásával a városi nyomda fejlesztésére, betűkészítésének kiegészítésére, felfrissítésére is.

A nyomdával Maróthi valószínűleg auktor-kiadásai révén került kapcsolatba. 1740—41-ben ugyanis négy klasszikus szerzőt adott ki Debrecenben, elsősorban iskolai használatra, s mivel ekkor úgy látta, hogy a nyomda felszerelése főleg további tervei (zsolnárok négyzólamú kiadása, görög-, héber- szövegek nyomtatása) szempontjából hiányos, a városi tanács belegyezésével lépéseket tett a hiányok pótlására, a készlet felfrissítésére.

A debreceni nyomda 1723 óta városi vállalatként működött. Dolgozóit a város fizette, s a nyomda vezetője, akit provizornak neveztek, a tiszta hasznót a város pénztárába tartozott befizetni. A magistrátus részéről két tanácsstag mint inspektor ellenőrizte a munkát és az elszámolásokat. 1733-tól 1751-ig Margitai János volt a nyomda vezetője, akit az intézmény történetének megírói, de munkái is »derék, pontos« mesternek jellemzik. Alatta a tipográfia szépen fejlődött, mert míg vállalkozása kezdetén csak egy sajtóval, egy segéddel és egy inassal dolgozott, 1733-ban viszont már öt segéd és két inas dolgozott a keze alatt. 1747-ben pedig beállították a második sajtót is.¹

Amint az újabban előkerült adatokból kitűnik, a nyomda fejlődésében jelentős szerepe volt Maróthinak is.

Professzorunk úgy látszik, már 1740-ben, valószínűleg a nagy pestis lezajlása után görög betűket és hangjegyeket (notarum musicarum characteres) rendelt a város előjáróinak megbízásából a nyomda részére Bécsből. Az előbbiekre auktorkiadásai mellett további kiadási tervekhez is szüksége volt, az utóbbiakat pedig zsolnárkiadásaihoz akarta felhasználni. Szándékában azonban csalódott. A császárvárosban egyik megrendelést sem teljesítették.² Ezért most svájci barátjához, J. Chr. Beckhez

fordult 1740. október 8-án először a kották, majd másfélhónap múlva a görög betűk ügyében. Kb. egy évhez (Bogen, — írja németül a félreértés elkerülése végett) elegendő zenei jel elkészítését kíváná. »Most csak olyan jelekre van szükség, amelyeket a zsolnároknál alkalmaznak, pl. (zenei jel), amelyeket minimáknak hívnak, valamint quadransokra; minoresre most nem gondolunk. Ugyanis le tudjuk írni a miénket, amelyeket most a Musicum Collegium tagjai nélkül a tanítványokkal csak privatim gyakorlunk. Azonkívül szükségünk lesz minden fajta kulcsokra (clavis) mindegyik vópuos-hoz vagy ahogy még hívják, tonusoz; a tenort, a basszust, alót s a discantot értem. Továbbá lágyító és keményítő jelekre, szünetjelekre, custosokra, ismétlési jelekre, s ami még ezeken kívül van, s ami már nem jut az eszembe, ő (ti. a betűmetsző, — tőlem) jobban fogja tudni. — Méghozzá szeretnénk minél láthatóbb jeleket, homályossal ugyanis elegendővel rendelkezünk. Kérj tehát tőle mintát mindegyik jelből egy vagy két lapon lenyomatva, s azt leveleddel, melyben minket a dolgok állásáról tájékoztatás, mielőbb küldd el, hogy ha az árban megegyezzenek, a mester mielőbb kézbe vehesse a munkát; a betűket aztán Bécsbe lehetne küldeni.«³

A következő levélben (1740. november 22.) már a megkapott minták fogadtatásáról tájékoztatja Becket. A város előjárói a jeleket túl vékonyaknak és apróknak tartják, s ha még most láthatók (olvashatók) is lennének, később a használatban megkopva ugyanolyan olvashatatlanokká válnának, mint a meglevők. Küldjön tehát a mester lehetőleg nagyobb »typus«-okat. »Nekem legjobban az a forma és olvashatóság (perspicuitas) tetszik, amelyet a ti bázeli Psalteriumotok rendelkezik, amely négy szólamra alkalmazva 8° alakban jelent meg. Ez alkalommal előadja a betűkkel kapcsolatos kívánásomat is. Ezekből is mintát kér, abból a fajtából, melyet közepesnek (medium, Mittel-Regel) hívnak. Kérdi az árukat, s jelzi, hogy egy ívre való ezekből is elég lesz.«⁴

1741. január 14-én már azt írja, hogy mind az újabb hangjegy-minták, mind a görög betűk mintái tetszetek az előjáróknak, és köszönetük tolmácsolása mellett arra kéri nevükben barátját, hogy mindkettőből rendeljen számukra másfél Centnert (anderhalb Centner), a görög betűkből azonban valamivel kisebbet, ciceró helyett garmondot kívánnak, illetve mivel, mint a városi tipográfus is mondja, Debrecenben kevés teljesen görög szövegű könyv jelenik meg, a ciceróból kér egy centert s a garmondból a felét. A megrendelés idevonatkozó részének további kifejtése után a hangjegyekre tér. Ezeknél egységes jeleket óhajt, méghozzá valamennyit, amelyeknek szerepe van a négyzólamú Psalteriumokban, mint az összes vonalához alkalmazott tenor és alt kulcsok, b (zenei jel) jelek, ugyancsak az összes vonalához és helyekhez alkalmaztatva, basszus és discant kulcsok, szignálok, custosok, s amiket még a mester szükségesnek fog tartani. A közönséges hangjegyekkel kapcsolatban viszont lehet, hogy a mesternek is eszébe fog jutni, hogy azok (zenei jel), amelyek a vonalak fölé vagy alá kerülnek, jóval kisebb számúak legyenek, mint azok, amelyek a skálán foglalnak helyet, mert ezekre ritkábban kerül sor. A farokkall ellátott (zenei jel), illetve félhangok viszont nagyobb számúak legyenek, mint a farok nélküliek, illetve egészek (O). Véd továbbá jól a mester eszébe, hogy a négyzetes tereket (quadrata spatia), amelyek a kiegészítés (pótlás) helyén lesznek, nagy számban készítsen. A többi a mester jártasságára és a te becsületedre bízom, és kérek, ha az ár nem lenne rémítő, csináltass ugyanazokkal három vagy négy font német, valamint héber betűt, közepes formájúakat. Mert ezekkel egyáltalán nem rendelkezünk. Ha másképp nem megy, esetleg olyan alapon csinálják

meg, hogy a hangjegyek és görög betűk megállapított súlyából vonjanak le annyit, amennyi ezekkel helyettesíthető. Itt küldök két betűt.⁵

A megrendelés további sorsáról Beck 1741. szeptember 6-án kelt és a Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában ránk maradt leveléből van tudomásunk. Beck ebben elszámol a debreceni tanácstól kapott különböző összegekről, melyből legelőször a betűöntőnek (artifici) járó összeget fizette ki, s mint írja, megbízta azt, hogy a ládát a hangjegyekkel küldje el Bécsbe ahhoz a Szilágyi Sámuel nevű ügyvivőhöz, akinek a révén a pénz is kapta.⁶ — A továbbiakban a Maróthi 1741. január 14-én írott levelében kért betűkkel kapcsolatos nehézségekről ír, pl. arról, hogy a kért héber és német betűket csak csekély száma miatt nem tudja küldeni, mert a betűöntő tájékoztatása szerint ilyen kis mennyiségben azokat csak egyenként lehetne kiönteni (...quali proportione isti Characteres singuli fundendi sint). Jelzi még, hogy a görög betűket is rövidesen küldi.

A levélben jelzett küldemény 1741 szeptemberére juthatott el Debrecenbe, mert a tanács szeptember 12-én írásbeli utasítást ad az Oeconomicus Perceptornak (számvevő), hogy a »Cotának Basileatul Poşonig« történt szállításért fizessen ki 15 rh. forint 44 krajcárt Szilágyi Sámuelnak, aki 1741. szeptember 26-án már nyugtazza is a typosokért, Vectuárért, Harminczadért és tragereknek⁷ járó összeg felvételeért.

Hogy a hangjegyek és betűk megérkeztek Debrecenbe, és bekerültek a város nyomdájának készletébe, mutatja a *Zsolttárokknak négyes notájik* c. kiadvány megjelenése (1743), továbbá Cebes Thebanus Tabulájának görög és latin nyelvű kinyomtatása Szilágyi Sámuel professzor gondozásában, melyről Maróthi büszkén írja Becknek: »Nem tudom, hogy megjelent-e az a könyv Magyarországon valaha is görögül.« (L—T. II. 97.)

Íme, a nagy professzor mindenre kiterjedő figyelme így gyarapította Debrecen nyomdájának betűkészletét és segítette azt friss anyagával korszerű színvonalra emelni. De valószínű, az ő hatása volt az is, hogy a nyomda ekkorbeli kiadványai csinosak, izlések, és mint már utaltunk rá, szinte hibamentesek, amint azt talán az 1745-ben megjelent Osterwald-fordítás (A keresztyének között ezidőszent... stb.) nyomdai előállítás igazolja a legjobban.

JEGYZETEK

5. L. Benda Kálmán—Irinyi Károly: A négyszázéves debreceni nyomda. Ak. k. Bp. 1961. 64–66. l.

6. Lengyel J.—Tóth B.: Maróthi György nevelési törekvéseinek külföldi gyökerei. Debrecen, 1971. 79. l., 80–81. (A továbbiakban: L—T.)

7. L—T. II. 79. l. — A custos a lapok alján levő szót vagy hangjegyet jelentette, amely a Következő lap első szavát vagy hangját adta meg.

8. L—T. II. 80–81. l. Az a zsolttárok, amelyre Maróthi céloz. Ambrosius Lobwasser és Samuel Mareschal műveket 1717-ben jelent meg Bázeiben.

9. L—T. II. 81–82. l. — A bázeli betűöntésző valóságban Johannes Wilhelm Haas volt. — Hogy az előjárók véleménye valójában a Maróthié volt, s azt csupán jóvá hagyhatták, mutatja professzorunknak e tárgyban Domokos Mártonhoz intézett és ránk maradt levele:

»Tekintetes Bíró Uram! Ime T. Beckius Uram Basileából más Speciment küldött mint a kotákból, mind a görög typosból: mellyeket, ámbár értven az Urnak és a T. N. Tanácsnak, mostani sok foglalatosságait, kívántam, mihelyt kezemhez jöttek, el-küldeni: ha nem következnek is most mindjárt, a T. N. Tanácsnak, mostani sok foglalatosságait, kívántam, mihelyt kezemhez jöttek, el-küldeni: ha nem következnek is most mindjárt, a T. N. Tanács[na]k végzése irántok. Ugy látszik, nem kell nagy díséret egyiknek is, mivel maga díséret magát eléggé mind a kettő. Nevezetesen a koták felől azt találtam, hogy pontba meg egyeznek azokkal a mi Typographiánk[an] mostan levőkkel, a mellyekkel a Gradual és a múlt nyáron a Nóták kinyomtatattak, Typographus Uram bizonyosabb ítéletet tehet felőle.« — A levél ugyan nincs kelteve, mint Ma-

róthi több más futtában írott levele sem, s bár alatta más tintával más kéz írásával egy 1743-as évszám olvasható, abból, hogy Maróthi 1741. január 14-én már közli Beckkel a tanács jóváhagyását s a megrendelést, biztosra vehető, hogy a fenti sorok 1741 első hónapjának elején kelettek (A levél a Tiszántúli Ref. Egyházkerület levéltárában »Jskola-történeti vegyes adatok Z. 13 a) Maróthi levelek 104. sz.) jelzet alatt található.

6. Tiszántúli Ref. Egyházkerület Levéltára, Püspöki Hivatali Iratok Elenchusa, 1708–1741. 36 (34). l. 222.

7. Hajdú-Bihar m. Levéltára, IV. A. 1013. a. 131.

MŰVESZI JUBILEUMOK

Jún. 18-án emlékeztünk meg *Ferenczy Béni* és *Ferenczy Noémi* születésének 85. évfordulójáról. Az ikerpár édesapja a magyar festészetben oly nagy jelentőségű *Ferenczy Károly* volt. A rájuk való változatos és tartalmas emlékezés nem felejtette el, hogy jan. 7-én, harminc évvel ezelőtt, halt meg *Pásztor János* szobrászművész.

APÁCZAI-ÜNNEPEK KOLOSZVÁROTT ÉS APÁCÁN

Jún. 10-én Kolozsvárott, *Apáczai Csere János* születésének 350. évfordulója alkalmából ünnepi ülést rendeztek. Az emlékülnepekre magyar küldöttség ment Romániába *Ortutay Gyula* vezetésével. 11-én Apácán, Csere János szülőhelyén tartottak ünnepséget, aminek keretében felavatták Apáczai meliszobrárt.

MAGYAR KÖLTŐK CSUVASUL

A csuvasföld fővárosában, Csebokszáriban, hatvan magyar költő verseiből antológia jelent meg csuvas nyelven. A gyűjtemény felőleli a magyar költészet legjobb darabjait Balassitól máig. A verseket Sz. Savli csuvas költő és mások fordították.

ÚJ MEGYEI KÖNYVTÁR NYÍREGYHÁZÁN

Elkészült a Szabolcs-Szatmár Megyei Könyvtár új épülete. A korszerű, tágas épületben a könyvtár fejlesztésére, mind a tudományos kutatás, mind a közművelődés terén betölthető szerepe betöltésére nagyszerű lehetőségek vannak. Még ebben az évben megtörténik az átköltözés.

KEZDEMÉNYEZŐ KIÁLLÍTÁS A DEBRECENI CSOKONAI GIMNÁZIUMBAN

Ápr. 28-án nyílt meg a Csokonai Gimnáziumban az *Alkotó ifjúság — újító pedagógusok Hajdú-Biharban* c. kiállítás. A kiállítást *Szöllősi Gyula* nyitotta meg.

Szoboszlai Pap István egyik dedikációja

BÉNYEI MIKLÓS

Egy-egy híres, neves személyiség valamely kéziratának, feljegyzésének felbukkanása mindig nagy öröm a történetbúvár számára. Örömet szeretné megosztani másokkal is. E szándék vezérelt bennünket, amikor közzétesszük Szoboszlai Pap István debreceni református püspök (1.) egyik — még prédikátor korában kelt — dedikációját. A pár soros bejegyzés az Újtestamentom 1821-es debreceni kiadásának (2.) egyik — a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtárban őrzött — példányában olvasható, az első előzéklap verzőjén. Feltehetően egy konfirmációs kislány kapta ajándékba a könyvet Szoboszlai Pap Istvántól. A szöveg a következő:

Tikos Katalinnak
ajándékozta,
's hogy e' Szent Könyvet
szeresse, tisztelje, forgassa,
szívére kötötte
Szoboszlai Pap István
Prédikátor.
1834-ik eszt.

Kissé lentebb egy idézet követi:

Ha az én atyám, és az
én anyám elhagynak is
engemet: az Úr magá
hoz vészen engemet.
'Solt. XXVII: 10.

JEGYZETEK

1. Eletéről, tevékenységéről legrészletesebben Varga Zoltán ír: Szoboszlai István élete és munkássága, különös tekintettel egyházzsoltos tevékenységére. Debrecen, 1934. 97. p.
2. A' mi Urunk Jézus Krisztusnak Új Testamentuma. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár által. Debreczenbenn nyomatatta Tóth Ferencz. 1821. 672. p. Raktári jelzete: Ht 200 B. 61.

Szabályzat a tizedszedők részére

- 1663 -

VARGA ANTAL

A királyi kamarai tizedszedők vidékünkön a szepesi kamara által kinevezett és közvetlenül alárendelt hites személyek voltak. A decimátorok (tizedszedők) munkaköre gyakran adott lehetőséget visszaélésekre, ami részint az adózó jobbágyok, részint a kamara részére volt káros. Ennek az elkerülése céljából a királyi kamarák a tizedszedők számára évenként instrukciót (szabályzatot, eligazítást) adtak ki, amely meghatározta jogait és kötelességeit, és különösképpen meghatározta a király részére szedendő dézsma behajtásának módját, a királyi dézsma biztonságos elhelyezését. Különösen fontos volt ez a Szejdi-dűlást követő időben a mi vidékünkön, ahol a török sok-sok mezővárost, falut feleltetett.

Az alább ismertetett szabályzat, mely 1663. évre szólott, világosan leírja a tizedszedés módját. Érthetőbbé teszem azáltal, hogy az idegen, latinnyelvű fogalmakat zárójelben, dőlt betűvel is közlöm. (Az eredeti szöveg rendes szedéssel, a magyar fordítás és pár szavas magyarázat dőlt betűvel azért történik, hogy az eredeti szöveg világosan látható legyen. Az irat elhelyezése: Orsz. Lt. Kamarai Levéltár. Reg. Dec. Szabolcs. 1663. év. B. 1073. 377—382. old.)

A szabályzat szövege a következő:

Instrukció Pro Egregiis Dominis Joanna Fodor et Francisco Kaszás Sacrae Camarai Mattis Decimatoribus Processum Kys Varda et Naduduar ac Bodrogköz Anni 1663.

(Szabályzat nemes Fodor János és Kaszás Ferenc urak, a kisvárdai és nádudvari járások és bodrogközi királyi kamarai tizedszedők részére az 1663. évben.)

Az mi kglmes Koronás Királyunk és Császár Urunk eő Felséghe Nemes Camarai hűségében is indúriájában (iparkodásában), az kívül megh nevezett Személyek ez jelen való 1663 Eosztendőben az Dézmának Exactióját (beszedését, behajtását) reaa bizta.

Az Ország réghi szokasat és az Végh házaknak (végváraknak) elei-tül fogvan az Dézmákbul való interentióját (tartását, élelmezését) eő Felséghe előtt viselven, az Dézmákat kegyelmesen parancsolja, így beszedni az mint következik.

Legh először megh emlékezenek az Dézmások az ü hitükről, az eő reáioq bizott tisztékru, el veghezen az Dézmalast, egy Holnap (hónap) alatt, vagy annál hamaráb nagy alkalmazossággal és hűséggel.

Mikoron penig az Dézmálást el akariak kezdeni, először az iarasban minden faluban és városban be menvén az bírónál megh szállyanak, és az falubélieket mindgyárast eleikben hivatva, hitik szerent kivegyék, kinek kinek mennyi buza és tavaszi vetése legyen, és nemcsak azt, hanem az Dézmálás előtt ki mennyi gabonát vitt bé kenyérnek, incsékis szép szóval, igazat mondgyák megh, hogy azután kárt ne vallyanak.

Minek utánna fel iriak Regestromokban (*jegyzékükben, lajstromokban*), mennyi őszi és tavasz vetések volt, az Dézmáláshoz kezdvén, először ki mennyenek az mezőre kész szekerrel, az Biró mellettiek lévén, az elsőnek tisztán fel rakiak, és ugy cselekdgyenek mind végig, migh az Dézmalást el nem végzik.

Az Dézma buzát és Tavaszt penigen, mely eő Felsőghez számára jut vagy asztagban, vagy csűrben rakhassák hiven és igazan, egyik falubul a másikban hordatva a Dézmát, és azon legyenek, hogy mindenütt nagy asztagot rakhassanak, az asztag continentiajáról (*tartalmáról*) az Bironak rovast hagyva.

Ne mulassanak az Dézmálásban csak azért, hogy az lovokat hizlallyák, és magokat az Biróval tartassák, hogy két Nap végezzék el azt, a mit egy nap végrezhetnének, hogy így mind eő Felsőghének, s mind az szegény Községnek kárt ne tegyenek az eő késedelmeikkel.

Hadgyuk penigh, hogy az megh Dézmált marha felet, ha valami tagadot gabonát, vagy tavaszt talalának, mindgyarást contrahandállják (*gyűjtésnek össe*), az két része eő Felsőghé, az harmadik része diligentiajukért (*alaposágukért, körültekintésükért*) lézsen, Minthogy penig a Dézmásokat az Birónak kel tartani, eő raita az Dézmát megh ne vegyék az birótul megh valva, egy szabadost se hadgyanak, hanem mindenkül, nagy hűséggel megh vegyék az Dézmát, és az ki keresztén pénzzel (*föld vagy termés nélküli jobbágy szolgáltatása, másként sarlópézn*) tartozik az a kinek semmi vetése nem lézsen, azokul Keresztyén pénzt Hat pénzt, avagy az mint abban a Helyben fizetni szoktak, annyit vegyenek. Mértékletesen élyenek az Dézmások és az Birót felettébb való kölcséggel terhelni ne merészellyék, hanem elégedgyenek azal, az mint az Biró, jó becsléttel, illendőképben ad nekik.

Hogyha penig az Biró nem akarna tartani eőket, az Biron az Dézmát megh vegyék, maguknak tartva azt, magok kölcségén élyenek, és mindenütt Birónal szállyanak megh, vagy gazdag lézsen, vagy szegény, és magok akarattyyok szerint Birót ne válasszanak magoknak, hanem kit az falu választot, azal elégedgyenek megh.

Mikor az mezőre kimennek képenek (*a kalangya vagy másként gelima kétszeresének*), vagy kalangyanak (*általában 30—32 kéve*) megh szám-lálására, nemcsak az képéket számlállják meg, az Dézmások, de megh az kévéket is, kik egy kalangyát vagy képet nem tennének, és mivelhogy nem mindenütt egy arányu az kepe és kalandgya, az Dézmások megh jegygyezék minden faluban hány kéve tézsen edgy képét, vagy edgy kalandgyát.

Ehezis accomodállják (*alkalmazzák*) magokat az Dézmások, az mint az Ország végézet, tudniillik hogy az eő Felsőghe Dézmásai időbe ki menvén, akkoron Dézmállyanak eő Felsőghe szamara mikor az Földes Ur számára a Nonat (*kilencedet*) exigállják (*behajtják, beszedik*), hogy így a Paraszt emberek megh ne csalhassák eő Felsőghét, hanem igaz Dézmát adhassanak.

Annak felette az Czimeres Nemes Emberek, vagy Városokon vagy faluban lakosok, kik csak személyekben nemesítettének megh, hasonlóképpen az Urak, és Nemes Emberek fizetet szolgálai, Tisztartók és szabadosok, megh az vitélzlo rendekis, ha paraszt örökséget birnak, és az Paraszt ember földgyét szánttyák eő Felsőghének minden mentésig és vissza vonás nélkül, igaz Dézmát tartoznak megh adni, melyet az Dézmások kötelességek szerint mindenütt meg vegyenek.

Az kinn semmiképpen az Dézmát megh nem vehetnék, annak nevé, lakóhelyét, és micsoda rendbéli Ember légyen az Dézmások diligenter annotállják (*gondosan jegygyezték fel*), hogy citalhassak (*idézhessek*).

Az Predikátoroknak (*lelképásztoroknak*), réghi szokás szerint, az hol quarta (*negyed*), a dézmából a falu papját illető *negyedrészt*, az hol penig octava (*nyolcad*), a dézmából a falu papját illető *nyolcadrészt*, octavát adgyanak ki az Dézmások, de úgy, hogy az Praedikátorokis először a Cathedraicumot (*a főiskolák részére járó pénzt*), úgy mint de Matri Ecclesiae (*anyaegyházakból*) f. 1. (egy forint) de Filiali (*a leányegyházakból*) ... denar 50 emmitaltatva (*kiadva, kiengedve*) magát.

Semmi edgy dolgot ne cselekdgyenek az Dézmás Uramék, melyekre eő Felsőghe eleiben, avagy a nemes Camarária panasz iihessen. Az Dézmások penig az Dézmálást el végezvén, tartoznak Regestomokat Insturktióikkal (kimutatásait a szabályzataikkal) edgyütt bé adni, fizetése el vesztése alatt, az eő Felsőghe Camaraiara, két hét mulva melyben minden faluknak nevei, telyes consignatióval (*lepecsételt jegygyéssel, megjelöléssel*), vagy adtak Dezmát (*teljesített dézmát*) vagy nem nr. (*szám*) beirva legyenek.

Ezen kívül, ha mi oly dolgok voltak, kikeit az alkalmatosság hozna, és ide bé nem volnának (*irra*), azok mindenek az Dézmások industriajókra (*szorgalmukra*) és dexteritással (*ügyességükkel*) való gondoskodásokra bizassanak.

Arra is szorgalmasan vigyáznak az Dézmások, mint némely Helyeken a Földes Ur, el vévén az Jobbágyaság után való Földeket Jobbágyátul, azt maga szamara szantattais, az maga Udvarhaza után való Földeket penig az Jobbágyok kezében osztva, az melyekből az Dézmálás ideien ötödöt veszen azokon, s azokra is megh kell az Dézmát kérni, és ha nem akarnák megh adni, az Földes Urnak nevéit és az jobbágyok nevéit kiknek adgyák megh az Dézmát, fel kell irni bé kell hoznia.

Az Városiaknak és falusiaknak szekerit, az melyeken az Dézma gabonát szatagba hordgyák, eddighis el ne bocsássa, valamigh iól be nem földik és póznállják az asztagot, és ha kertelés kívantatik, beis kertel-tessék.

Mivel penigh ebben az esztendőben némely helyeken az gabonában karis eshetet, és eshetik, arra szorgalmasan vigyáznak az Dézmások, és erős hittel megh is kütvén az szegénységet, hogy többet az karos (*káros*) gabonában az Dézmára be nem hoz, hanem csak annyit, az mennyi belőle illik, iól hitik utánn megh examinalva (*megvizsgálva*) eeket mennyi legyen az karos gabona, s mennyi az ép, és így computust (*számítást, kölcsönös számvetést*) csinálva. iól eleikben adgyak, mennyit az karos gabonában, mennyit penig az épben az Dézmára hozzon, hogy netalantan csalardsagoktul viselvetven, az egész megh maradott gabonaert is káros gabonával Dezmallyanak.

Lézsen penigh fizetések réghi szokás szerint. Datum Cassovie (*Kelt Kassán*) 7. Julii 1663. Olvashatatlan aláírás.

A szabályzat végén a következő helyeket sorolja fel tájékoztatásul a szabályzat kiadója:

Processus Kys Varda (*Kisvárdai járás*) Kys Varda, Komoro, Kalongva, Tass, Berencs, Aiak, Gemse, Nagy Baka, Anarcs, Pap, Dombrod, Konyard, Veres Marth, Fako, Baksa, Laskod, Gulay, Beszterec, Gégén, Zekel, Tassy, Ibrony, Besenyeók, Petri, Pos, Balcsa, Ladany, Apathy, Döge, Litke, Thuser, Pathro, Berkez, Gyulahaza, Kis Baka, Karaz, Leővő, Teke, Ontelek, Kikize, Rosaly, Kerch, Lorant-haza, Ramocsahaza, Dewecher, Kék, Zolnok, Bogdan, Levelek, Fejerttho,

Apagy, Kys Létha, Bogath, Kenez, Eörmező, Givar, Aranyos, Eperjesky, Benk, Surk, Szent Marton, Mandok, Mogyoros, Endcs, Bezdéd, Petri (levevo Petri), Magv, Abram, Merkez. No. 69.

Processus Naduduar (*Nádudvari járás*)
Naduduar, Bajom, Zovath, Zerep, Ladany, Nagy Rabi, Kys Rabi, Reth szept Miklos, Zoboszló, Keteles, Horth, Mezeő Szent Miklos, Udvary, Uy Waros, Cseghy, Ohath, Zam, Barand, Thetethlen, Torda, Kaba, Hegyes, Zigetth, Ebes, Egyek, Anygyalhaza (Andaháza) Nr. 26.

Districtus Bodrogköz (*Bodrogközmege*)

Primus Processus (*Első járás*)

Zerdahely oppidum, Alsó Bereczky, Felső Bereczky, Zeghy, Kaaros, Keresztur, Zathor, Vencze, Gerebse, Nagy Kövesd, Kys Kövesd, Ereős, Bodolyo, Kys, Patak, Paalfeölde, Körtvélyes, Vaida, Agrorcz, Luka, Dobra, Domarc. No. 21.

Secundus Processus (*Második járás*)

Helmezc oppidum (*mezőváros*), Nagy Gheres, Kys Gheres, Nagy Rozvagy, Kys Rozvagy, utraque Zigany, utraque Agard, Sarkany, Leánywara, Zynicza, Raad, Zethen, Veke, Boly, Chernéo, Pollyan, Perbonik, Larcza, Semicza, Rycze, Byl, Bacska, Kaponun, Nagy Tarkany, Battyán, Karad. No. 28.

Tertius Processus (*Harmadik járás*)

Kys Tarkany, Agh Chernyó, Arazza, Salamony, Zahon, Gyeór, Ezzeny, Zaloka, Chiap, Assvany, utraque Lonya, Zegetth, Mattyuczky, Zolnok, Kerek Keő praedium, Baska pertinet ad Helmezc (*Helmezchez tartozik*). No. 17. — Summa Dossessionum Districtus Bodrogköz facit No. 66.

(A *Bodrogköz megyei helységek száma* 66.)

A szabályzatban megbízott dézsmások 161 községet járnak fel. Felvetődhetik a gondolat, hogyan tehetik ezt meg egy hónap alatt. Ez csak úgy lehetséges, hogy a kijelölt terület délibb részén szinte minden helység megemmisült, lakatlanná vált ezekben az években. Még 1665-ben is a következő helyeket jegyzi fel a két decimátor ilyeneknek csak a nádudvari járásban: Nádudvar, Rétszentmiklós, Szoboszló, Kőtele, Hort, Mezőszentmiklós, Zám, Tetétlen, Hegyes, Sziget, Ebes, Egyek, Anygyalhaza. Újváros is csak 3 adózó nevét tünteti fel a báránytizedjegyzéken összesen 85 darab adózás alá kerülő birkával, noha Újváros a járás legnépesebb és legtöbb birkát tartó helységei közt található a Szejdi-dúlás előtt. (OL. Kam. Lt. Reg. Dec. Szabolcs, 1663. 116. l.) Hosszú évek teltek el addig, míg a régi lakosok egy részével és újabb betelepülőkkel benépesült a táj. Ennek a fokozatos benépesülésnek gazdag forrásai éppen a királyi dézsmaadók jegyzékei, különösen Szabolcs megyében.

Az ismertetett tizedszedői szabályzat szemléletesen írja le a dézsmálás módját, csálhatatlanul megmutatja azokat a pontokat, amelyek alkalmasak volnának az adózók és tizedszedők részéről a különféle visszaélésekre is. A szabályzat végén a kamara által felsorolt helyek pedig azt mutatják, hogy melyek voltak azok a helységek 1663-ban, amelyek *elvéleg* adózás szempontjából számba jöhettek.

Két törökkori levél

BÁRTH JÁNOS

A magyarországi török uralom másfél évszázada alatt a hódoltság területének népének életét legsúlyosabban a kétféle adózás terhe nehezítette. A török által elfoglalt és birtokba vett helységek lakói nemcsak új uraiknak tartoztak szolgáltatásokkal, hanem Felföldre menekült régi földesuraik, illetve azok leszármazottai is elvárták egykori állapotukkal évi adóját. A középkori alföldi vármegyék többségének szervezte tovább élt a királyi Magyarország területén. Pest megye hivatali intézménye például hosszú időn át Füleken székelte. A nemesek szétszórtak az ország szabad tájain, és sokan közülük katonáskodással foglalkoztak. Az elmenekült vármegye és a nemesség a török uralom ideje alatt mindvégig igénykezett kapcsolatot tartani a hódoltság terület lakóival. E kapcsolat-tartás lényege és elsődleges célja az adók beszedése volt.

A Kalocsa környéki ártéri táj Felföldre menekült földesurai is járadékokat szedtek a török uralom idején egykori jobbágyaiktól. Csak azok estek el ettől a jövedelemtől, akik a háborúk pusztításai, illetve család-juk szétszóródása, messze kerülése, részleges kihalása következtében nem tudták biztosítani jogaikat régi birtokaikra. A nemesk többsége azonban nagy erőfeszítéssel, az oklevelek gondos megőrzésével és felkutatásával, sokszor hosszú perek árán is harcolt birtokjogaiért. A törökkort Felföldön átvészelő falu- vagy pusztatulajdonos családok érdekeit a hódoltságban egy-egy ottlakó kisnemes rokonuk, vagy valamilyen más bizalmas emberük képviselte. Ez a személy állandó levelezésben állt a távolelő földesúrral. Időnként meglátogatta, és felvitte számára a beszedett adókat, árendákat.

Kalocsa török uralom alá kerülése után az érsekek nem élhettek székvárosukban. A kalocsai érsek előkelő címét legtöbbször valamelyik észak-magyarországi püspök viselte. Az 1660-as években Szelepcsényi György nyitrai püspök, későbbi esztergomi érsek, a híres hitvitázó költő főpap birtokolta ezt a méltóságot.

A Kalocsai Érseki Levéltár őrzi Szelepcsényi György két, 1665-ben *kelt magyar nyelvű levelét* Az egyik levelet hódoltsági alattvalóinak, a kalocsai érsekséghez tartozó jobbágyoknak, a másikat pedig »jóságai gondviselőjének«, bogyziszlói György deáknak írta. Kérte György deákat, hordozza meg a nép előtt a »pátens levelet«, szedje be a már két év óta elmaradt adókat, és a nép köldötttségével jöjjön fel az észak-magyarországi érseki lakhelyre, Nyitrára. A jobbágyoknak szóló levél figyelmeztette az érseki városok és falvak népét bogyziszlói György deák megbízására és az iránta elvárando engedelmes magatartásra. »Nagy veszedelmet és eltávoztathatatlan kár vallást« ígért az érsek arra az esetre, ha a nép nem fogadna szót György deáknak, és nem teljesítené a levélben kívánt adófizetést és követségküldést. Különösen nagy jelentőséget tulajdonított Szelepcsényi érsek annak, hogy a mélykútiak valamint a »nyakas

vörösmartiai« megadják tartozásukat. A levél egyes részeiből úgy tűnik, hogy nem sokkal előbb per folyt a két falu birtoklásának jogáért. A hódoltság közállapotok ismerete szempontjából tanulságos az utóirat. Ebben az érsek figyelmeztette jobbágyait, hogy jelezzék, ha bántódásuk és »kár vallásuk« esett a kőborlókól, mert Gállfy Mihály nyitrai hadnagyot rendelte melléjük oltalmazóul.

Az alábbiakban közöljük a két levél teljes szövegét. A papír szakadása miatt olvashatatlanná vált szavakat pontozással jelöltük. Betűhív közlésre törekedtünk. Az y főlé tett kő pontot azonban rendszeresen elhagytuk. Feloldottuk a gyakran előforduló »kegyelmed« szó rövidítését is. Néhány értelemszavó szó, íráshiba miatt hiányzó vagy fölöslegesen leírt részét zárójelbe tettük.

Ez levelünk adassék Bogyszon lakozó György Deáknak, az mi jambor jobbad-giunknak kezében. Bogyszora.

KÖSZÖNTÜNK UTÁN.

Már sok üdöktől fogvást semmi némeő írását nem vettük kegyelmednek mel-
hez való képpes, mint, s hogj legjeteik ottan, nem tudjuk, mert két Esztendeő-
től fogvást, senk(i) közületek(et) hozzánk se föl nem jött, se pedig adot nem
küldöt. Im azért írunk egy Pátens levelet az egész Kalocza Ersekségünkhöz tar-
tozandó tartománynak, Varosinának és faluinak, hogj az Adott és az Szokott
Almádekokat, magok közül választandó követek által hova hamaréb föl küldjött
és azok által minden némeő rövidségeket és inségteket előnkben terjesztve,
azokat voltaképpen meg orvosolhassuk, és az kőborlokknak s chintalsághé te-
vőknek elejt vehessük, s benneteket meg oltalmazhassu(n)k: megj hadgyná-
nik, hogj kegyelmedet az követek közül ki ne rekeszék, hanem kegyelmedre biz-
ván kevitteppen az magok követését, exponalhassa kegyelmed voltaképpen or-
vosságra, s segétségre való állattiókat.(?) Ez okaert legjen a téveő kegyel-
med, és ezen Pechétes Uri levelünkeő, az egész Tartománynak szóllót maga vigje
megj kegyelmed ezen levelünk megj adó Bogyszoy Kristal(?) Istvánál egdjüt,
Méljkurthra és Vörösmárthra, s magiarazza megj nékik voltaképpen paranchol-
tunkat, és disponalia usgi cöket hogj minden halogatás nélkül, az többivel egdjüt,
akaratközö alkalimzattasság magokat, és kegyelmedet az elküldendő követek
közé számlallják. Isten segétségeből (ha mi rövidségeket és inségteket vajgon)
megj oltalmazunk akár ki ellenis. Azokaert ne mulasson kegyelmed, hanem az
többivel egdjüt mentül hamaréb indullion megj, Komaromra véven utiát, s
onné Szegiedre a mi jóságunkra, az ki Komaromtól csak két mér földnére vaj-
gon, onné könnyü lösz hozzánk föl jönnetek. Hozzon Isten egészségen benne-
teket, Datum Viennae 26. Januarii. 1665.

Georgius Szepelcheny
Archiepiscopus Colocensis

Mi Szepelcheny György Kalochay Ersek és Nitray Püspök, azon helyeknek
és Nemes Vármegyének örökös Ura és feő Ispánia, az hatalmas Romai Chá-
szár és Koronás Király Urunk elő Főlsége egyik belseő Titkos Tanácsa és Ne-
mes Magiarorszagh Cancellariusza etc. Adgjuik tudtára mindeneknek az kiknek
illik, feőképpen penig ti nektek Kalochay Ersekségünk alatt léveő loobbgyok-
nak és Polgárinoknak, ez pechétes levelünk által: Hogj mi ugjan ezen levelünk
mutató Legrády György Deákot az egész Kalochal Ersekségünkhöz tartozandó Jó-
szágink Gondviseleő(e)vé tettük, telles hatalmat adván eő kegyelmednek, hogj
képünkben minden Jobbgyunknak és Polgárinoknak paranchiolhasson, az Adott
számunkra szedhesse, és minden dolgánkat, az mint az igaz hű Gondviseleőből
illik igazgassa. Hadgjuik azért, és paranchioljuk miniatióknak, mint tulajdon
Jobbgyunknak, hogj eő Kegyelmedeől megj nevezett Legrády György Deákut,
mint igaz Gondviseleőnkül figjetelek, eőtet meghűlletek, és tisztelletek, s az
adott, a kivel mi nekünk, mint igaz örökös földös Uratoknak tartoztok első ké-
résére is kezébe adgjuatok, feőképpen pedig ti Mélykuthtialk, az kik nem hogj az
mi sok pénzünköt, és Szép Aranyunkat (melyeket erettetek attunk) megj adnátok.
de csak az Szokott Adotokkal sem mutattyatok bé magokat, foghadástok és
kötelességteket ellen: Minekokaert, ha tovább is chiak ez illen Szó fogadati-
sagban és vakmerőssegebe el merültek, s az megj nevezett György Deákunk
szavát nem fogadgjuatok, és nem adoztok, az s mikor annak ideje lesz, eő véle
egdjüt egynehánian föl nem jöttek, bizonyossak legjetelek, hogj az veszedelmet

és el távozatatlan kár vallást egyáltalában el nem kerültek. Thi pedigh...
vakmerő és nyakas Vörös Márthiak, kiknek már két redből Pechétes levelünk
jutott lezekehez... nyilván tudgjuatok, hogj mind az Szegény Zrini, s mind pe-
digh Pethő Laszlo, akkori Kis-Komarómi Kapitány igosságunak látván, az iránt
minden közököt ki vették, és titketek mint Saiát Jobbgyunkath kezünhez
atták. Minekokaert, ez már utolsó intessünk, többül se nem írunk, se nem ize-
nünk, ha már meg nevezett György Deákkal föl nem jüttek, és adoztatok pa-
ranchiolhattára ki nem szeditek minden alkalmatlanság nélkül, hidgietek el, hogj
romlás és veszedelm ér benneteket, kitt ne másnak, ha nem egiedül chiak meg-
hatoknak tulajdonicsátok. Küllömbet ez utolsó intessünkre chekedni ne mere-
szelletek. Keőit Nitray die decima septima Mensis Septembris. Anno Domini
Millesimo Sexagesimo quinto.

Georgius Szepelcheny
Archiepiscopus Colocensis

P. S. Ertvén az föllül megj irt Legrády Györgyűll sok inségteket és az ko-
borlok miat való kár vallastokat, rendeltünk azért oltalmazot tinek Nitray
Hadnagyt, Gállfy Mihály uramot, ki szervezőn az hatalmas Romay Chaszarunk-
tul s Koronás Királliunkul nagy pechető levelet, hogj annak erejvel eő kegyel-
me benneteket(et) az kőborlok ellen oltalmazzon, azokat üldözze és kergesse, s
megj büntethesse: Azért ha mi károtok léssen, György Deákkal közölletek dol-
gotokat, hogj lehessen értésére az hadnagyunk, az ki megoltalmaz titeket.

MOLNÁR JÓZSEF HETVEN ÉVES

A Múzeumi Kurirból is jól ismert kiváló pedagógus, irodalomtörté-
nész, néprajzkutató, helytörténész jún. 9-én volt 70 éves. Erre az alka-
lomra *Dankó Imre* szerkesztésében *Csengeri Krónika* címmel a szülőfalu,
Csenger tanácsa helytörténeti és néprajzi antológiát ad ki. Az antológia
ünnepélyes átadására a Múzeumi hónap során, Csengerben kerül majd sor.
nyéke, nem csoda tehát, ha már régóta vonzó üdülőhely.

SOMOGYI ÁRPÁD SZOBRA NÁDUDVARON

Ápr. 29-én avatták fel Nádudvaron *Somogyi Árpád* Új kenyér c. kő-
szobrát. A 220 cm magas szobor ölében kenyeret tartó, fiatal, üdő nő
ábrázol. A szobor az országos hírvű Vörös Csillag termelészövetkezet fenn-
állításának 25. évfordulójára készült.

ORSZÁGOS JUBILEUMI KÉPZŐMŰVÉSZETI KIÁLLÍTÁS

Ápr. 19-én nyílt meg a Múcsarnokban a magyar képzőművészet nagy
seregszemléje, a felszabadulás 30. évfordulóját köszöntő *Jubileumi képző-
művészeti kiállítás*. A látarlot *Csorba Géza* és *Somogyi József* nyitotta
meg. A kiállításon 361 művész 600 alkotása szerepelt.

Múzeumok Wernigerodében

PÁLFY FERENC

Az ember számára mindig nagy élmény, ha idegen országba, más városba utazik és megismerkedik annak jellemző vonásaival. S még nagyobb a hatás, ha ezt a megismerést egy jól szervezett és rendezett múzeum is elősegíti. Nos ilyen élményben volt részem Wernigerodében »a Harz színes városá«-ban.

A 750 éves városka, mint neve is mutatja, irtványterületen (Rodung) jött létre. Favágók, szénégetők, később bányászok, szorgalmas iparosok lakták. A város szinte napjainkig megőrizte régi formáját, szűk utcái, csinos faépületei a középkor hangulatát idézik. Ehhez járul festői környéke, nem csoda tehát, ha már régóta vonzó üdülőhely.

A városban két múzeum van. Az egyik a *Feudalmuseum*. A város földe magasodó *Agnesbergen* a XII. században épült fel a *Stolberg-Wernigerode-i* grófok vára, mely a XVII. századra barokk kastély lett. Mai formáját kb. 100 évvel ezelőtt kapta, amikor neogótikus stílusban átépítették. Az 1945-ös földreformmal a kastély állami tulajdonba ment át, s először itt halmozták fel a Harzban kisajátított főúri rezidenciák műkincseit. Ebből az anyagból nyílt meg 1949-ben a múzeum.

Az alsó szinten vannak a középkor emlékei, templomi műkincsek, lovagi felszerelések, boszorkányüldözést idéző kinzóeszközök, a várossá nyilvánítást igazoló oklevél 1229-ből. Külön termekben láthatók az 1525-ös parasztháború és a harmincéves háború emlékei. Ezen a szinten vannak berendezve a renaissance, barokk és rokokó *stilszobák*, az első a volt dolgozószobában. A második szint a XVIII–XIX. századot képviseli: többek között a vadászterem különböző fegyverekkel, vadászati felszereléssel, tróféakkal, tovább Ernst Helbignek, a Harz romantikus festőjének képei. Itt található a díszterem, mely a vilmosi Német Birodalom pompakedvelő, önhitt légkörét idézi. A berendezésen a mai napig alig változtattak. A falon levő hatalmas festmények a grófi család történetéből mesélnek epizódokat. A díszteremből újabb *stilszobákba* jutunk, klasszicista, Louis-seize, empire, biedermeier szobák sorakoznak. A kiállítás ezután a királyi vendégszobákkal folytatódik, az udvari nemesség ugyanis gyakran felkereste a szép fekvésű, csöndes kastélyt. Ezen szobák berendezése is majdnem az eredeti állapotot tükrözi. Végül tanúi lehetünk a grófi család anyagi csődjének, majd az egész militarista rend megszűnésének.

A múzeumból kilépő látogató a teraszon Wernigerode és a környező hegyek nagyszerű panorámájában gyönyörködhet. Hát igen, tudták a wernigerodei grófok, hová kell építenie, s az udvari nemesség is, hogy hol lehet igazán üdülni. A másik, a szerényebb, de nekem sokkal vonzóbb gyűjtemény, a *Harzmuseum*, az egyedülálló építészeti remekműnek számító városháza mögött egy egyemeletes házban van elhelyezve. A kiállítás az emeleti rész 17 apró helyiségét foglalja el. Míg a *Feudalmuseum* a

felső tizezer éleletét reprezentálja, a Harzmuseum a táj jellegzetességeit, az iparos-kereskedő polgárság és a többi dolgozó osztályok hétköznapijait mutatja be.

Az első néhány szoba a Harz geológiai felépítését ábrázolja. A vitrin egyik oldalán a Harz keletkezésének és földtani alakulásának története látható diagramokon. A polcokon az egyes korokhoz tartozó kőzet- és ásványminták nyertek elhelyezést. Egyik legszebb darab egy rézpala halenyomattal. A hal alakja, sőt a pikkelyek is világosan kivehetők. Itt van a Harz és környékének domború térképe a szokásos módon színezve. Egy másik domború térkép pedig azt szemlélteti, hogy a síkságból meredeken kiemelkedő Harz hogyan akadályozta meg egy északról jövő gleccser továbbhaladását. A jég törhetetlen üveggel van jelezve.

A második egység a Harz lakóinak régebben legfontosabb megélhetési forrásával, a bányászattal foglalkozik. A Harzban egykor gazdag vas-, ezüst-, réz-, cink- és ólomlelőhelyek voltak, ma már ezek közül csak rezes bányásznak. Jelentős ezenkívül a kő (gránit), mészkő és gipsz kitermelése. A régi bányásszerszámokon (csákányok, fúrók, farbdörök) kívül említést érdemelnek a rendkívül szellemes, villanymeghajtású modellek, amelyek a régi, vizierővel működő gépeket szemléltetik. Ilyenek például: egy érczúzó a hozzátartozó égetővel (melynek fűjtatóját szintén víz működtette) — így változtatták el az ércből a kohászati szempontból káros anyagokat —, egy ércmosó, valamint egy »mozgóhágcsó«, amely a tárnából szállította fel a bányászokat.

Két szoba van szentelve a Harz madárvilágának. Nemesek a vitrinekben levő kitömött madarakat tanulmányozhatjuk, hanem a hangjukban is gyönyörködhetünk. Az egyes madárhangok ugyanis rövid magyarázó szöveg kíséretében magnetofonra vannak véve. A Harzot bemutató kiállítás az éghajlat-vizsgáldoklás témakörével zárul. Fotók, térképek, grafikonok alapján ismerkedhetünk meg a hegyvilágok természetét befolyásoló, természeti erőket megfékező és szolgálatukba állító tevékenységével.

A kiállítás másik része képezi a tulajdonképpeni helyörtörténi anyagot. Fényképek mutatják be a jellegzetes wernigerodei faépítkezést, a *Fachwerkbau-t*, sőt néhány szép faragvány is ki van állítva, bár ezeket az építészeti remekeket érdemesebb kint az utcán tanulmányozni. További érdekes darabok egy borból készült tűzoltó veder, egy a rómaiakére emlékeztető középkori vízvezeték darabja, egy szivarkészítő pad, egy gránitvágásra szolgáló acélfűrész és egy modern gránitdaraboló berendezés ugyancsak villanyárammal működtetett makettje. A helyörtörténi, s egyben az egész kiállítás a munkaszocializmus emlékeivel ér véget.

Fel szeretném még hívti a figyelmet az izékes kivitelű, igen olcsó leporellóra, amely könnyen érthető, világos stílusban, néhány szemléltető ábrával vezet végig a látogatót a 20 éves múzeumon. Azon a múzeumon, amely ugyan nem rendelkezik olyan reprezentatív anyaggal, mint a *Feudalmuseum*, de az anyag izékes elrendezésével, a tematika világos tagolásával, szellemesen megalkotott szemléltető eszközeivel igen magas fokon tölti be hivatását, az ifjúság számára oktató hely, az idősebbek számára ismereteik rendszerezője, bővítője.

S ha a városha látogatónak még olyan szerencséje is van, hogy megtekintheti a Városházi Ünnepe (Rathausfest) gazdag kulturális és folklor programját, valóban élményekben gazdagon térhet haza ebből a meghitt, kedves kis hegyi településből.

Sárréti adatok az újévi hagyománykörhöz

SCHWALM EDIT

A békési Sárrét öt községének téli ünnepekörét feldolgozó munkámból az évet lezáró, az új évet nyitó szokásokkal kapcsolatos adatokat mutatok be az alábbiakban Szeghalomról, Dévaványáról, Vésztőről, Kőrösladányról és Füzesgyarmatról.

Az új év első napjához kapcsolódó szokások egy része összefüggésben áll a karácsonyi szokások egy részével. Különösen vonatkozik ez a kezdő ritusokra, jósló cselekvésekre, varázsló eljárásokra. A szokáselemek összekapcsolódása az új év kezdőpontjának egykori eltolódásával, változásával magyarázható.

Az említett falvak hagyományai szerint »átmennek az új évbe«. Ez azt jelenti, hogy éjjelig nem fekszenek le mindaddig, amíg a harangszó az új év kezdetét jelzi. Az új év várására a szomszédok, rokonok egymáshoz mennek. Régebben a háziasszony rétest sütött a vendégeknek. Borozgattak, dióra kártyáztak. A férfiak egy kosár vagy egy tarisznya díval jelentek meg a vendéglátó háznál. A nyert, a vesztet diókat a kemencepadkán és a sutban figyelő gyermekek fogyasztották el.

Az éjjeli harangszóra mindenki kiment az utcára, s a harangozás befejeztét ott várták meg. A nagyobb gyermekek, legények nagy zajjal, lármával vonultak végig a falun: kolompoltak, rossz lármákat, tepsiket vertek össze, ostonnal pattogtak, kurjongtak, a század elején lövöldöztek is. A gyerekek gyakran a csengőt, a kolompot a nyakukba akasztották, terelőszavakat kiabáltak — »nem arra, te Csálé!« — mintha valóban állatokat terelnének. »Most hajtják át a nyájat az ó esztendőből az új esztendőbe« — mondták, amikor a *kolompolás, kongatás, kongózás* megkezdődött. Gyakran a közelebbi tanyákról is bementek a faluba a legények, hogy *elkongassák, eltemessék* az ó évet.

Az éjjeli felvonulás, zajkeltés során bittal a suhancok, a legények végigverték a kerítéseket, előfordult, hogy össze is törték, a kiskapukat leszedték, elvitték távolabb, olykor másik utcába, mások udvarába dobálták stb. Az udvarokon összeszedtek különböző szerszámokat (kapát, ásót, gereblyét stb.), a kútról levették a vedret, s azután valakinek az udvarára egy kupacba dobálták, ahol később az eltűnt tárgyakat kereshette a gazdája. Gyakran előfordult, hogy a legények megtréfáltak egy-egy gazdát. Szétszedték a kocsiját, felvitték az öltetőre, s ott összerakták a gerincen, ahonnan a gazda csak nagy ügyel-bajjal tudta lehozni.

Az etnológusok rámutattak arra, hogy a zajos felvonulások célja az állati és a növényi termelékenységet biztosító gonoszűzés. Ennek másik módja a körüljárás is. Dévaványán, Vésztőn a kigyók, békák, férgék távoltartására a következő eljárás volt szokásban: Szilveszter éjszakáján a gazdasszony vagy a lánya megfésülködött, majd körbeszaladta a házat, hogy a kigyók, békák s mindenféle férgek elkerüljék, ill. az így vont körön belülré ne tudjanak menni.

Az új évhez kapcsolódó varázsló eljárások fontos célja a bőség, az egészség, a szerencse biztosítása, előidézése a következő évre. Dévaványán, Kőrösladányban, Szeghalmon, Vésztőn és Füzesgyarmaton tököt sütöttek, Vésztőn lencsét főztek, hogy sok pénzük legyen a következő évben. Aki nem az otthonában töltötte a szilveszter estét, éjjel után haza érkezése mielőtt belépett a házába, nyitott ajtón át aprópénzt dobott be, hogy mindig legyen pénzük az új évben.

Az új év első napjának hagyományos ételleivel a szerencsét kívánják előidézni, biztosítani. Ünnepi ételként disznóhús került az asztalra. A disznó »berőfögi a szerencsét az ajtón« (Füzesgyarmat, Vésztő), »bedurja a házába a szerencsét« (Dévaványa, Kőrösladány, Vésztő, Füzesgyarmat), »előre durja a szerencsét« (Dévaványa, Szeghalom). Ezen a napon baromfihiús nem ettek, mert a hiedelem szerint a szárnyas állat elrepteti a szerencsét a háztól, ha új év napján levágják. Hagyományos étel volt a rétes, amelyet még új év előestéjén elnyújtottak, hogy az életük is hosszúra nyúljon. A rétest kásával és mákkal töltötték meg, azért, hogy sok pénzük legyen az új évben.

Az új évre virradó éjszaka hagyományai közé tartoztak a különböző jóslások is. Az éjjel után elsőnek meglátott személy, ill. az új év első látogatójának a neve alapján a következőket vélték: ha éjjel után az utcán az elsőnek meglátott személy férfi, bő esztendő lesz, ha az illető nő és hosszú a haja, vagy nagy a kontya, akkor hosszúra nő a kender. Ha kutyát látnak az úton átszaladni, sok haragosra lehet abban az évben számítani. A terhes asszony csüvölővel (szővőeszköz) ment ki az utcára, s ha férfival találkozott először, akkor fiúgyermekre számíthatott, ha nővel találkozott, akkor leánygyermeké születik a hiedelem szerint. A vemhes állattal kapcsolatban a gazda ugyanezt a jóslást végezte el éjjel után, vagy a nap első látogatójának neve nyomán. A lányok férjrejelő ólomöntése is közsímsert területünkön. Ez a ritus azonban az év más napjához, alkalmához is kapcsolódik. Hasonlóképpen több szokáslem előfordulását figyelhetjük meg a népiélet különböző pontján. Az összefüggések feltárásához a hagyomány teljes áttekintésére van szükség.

A Hajdúdorogi Építő- és Vegyesipari Szövetkezet megalakulása s fejlődése

CS. TÁBORI HAJNALKA

A szövetkezetek a kisártermelők és fogyasztók önkéntes társulása abból a célból, hogy a tagok a kölcsönös segítség alapján gazdasági tevékenységüket előmozdítsák és anyagi helyzetüket megjavítsák. Fő formái a beszerzési, értékesítési, fogyasztási, hitel- és termelőszövetkezetek lehetnek. A szocialista társadalomban, illetve a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet idején a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján a szövetkezetek a szocializmus építésének különleges eszközeivé váltak, melyek elsősorban a kisártermelőket vezették a szocialista nagyüzemi gazdálkodás felé. Különösen falun van nagy jelentőségük. A szövetkezes egyszerűbb formái fontos eszközei lehetnek a város és falu közötti kölcsönös áruforgalomnak és igen jelentős szerepük van az iparban. A szövetkezeti ipar a szocialista gazdaságban a kisiparosok és háziiparosok által kialakított szocialista típusú termelőszövetkezetek gyűjtőneve; fő feladata a lakosság részére javítások, illetve szolgáltatások végzése és az állami ipari termelés kiegészítése. Hazánkban a Kisiparosok Országos Szervezete, a KIOSZ, 1945-ben alakult meg, a Kisipari Szövetkezetek Országos Szövetsége — OKISZ — pedig 1948-ban. Ez utóbbi a kisipari szövetkezetek és szövetségeik központi irányító és érdekképviseleti szerve, amelynek minden kisipari szövetkezet kötelezően a tagja.

Hajdúdorogon a felszabadulás után néhány évvel, 1949. szeptember 1-én alakult meg az első kisipari szövetkezet, Őt fodrászmester, névszerint: Beri Sándor, Menyihért Anna, Rákó Gyula, Tóth Pál, Tóth Pálné, valamint két akkor szabadult segéd: Pogácsás Istvánné és Barna Sándorné voltak az alapító tagok. Ők a hajdúdorogi szövetkezeti mozgalom úttörői. Megérdemlik ezt a jelzőt, mert az új szövetkezet kezdetben nagyon sok nehézséggel küzdött. Eleinte közös kasszára dolgoztak és a bevételt egyenlően osztották szét. Pár hónapi tevékenység után a Hajdú-Bihar megyei KISZÓV javaslatára áttértek a teljesítményberre. Az anyagi gondoknál azonban sokkal nagyobb feladatot jelentett az első szövetkezeti tagoknak, hogy a falu lakosságával megértessék és elfogadjassák új helyzetüket. Hogy ez a reakciós propaganda ellenére is sikerült, annak fényes bizonyítéka az, hogy a szövetkezet lassan erősödni kezdett. A siker természetesen nem született máról holnapra, hosszú idő kellett, amíg a lakosság megértette, hogy a szövetkezetet nem bojkottálni, hanem támogatni kell, vagyis élni szolgáltatásaikkal. Mindez az első tagok természetesen csak nagy kitartással, a szövetkezeti mozgalomba vetett hittel és a lehető legjobb végzett munkával tudták elérni.

1951-ben újabb erősödést jelentett, hogy női és férfiszabó részleggel bővült a szövetkezet, s tétől kezdve Ruházati és Szolgáltató Ktsz néven folytatták a munkát, most már összesen 15 főnyi tagsággal. 1953-ban tovább bővültek: asztalos, majd építőipari részleg alakult, s az új profilú szolgáltatások nyomán újra nevet változtattak (Hajdúdorogi Vegyes

Ktsz, s tevékenységük 1955-ig tovább bővült egy lakatos részleggel. Lassan szűkek lettek a régi műhelyek és raktárak, újabb üzlethelyiségeket kellett bérelni. A lakosság egyre jobban igényelte munkájukat, növekedett a szövetkezeti vagyon és már nyereségrészesedést is tudtak fizetni. A termelő munkát az ellenforradalom idején is folytatták, sőt ekkor szerződtek új ipari tanulókat a fodrász részlegbe, a gazdaságtanul működő férfiszabóságot pedig felszámolták.

A megnövekedett szövetkezetnek megsokasodtak a problémái is. Kévs volt a raktárhelyiség és a meglévők sem voltak eléggé biztonságosak, nagyon hiányzott egy székház is. Az 1957-ben megalakított cipész részleg pedig, a szövetkezetek szakosításáról hozott határozat nyomán, befizetett részjegyeikkel együtt 1960-ban csatlakozott a Hajdúböszörményi Cipész Ktsz-hez. Ezeket a gondokat mérlegelve, a felettes szervek előtt felvetődött az a gondolat, hogy a dorogi Vegyes Ktsz egyesüljön a hajdúnánási Építőipari Ktsz-szel. A szövetkezet tagsága azonban bizott erejében, inkább új részjegyeket jegyeztek és 1963-ban megválasztott új vezetőséggel hozzáálltak a bajok orvoslásához. Először is új központi irodát és raktárhelyiséget alakítottak ki a Böszörményi út 16. szám alatt. A szövetkezetnek ebben az időben 66 dolgozója volt, ebből 46-an végeztek aktív termelő munkát, 10 fő pedig ipari tanuló. Az össztermelési érték megközelítően 3 millió Ft. Az anyagi erők összevonásával és átcsoportosításával lehetővé vált, hogy 1965-ben a fodrászrészlet az igényeknek megfelelő, korszerűen felszerelt helyiségbe költözzön. Hasonló körülmények között folytatta munkáját az üveges- és a képerreterező részleg is. 1966-ban és 67-ben megint új profilal gyarapodtak. Előbb rádió-, tv-javító részleg, majd egy kozmetikus részleg alakult. A 67-es esztendő egyéb szempontból is sorsforduló a szövetkezet életében: ekkor kezdik építeni az új székházat. A megvásárolt telken új irodákat, kultúrteremmel, klubteremmel ellátott modern szolgáltatóházzal létesítenek. A tagság maga végzi a munkát. Lelkesedésük őszinte és érthető, hiszen saját munka- és életfeltételeiket teremtik újjá. Iparkodásukat jelentős mennyiségű társadalmi munkával támogatják a község több üzemének dolgozói. A tanács a község fejlesztési alapjából 300 000 Ft-tuttatást biztosított, felettes szervek, az OKISZ, 500 000 Ft-ot, a Hajdú-Bihar megyei KISZÓV pedig 613 800 Ft-ot utalt át a szövetkezet beruházási számlájára. Az MNB, miután megvizsgálta adottságait és fejlődési lehetőségeit, a tervek megvalósításához 790 000 Ft-beruházási hitelt folyósított a székház építésére és forgóeszközök fejlesztésére. A szövetkezet pedig ügyesen élt ezekkel a lehetőségekkel.

Községi szinten nagy problémát oldottak meg, amikor 30 nődolgozónak biztosítottak munkát az újonnan létesített epedatüzem beindításával. Az időközben elkészült szolgáltatóház minden tekintetben megfelelt a követelményeknek. Korszerű irodák, üzletek és a kapcsolódó szociális létesítmények megkönnyítették a dolgozók mindennapi munkáját. A kultúrteremben lehetővé vált a közgyűlések, nagyobb összejövetelek megtartása, a klubhelyiségben a fiatalok a KISZ szervezésében kulturált módon hasznosíthatják szabadidejüket. Látható, hogy a közelmúltban még felszámolásra szánt szövetkezet jó útemben fejlődik, eredményeivel kivívja a felettes szervek elismerését és megbecsülését. A szövetkezet munkájának jó híre van és ez nagyon nagy eredmény. Újra lehetőség nyílt, hogy szolgáltatásaikat bővítsék. Mindez az új elnök és vezetőség, valamint az ő törekvéseit jó munkával támogató tagság ősszefogásának az eredménye. Üzleti kapcsolataik gyorsan bővülnek, építőipari tevékenységük az egész megyében elismert. A községi tanács és a szövetkezet további jó

kapcsolatának a bizonyítéka, hogy megkapták az ún. külső telep területét, ahol szintalos, lakatos, bádogos és bérfűrészes üzemrészeket helyeztek el, s ahol szintén gondoltak a szociális létesítmények biztosítására: bekötötték a vízvezetékét, mosdókat, kézműoskat szereltek fel.

A szövetkezet évről évre rohamosan erősödik, nagyobbodik: járdákat, utakat építenek, a gépkocsik részére garázst, kocsimosót létesítenek. A fiatalok röplabdapályát kapnak, mindenütt parkosítják, szépítik a telepet. A sportpálya létesítése a sportélet megerősödését jelenti. Lehetőség van már a dolgozók munkafeltételeinek az állandó javítására. Ez az elv érvényesült akkor, amikor megszüntették az epedareszleget. Ez a részleg nem volt veszélyes, de a munkafeltételek egészségtelenekek és nehezek voltak. Az olajos dróthuzalok kötése rendkívül fáradtságos és pszichos munka volt. Természetesen a szövetkezet gondoskodott a nődolgozók további foglalkoztatásáról is. Létesítettek egy textilüzemet, ahol jobb munkafeltételeket tudtak biztosítani az asszonyok részére. Új szakmunkások léptek be a szövetkezetbe, akiknek irányításával az epedareszleget dolgozó nők rövidesen megtanulták a varrást. Első munkájuk még a zsákvarrás volt, később áttértek konfekció készítésére. Jelenleg női ruhákat készítenek a Budapesti Finomkötöttárugyár debreceni üzemének. Munkahelyük egészséges, korszerű, villanyvarrógéppel dolgoznak a világos, tágas, központi fűtéses termekben.

Visszapillantva: a 25 évvel ezelőtt alakult hajdani kis csoport elkezdett valamit, ami mostanra teljesedett ki. Nehéz és nagy utat tettek meg, de az út nem volt hiábavaló, mert az elért eredmények maguk helyett beszélnek. A hajdani kis mag nagyra nőtt, jelenleg 308 főt foglalkoztatnak, de a 43 szülési szabadságon, illetve gyermekgondozási segélyen levő nővel együtt a szövetkezet jogi állományú létszáma összesen 351 fő.

Ebből a termelésben közvetlenül résztvevő dolgozók száma 203. az alkalmazottaké 53, a nyugdíjasoké 7 és 45 ipari tanulójuk van. A jól végzett munka mellett élnek azzal a lehetőséggel, hogy a tagság általános művelődési szintjét állandóan emeljék. Sokféle lehetősége van a továbbképzésnek, aminek egyik legfontosabb formája a továbbtanulás. A betanított munkások, segédmunkások szakmunkásvizsgát tehetnek, akik nem végeztek el a nyolc általánost, befejezhetik tanulmányaikat. Az elmúlt időszakban hárman szereztek építőipari, egy fő faipari technikus oklevelet. Nyolcan végzik a közgazdasági technikum kiegészítő tagozatát, öten végeztek el a marxizmus-leninizmus esti egyetemet, s jelenleg is 18-an tanulnak tovább.

A fiatalság kedveli a sportot, rendszeresen indul a férfi és női röplabdacsapat a különböző bajnokságokon, versenyeken. Számos bajnokságot nyertek, sok szép helyezést értek el az évek során.

A szövetkezet munkája nyomán sokat változott, épült a község is: 1970-ban adták át a korszerű sütőüzemet, 1971-ben a takarékszövetkezet székházát, amelynek emeletén a Petőfi tiszti lakásai vannak. 1973-ban készült el az OTP-székház, emeletén újabb 14 lakással. 1974-ben adták át egy 14 lakásos, három szintes épületet és az MSZMP székházát. Ezen kívül számos családi ház, a tanácsháza, egyéb hivatalos helyiségek és középületek újjáépítése és átalakítása őrzi a Ktsz munkáját. 1975 szeptemberében, négy hónappal a kitűzött határidő előtt, átadnak egy 12 millió Ft beruházással készült nyolc tantermes iskolát.

1974. szeptember 1-én, megalakulásának 25. évfordulóját ünneplő szövetkezetet kitüntették a szövetkezet feleltes szervei, az OKISZ és a Hajdú-Bihar megyei Ipari Szövetkezetek Szövetsége. Számtalan üdvözlőt és jókívánságot kaptak és további eredményes munkát kívántak a miniszté-

riumok, a társadalmi szervek, az érdekképviselői szervek és a megye többi szövetkezete. Ünnepléses keretek között, 1975. május 9-én — a győzelem napjának évfordulóján — nyújtották át a szövetkezet elnökének a KISZOV vándorzászlaját, amit az építő- és vegyiparban elért kiváló eredményeikért kaptak.

A szövetkezet vagyona jelenleg 10 millió Ft, amelyből 2 millió forint a fennálló beruházási hitel és a forgóalap feltöltés, a tiszta vagyon tehát 8 millió Ft. Ha azokra az évekre gondolunk, amikor a vagyon csak 500 000 Ft volt és mindössze egy bérelt lovasfogattal rendelkeztek, a termelési érték pedig alig haladta meg a 3 milliót, s az akkori állapotokat összehasonlítjuk a mával — a mostani eredmények minden elismerésnél többet mondanak. Ma már a termelési érték meghaladja a 25 milliót, jelentős gépkocsialománnyal rendelkeznek, az épületek nettó értéke közel 4 millió Ft, a korszerű mezőgazdasági, ipari és építőipari gépek szintén büszkeségeik közé tartoznak, ezek segítségével teszik könnyebbé, termelékenyebbé a munkát. Mindebből látható, hogy az elmúlt 25 év eredményes munkája meghozta a gyümölcsét, erős, egységes szövetkezeti kollektíva ünnepeit együtt, s vüheznek továbbra is hasznos, jó munkát.

Gondolatok a Hódmezővásárhely-Kopáncsi tanyamúzeum felavatásakor

TÁLASI ISTVÁN

Most, amikor egy múzeumra való tanyaböjtekünél megállunk, pillantsuk át röviden az ilyen mezőgazdasági külterületi üzemek eredetét, ahogy ezt a tudomány ma látja, nézzük meg kifejlődésük hátterét, ragadjuk meg pozitívumait és vessük fel negatívumait, de-nézzük meg egyszerűen néprajzi jelentőségüket is.

Ma már számot vehetünk azzal, hogy a paraszti tanya — bár lehetnek a magyarságnak korábbi tartozéktelepülései —, nem közvetlenül a honfoglalás korára vezethető vissza, hanem olyan mezőgazdasági településtípus, amely a középkortól bontakozik ki, mint a mezővárosi paraszti árutermelés telephelye, kezdetben erősen állattartási, -tenyésztési hangsúlyú, majd ehhez csatlakozik, különösen a gabonakonjunkturákban a szentermelő gazdálkodás is, s így alakul ki a komplett tanya.

A középkori mezővárosok jobbágylakói az Alföldön nagy lehetőséget éreznek arra, hogy bekapcsolódjanak a nemzetközi szarvasmarha-kereskedelembé, s ezért arra törekednek, hogy telki állományú földjeiken kívül bérelt útnán a szomszédos elpusztult és vissza nem szállt faluk helyén ún. *mezei kerteket, szállásokat* létesítsenek, ezeken nevelték a növénydejkészítőt, hizlalták a göbolyt vagy sörét, teletetés céljából a bérelt pusztákon aklokat, istállókat, takarmánybázisokat létesítettek, esetenként kisebb darab földeket szántoltak is. Mindez megfelelt a földesúrnak, mert hasznóbért kapott pusztá földje után, megfelelt a mezővárosi parasztnak, át tudta törni a telkség rendszerét, s termelni tudott olyan mezőgazdasági cikket, amely lábán hajtva Augsburgig, Nürnbergig, Velencéig az egyetlen exportcikk volt a bor és a nemesfémek mellett. Az első nyomok a XV. századi nyúlak vissza és az egykori (később bekebelezve a nagykőrösi határba) Pótharaszti mezőváros Kecskeméten élő leszármazott lakosai valóján a XVII. század végén, hogy elődeik 180 évre visszanyúlólag birtok örökbelet-jogon a Pótharaszti melletti pusztákat, néven megnevezve szállásajk helyét.

A török hódoltság ideje meglazítja az Alföld településeit, kialakítja a viszonylag ritkán lakott tájban a kis- és nagyreliktum maradványtelepüléseket, melyek közül az utóbbiak, mint pl. Hódmezővásárhely is, magukba fogadják a környezet lakosságát, s különféle jogcímen — bérelt, zálog — hasznosítják azok határait is. Ennek úgyszólván egyetlen lehetősége a szarvasmarha-export, ehhez extenzív tartásra alkalmas legelők szükségese, teelő szállások, pásztor- és hajtószervezet, amelyet a tózsérség foglalkoztat.

Térbelileg gondoljunk nagyhatárú városaink méreteire. Az 1910-i statisztika alapján:

Szabadka	határa	974 km ²
Debrecen	"	957 "
Kecskemét	"	939 "
Szeged	"	816 "
Hódmezővásárhely	"	761 "
a török után visszatelepült		
Törökszentmiklós	"	330 "

Kisé kiélezhetjük e városhatárokat külföldi összevetésekkel, pl. ugyanezkor New York határa 795 km², s idézzünk még néhány különlegességet az 1918-ig fennállott Németország szuverén hercegségei, fejedelemségei közül:

1918-ig	Schwarzburg-Rudolstadt	941 km ²
	Scharzburg-Sondershausen	862 km ²
	Schamburg-Lippe	340 km ²
	idősebb Reuss	316 km ²

Nem kevésbé tanulságos néhány alföldi megye lakossága a hódoltság után, majd 1910-ben.

Az 1720. évi összeírás szerint:			
Békés	lakossága	6230,	helység: 13
Csanád	lakossága	2508,	helység: 3
Csongrád	lakossága	9701,	helység: 7
1910-ben:			
Békés	lakossága	289 710	Ebből tanyai lakosság:
Csanád	lakossága	145 000	45—50 %
Csongrád	lakossága	325 000	

Persze idáig sok minden történt, s a tanya fejlődésének más az útje az egyes tájakon, helységeken, városokban.

Szükség volt népesítő lakosságra, amely vagy a maradványhelységekből rajzott ki; vagy a török után nagy tömegben szállt meg az Alföldön, még nemzetiségek is, így pl. a szarvasiak 1722-ben érkezve közép-szlóvakiai nyelvtérletükről, letelepedésük után tanyásodni kezdenek alföldi módon.

A tanyásodásnak volt azonban természeti akadályja: míg a XIX. század közepétől az árvíz- és a belvízmentesítés meg nem történik, csak az ármentes szinten lehetett tanyát telepíteni.

Birtokjogi akadályok is álltak fenn. Jobbágy-helyen korlátozott volt a tanyai település, csak földesúri hozzájárulással lehetett szállásokat rakni nagyhatárú helyeken kollektív bérelt, földesúri és hatósági ellenőrzés mellett. Általában a szabad királyi városokban, a taksás mezővárosokban már a XVIII. század elejétől gyakran találunk tanyákat, de főleg az autonóm szabad paraszti városokban: a Jász-Kunságban és a Hajdúságban, ahol a föld magánbirtok.

A tanyásodás ezeken a helyeken is összefonódik az első nagy gabonakonjunkturával, a napóleoni háborúk idején, mikor már megkezdődik az európai piacra való termelés és vízi szállítás, valamennyi helyen nagy lendületet vesz a jobbágyfelszabadítás után az 1850-es évek elején beálló világiaci helyzet előnyeivel, nem szólva a magánbirtoklás megvalósulásáról. De a XIX. század második felében lezáró ármentesítések, lecsapolások is sokat lendítettek. A Tisza völgyében 4 millió hold válik termelésre alkalmassá. Egy példa: Komádi sárreti község kb. 28 000 holdas határában az 1800-as évek legelején alig van 20 szállás, az is jobbra teelő, a század végén több mint 580 paraszti tanya áll fenn. A homok mezőgazdasági, kertészeti, szőlészeti bevonása is tanulmányosan mutatja a tanyásodást, s ez általában a XIX. század második felére esik. Példaként említhetjük:

Kecskeméten			
1787-ben	a lakosság:	22 626,	tanyai lakosság: 1 310
1890-ben	"	49 693,	" 20 500
1930-ban	"	79 467,	" 44 679

A tanya kezdetben, így Hódmezővásárhelyen is tartozék-település, egységes része a városi lakásnak, sokáig nem is egész éven át használt, csak a tavaszi—ősi termelési időnyben, legfeljebb gazdaságiak, béresek teleltek benne. Az igazi otthon a város, oda »haza mennek«. Számos helység távoli határterészeiben idővel megszűnik a városi tartozékjelleg, a teljes család egész évben kint lakik, az ilyen farm-tanyák már lakó- és üzemhelyek, ezekből alakultak sokszor az önálló közigazgatású tanya-községek.

A XVIII. sz. végétől érezhető, majd a XIX. század második felétől hirtelen órási lendületű tanyaosodás egyszerre — eltekintve a termelési eredményektől — nagy hátrányokkal is járt. A tanyás helyek lakosságának kollektivitása törekeket szenved, a tanyákon műveltségi szintzuhanás következik be. A tanya lakosság nehezen tud részt venni a kulturális szolgáltatások élvezetében, az egészségügyi gondozás helyzete nehéz, sokfelé a kuruzsolók végeznek gyógyító feladatokat. Az iskolázás nem kielégítő, bár e téren Hódmezővásárhely aránylag már a múlt század második felében a legjobbak közé tartozott, jöllehet a tanítók sokszor képzés nélküliek, nem egyszer mesteremberek, kiszolgált katonák voltak. Tereh Gyula iskolafelügyelő lelkész mondta az egyik tanya iskoláról, hogy ott a tanító suszter volt, s közvetlen a tanterem mellett állott lakása s egyben műhelye, ahonnan sürgős munka esetén egy kis ablakon át ki lehetett tekinteni a tanulók foglalkozására. De ezek a szegény képzés nélküli tanítók az írásbeli kultúrát, a műveltséget szolgálták.

A néprajz szempontjából a tanya világ mindig kiváló, bár nehéz gyűjtőterület. Közismert, hogy a tanyák kulturális szempontból a városban elhagyott hagyományok őrzőjei. Az anyagi kultúra világa sok archaizmust őriztek meg épületekben, viseletben, melyet a városban már nem építettek, illetőleg nem hordtak, de a tanyán még jó, sőt szükséges volt, pl. a suba. A városban már divatjammal népi bútorokat a tanya őrizte meg, s mindazokat a félredobott mezőgazdasági eszközöket, amelyek már itt is idejüket múlták, mint pl. a faeke. A folklorisztikus anyag is gazdagabb volt a tanya világban, mint a városban, mert itt elevebb a szóbeliség gyakorlata, különösen közösségi munkaalkalmaknál, a népi népdalok külterületen tovább éltek, mint ezt néhai Péczely Attila gyűjtései is bizonyítják.

A tanya világ felszámolása folyamatban van, bár még viszonylag hosszú időt vesz igénybe. A felszámolás hozzártartozik gazdasági életünk kollektívizálásához, nagyzeműi átszervezéséhez, a lakosság folyamatos urbanizálásához. Amikor egy tanyamúzeumot avatunk, mégis elismeréssel kell gondolnunk egykori jelentőségére, mert ez az Európában sajátos fejlődésű tartozéktelepülés-típusunk tette hazánkat képessé a mezőgazdasági exportra, az évszázados állatkivitelre, a világpiaci gabonaexportban való részesedésre, a homoki szőlő- és gyümölcskultúra kialakítására, a baromfitenyésztés és élelmiszeripari termelés felfuttatására abban a mértékben, amelyre a kézi erővel dolgozó paraszt képes volt, s ami nem is volt kis teljesítmény.

Most, amikor átadjuk rendeltetésének ezt a tanya múzeumot, fejezzük ki létesítéséért elismerésünket a városi tanácsnak, a Tornyai János Múzeumnak és munkatársainak, mindazoknak, akik közreműködtek létrejöttében és a tudomány nevében kívánjuk, hogy az előző vásárhelyi kutatókhoz még számosan csatlakozzanak a vásárhelyi tanya település kutatásának további munkájához.

A Hajdúdorogi Takarékszövetkezet története

V. SZATHMÁRI IBOLYA

A falusi takarékszövetkezetek az 1091/1956-os pénzügyminiszteri rendelet alapján jöttek létre annak érdekében, hogy a takarékszövetkezetek szövetkezetpolitikai, gazdasági, pénzügyi irányítása megerősödjék, működésük jobban megfeleljen a további célkitűzéseknek.

A takarékszövetkezetek célját és feladatát a rendelet a következőkben határozta meg: »A takarékszövetkezet a falusi lakosság, elsősorban a parasztság társulása abból a célból, hogy pénzülbil megtakarításait saját, önálló pénzülbil útján is összegyűjthesse és átmenetileg jelentkez, indokolt hitelviszonyok mellett a kölcsönös segítség elve alapján közvetlenül kielégíthesse.« (Hatályos miniszteri rendeletek, Budapest, 1964. 1945—1963.) Ezért feladatai a következők:

1. A takaréketét gyűjtése.
2. Kölcsönök nyújtása.
3. Egyéb pénzügyi feladatok a pénzügyi szervek megbízásából.

A falusi takarékszövetkezetek területileg az illetékes járási központ (FJK) tagjaként működnek. Létrejöttük bizonyos feltételekhez kötött. Általában ott alakulhatnak meg, ahol az Országos Takarékpénztárnak nincs kirendelt fiókja. Kivételt képeznek a járási székhelyek és a nagyobb lélekszámú falvak, ahol a már működő takarékpénztárak mellett engedélyezik a takarékszövetkezet létesítését is. Megalakulásuk másik feltétele bizonyos számszerű adatokhoz, a tagság lélekszámához kötött. Ha működési területük lakossága a 3000 főt nem haladja meg, legalább 100 tagnak kell lenni, 3000—5000 lakos esetén legalább 200 tagnak, 5000 fő felett pedig 300 tag szükséges a megalakuláshoz. További kitételként szerepel, hogy a tagok 51 %-ának dolgozó parasztnak kell lennie. Ha az említett feltételek megvannak, a pénzügyminiszter által kiadott »Engedély okirat« alapján kezdheti meg működését valamely takarékszövetkezet. Tevékenységi körük nemcsak egy községre terjedhet ki. Külön miniszteri engedély alapján kirendeltségeket állíthatnak fel valamely kisebb, általában szomszédos községben.

Ha a takarékszövetkezet működése alapszabály ellenes, az ügyviteli szabályzatban foglalt előírásokat megsérti, a pénzügyminiszter a kiadott Engedély okiratot visszavonhatja, a takarékszövetkezet tevékenységét tovább nem folytathatja, ezáltal mintegy megszűnik az.

A hajdúdorogi takarékszövetkezet kialakulása, működése, eredményei

A hajdúdorogi takarékszövetkezet 1958. július 10-én kezdte meg működését 209 taggal és 21 000 Ft részjegyalappal. Bár az első évek (1958—59) veszteségesek voltak, a szövetkezet hamarosan leküzdötte a kezdeti nehézségeket. A III. ötéves terv évjáró mérlegét mind kedvezőbb és kedvezőbb eredményeket mutatnak. A hajdúdorogi takarékszövetkezet szervezeti és gazdasági megerősödését mutatja, hogy az 1961. februárjában megtartott küldöttközgyűlés határozata alapján kiterjesztette működési területét Hajdúvid községre is.

A forgalom évenkénti növekedése, a felmerülő igények már a korábbi években (1969) szükségessé tették a hivatali helyiségek korszerűsítését, bővítését. A takarékszövetkezet igazgatósága komoly erőfeszítéseket tett az irányban, hogy a megnövekedett forgalom zökkenőmentes lebonyolításához megfelelő, minden igényt kielégítő, korszerű székházat hozzanak létre. 1971. október 21-én átadták a takarékszövetkezet jelenlegi épületét.

A rajtakapott hűtlen asszonyról szóló dalbetétes mese egy variánsa

UJVÁRY ZOLTÁN

Legközelebbi sürgető tennivaló a hajdúvidi kirendeltség helyiségének bővítése, korszerűsítése, mely a jelenlegi állapotában nem felel meg a banki követelményeknek. Az új kirendeltségi székház építésével kapcsolatban folyamatban van a tervdokumentáció készítése.

Valamely takarékszövetkezet eredményes, sikeres működését, gazdálkodását legjobban a tények, a számszerű adatok dokumentálják. (Az elkövetkezendő adatokat Hajdúdorog nagyközség takarékszövetkezetének igazgatósága szolgáltatotta.)

A hajdúdorogi takarékszövetkezet működési területén a legutóbbi népszámlálás alapján 11 206 fő él. Ebből takarékszövetkezeti tag (1975. III. 31-én) 3743 fő.

Milyen eredményeket értek el a két legfontosabb feladat, a takarékbetét gyűjtése és a kölcsönnyújtás területén?

1. A szövetkezet jelenlegi betétállománya:	
— kamatozó takarékbetét	27 899/e Ft,
— gépkocsi nyeresémbetét	1 030/e Ft.
2. Kölcsönállomány:	
— mezőgazdasági, termelési kölcsön	359/e Ft,
— magasabb összegű építési kölcsön	4541/e Ft,
— áruvásárlási kölcsön	756/e Ft,
— személyi kölcsön	1344/e Ft.
Összesen:	7000/e Ft.

Tehát a kölcsönállomány 7 millió Ft.

A szövetkezet további állományai:

— részjegyalap	400/e Ft,
— tartalékalap	1002/e Ft,
— részjegy és tartalékalap ki nem helyezhető része	972/e Ft,
— tartósan lekötött szabad kölcsönalap	4800/e Ft.

A szövetkezet eredményes gazdálkodása következtében — a legutóbbi mérlegbeszámoló alapján — a *bruttó nyereség*: 334 987,55 Ft. Az 1974. évi mérlegbeszámoló adatai szerint a szövetkezet pénzügyi eszközei: 23 346 000 Ft-ot tesznek ki.

A szövetkezet tiszta vagyona pedig: 1271/e Ft volt.

3. A takarékszövetkezet *szolgáltató tevékenysége*:

1973. január 1-től a takarékszövetkezet átvette a község területén levő összes biztosítási állomány kezelését az Állami Biztosító járási fiókjától az uk. 11 fokozatot. Minderre a lakosság érdekében, az ügyek gyors, pontos le rendezése végett volt szükség. E területen is igen szép eredményeket értek el. 1974. december 31-én a biztosítási zárolásállomány 785 879 Ft, 1974. december 31-én pedig 1 011 637 Ft volt. Amint az adatok is mutatják, az 1974-es állományt 104 %-kal növelték az előző évihez képest.

A szolgáltató tevékenység körébe tartozó feladat az is, hogy az Állatforgalmi és Húsiipari Vállalat által felvásárolt élő állatok ellenértékét a takarékszövetkezet fizeti ki. Az elmúlt évben ez az összeg mintegy 12 000 000 Ft volt.

A takarékszövetkezet betétállományának növekedéséből adódó ún. szabad kölcsönalapot a szövetkezet az OTP hajdúdorogi fiókjánál kötötte le két éves időtartamra. Ez az összeg 4 800 000 Ft, mely után az OTP 8 %-os kamattérítést is fizet a takarékszövetkezetnek.

A felsorolt tények és adatok egy jó kollektíva, a hajdúdorogi takarékszövetkezet sikeres, odaadó munkáját igazolják.

A prózai hagyományok gyűjtése során aránylaⁿ, kevés dalbetétes mese lejegyzésére került sor. A magyar nyelvterületen széles körben ismeretesnek tűnik az a dalbetétes mese, amelyben az asszony betegnek tette magát, az urát cserfába oltott almaért küldi, hogy azalatt, amíg a férje távol van, a szeretőjével, a pappal lehessen. A bordát áruló vándorúruss figyelmezteti a férjét az asszony cselére és segítséget nyújt az asszony leleplezéséhez. Tulajdonképpen az asszony dalából tűnik ki egészen világosan, hogy rászedte az urát, s nem banná, ha az sohasem térne vissza. Az idetartozó mesék többnyire a *bordás*, a *cserfába oltott alma* vagy a *kikapós menyecske* néven ismeretesek. A nemzetközi meseirodalom ennek a mesének számos változatát ismeri (*AaTh 1360C*). A magyar variánsokkal *Valádi Erzsébet* foglalkozott, utalva az európai elterjedésre (*Egy dalbetétes mese változatai*. Tudományos diákköri dolgozatok, II/a. Budapest, 1955. 243—255; L. még *Béres András: Rozsályi népmesék*. Budapest, 1967. 325—327. Ehhez *Kovács Ágnes* jegyzetét: 480.) Az alábbiakban egy újabb változatot mutatok be. A gömőri Ragályon vettem magnefotószalagra 1973-ban. Elmondta, ill. a dalokat énekelte *Palcsó Pálné* 83 éves parasztaasszony. A gömőri népszerűségét mutatja, hogy a dalbetét a mesei történetből kiválva a gyermekjátékok dalai között is előfordul (*A Magyar Népzene Tára*, I. Budapest, 1951. 649, 651).

Vót egy házaspár. Az asszony nem szerette az urát. A pap vót a szeretője. Azt szerette. Egyszer az asszony, hogy a pappal tölthesse az éccakát, betegnek tette magát. Azt mondta az urának, hogy ha cserfába ótott almát hoz neki, attól meggyógyul. Úgy gondolta, hogy az ura soká oda fog lenni, mert cserfába ótott almát úgyse talál, hiába keresi. Addig ő a pappal jól kimulatja magát.

Hát, elment az ember, hogy kedvibe járjon a feleségének, cserfába ótott almát keresni, hogy attól meggyógyuljon.

Ment, mendégt. Jön szembe vele a bordás. Összetalálkoznak. Megszólítja őt a bordás.

— Aggyonisten! Hova mégy te szegény ember?

— Megyek, mer a feleségem igen beteg, csak a cserfába ótott almától gyogyul meg. Addig megyek, míg azt nem lelek.

Erre azt mondja neki a bordás:

— No, olyat te nem lelsz, mer cserfába nem ótanak almát. Gyere csak vissza! A feleséged valami huncutságba jár, biztos becsap téged! Gyere velem. Figyelj rám, hogy mit fogunk tenni.

Akkor a bordás elmondta az embernek, hogy majd a falu alatt belebújik a zsákba és ő beviszi a hátán a házba. Majd ott figyelje, hogy mi történik.

Hát, úgyis vót. Viszafordult az ember. Ment a bordással. Este vót már, amikor az ember hajlékába értek.

A bordás bekopogott. Szállást kért az asszonytól. De az asszony nem akart adni. A pap már ott vót, oszt az asszony nem akarta, hogy a bordás is ott legyen. De osztán addig-meddig, hogy megsajnálta a bordást. Azt mondta neki, hogy tegye le a zsákját, oszt maradjon.

A bordás letette a zsákját. Az ajtó sarkához állította. Ott áldogált ő is mellette. Várta, hogy az asszony majd csak szól valamit.

Akkor az asszony már sütit-főzött. Gyött a pap. Etel-ital mind felkerült az asztalra. Az asztalhoz hitták a bordást is. Megsajnálták, hogy ott állt a sarokba, mondták, hogy menjen ő is vacsorázni. Gondolták, hogy majd lefekszik azután.

Amikor osztán jól megvacsoráztak, meg felittak, mondták, hogy no, most danolják el sorba a nótájukat. Az asszony kezdte:

$\text{♩} = 107$

El - ment az u - ram,
Bo - fond - ka - rász - ni,
Cser - tá - ba ol - tott
Al - mát ke - res - ni.

Talán az Isten
Majd oda veszti,
Többé a szívem
Nem keseríti.

Utána következett a pap:

$\text{♩} = 140$

Hogy - ha ez az éj - sza - ka
Ti - zen - há - rom éj - jel tar - ta - na,
Ti - zen - há - rom éj - jel, meg egy nap,
Ki - mu - lat - nám vé - ted ba - bám ma - ga - mat.

Akkor belekezdett a bordás:

$\text{♩} = 113$

Hej, bor - dám bor - dám,
Én é - des bor - dám,
Ha - si - tsd - a zsá - kot,
Üs - sed a pa - pot!

Eccer a papot,
Kéccer az asszonyt,
Hadd szarja tele
A nagy kalapot.

Erre az ember kihasztotta a zsákot, oszt csihi-puhi, jól elverte az asszonyt, meg a papot. Így megtudta, hogy a felesége nem vót beteg, hanem becsapta, mert a pappal akart szerelmeskedni.

A fenti meséhez hasonló témakörű történetek népszerűségét mutatja, hogy a hűtlen asszonyról tréfás ballada is ismeretes széles körben a gömöri néphagyományban. Az újstilusú, vidám hangulatú ballada a férjét megcsaló asszony rajtakapásának eseményét mondja el, amelynek a csattanóját úgyszintén a hűtlen asszonnak és szeretőjének a megverése adja. A dalbetétes mese gömöri variánsai felvetik a szlovák kapcsolatot, amelynek a vizsgálatához nagymértékben hozzájárulna a peremterület kétnyelvű falvaiban való kutatás, a további variánsok feltárása, a dallamok összevetése, elemzése.

Karambolos gépkocsi javítások

DEBRECEN, Szoboszlói út 9.

Teher- és személygépkocsi garanciális és garancia- időn túli javítások, gépjármű diagnosztika

DEBRECEN, Szabadság út 27.
NYÍREGYHÁZA, Rákóczi út 62.
HAJDÚSZOBOSZLÓ, Debreceni útfél

Gyorsmosók

DEBRECEN, Segner tér
NYÍREGYHÁZA, Rákóczi út 62.
HAJDÚSZOBOSZLÓ, Debreceni útfél

XIII. SZ. AUTÓJAVÍTÓ
VÁLLALAT

5748/76
64

Alföld

IRODALMI ÉS MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT

